

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 67, 2016

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS
VEDECKÝ ČASOPIS PRE OTÁZKY TEÓRIE JAZYKA

JOURNAL OF LINGUISTICS
SCIENTIFIC JOURNAL FOR THE THEORY OF LANGUAGE

Hlavná redaktorka/Editor-in-Chief: Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Výkonná redaktorka/Managing Editor: PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD.

Redakčná rada/Editorial Board: doc. PhDr. Ján Bosák, CSc. (Bratislava), PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD. (Bratislava), Doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), Mgr. Alexandra Jarošová, CSc. (Bratislava), PhDr. Lubor Králik, CSc. (Bratislava), PhDr. Viktor Krupa, DrSc. (Bratislava), Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), Univ. Prof. Mag. Dr. Stefan Michael Newerkla (Viedeň – Rakúsko), Associate Prof. Mark Richard Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc. (Nitra), prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (Bratislava).

Technický redaktor/Technical editor: Mgr. Vladimír Radik

Vydáva/Published by: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

- v tlačenej podobe vo vydavateľstve SAP – Slovak Academic Press, s.r.o.

- elektronicky vo vydavateľstve Versita – De Gruyter (Open Access)

www.degruyter.com/view/j/jazcas

Adresa redakcie/Editorial address: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
kontakt: gabam@juls.savba.sk

Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of the journal is available at: <http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/>

Vychádza dvakrát ročne/Published semiannually

Dátum vydania aktuálneho čísla (2016/67/1) – júl 2016

SCImago Journal Rank (SJR) 2015: 0,101

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2015: 0,875

Impact per Publication (IPP) 2015: 0,111

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS je evidovaný v databázach/JOURNAL OF LINGUISTICS is indexed by the following services: CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities); Celdes; CNKI Scholar (China National Knowledge Infrastructure); CNPIEC; De Gruyter - IBR (International Bibliography of Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences); De Gruyter - IBZ (International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences); DOAJ; EBSCO (relevant databases); EBSCO Discovery Service; Elsevier – SCOPUS; ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences); Google Scholar; International Medieval Bibliography; J-Gate; JournalTOCs; Linguistic Bibliography Online; Linguistics Abstracts Online; MLA International Bibliography; Naviga (Softweco); Primo Central (ExLibris); ProQuest - International Bibliography of the Social Sciences (IBSS); ProQuest - Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA); ProQuest - Research Library; ReadCube; SCImago (SJR); Summon (Serials Solutions/ProQuest); TDone (TDNet); Ulrich's Periodicals Directory/ulrichsweb; WorldCat (OCLC).

ISSN 0021-5597 (tlačená verzia/print)

ISSN 1337-9569 (verzia online)

MIČ 49263

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 67, 2016

OBSAH

Štúdie

Alexandra JAROŠOVÁ: Prítomnosť češtiny na Slovensku a aspekt spisovnosti	5
Сергей ПОПОВ: Метонимия и метафора как корреляты двух этапов вынужденно поверхностного восприятия возможности создать новое лексическое значение.....	31
Martin PUKANEC: On the Rhythmic Law and the Suffix <i>-ár</i>	45

Rozhľady

Jana SOKOLOVÁ: Koncesívnosť v súčasnej ruskej lingvistike.....	53
Olga Nikolajevna IVANISHCHEVA: Dictionaries of Critically Endangered Languages: Focus on Users	73

Recenzie a správy

<i>Jezičná kultura. Program i naslijeđe Praške škole</i> . Uredio, preveo i uvod napisao Petar Vuković. (Slavomír ONDREJOVIČ).....	87
Jozef Genzor: <i>Jazyky sveta. História a súčasnosť</i> (Slavomír ONDREJOVIČ).....	91

Referáty

Aktuálne otázky a metódy terminologickej práce (Jana LEVICKÁ – Miroslav ZUMRÍK).....	93
SLOVKO 2015. Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika, lexicografia (Katarína CHLPÍKOVÁ – Beáta KMEŤOVÁ)	100

CONTENTS

Studies

Alexandra JAROŠOVÁ: The Presence of Czech in Slovakia and the Aspect of Standardness ...	5
Sergej POPOV: Metonyms and Metaphor as Correlates of Two Stages in Forcedly Superficial Perception of the Possibility to Create a New Lexical Meaning.....	31
Martin PUKANEC: On the Rhythmic Law and the Suffix <i>-ár</i>	45

Horizons

Jana SOKOLOVÁ: Concessivity in Contemporary Russian Linguistics.....	53
Olga Nikolajevna IVANISHCHEVA: Dictionaries of Critically Endangered Languages: Focus on Users	73

Book Reviews

<i>Jezična kultura. Program i naslijeđe Praške škole. [Language Culture. The Program and the Legacy of the Prague School]</i> Editing, translation and introduction by Petar Vuković (Slavomír ONDREJOVIČ).....	87
Jozef Genzor: <i>Jazyky sveta. História a súčasnosť [Languages of the World. The History and the Present]</i> (Slavomír ONDREJOVIČ)	91

Reports

Current Issues and Methods of Terminology Work (Jana LEVICKÁ – Miroslav ZUMRÍK)...	93
SLOVKO 2015. Natural Language Processing, Corpus Linguistics, Lexicography. (Katarína CHLPIKOVÁ – Beáta KMETŤOVÁ).....	100

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Александра ЯРОШОВА: Присутствие чешского языка в Словакии и аспект литературности	5
Сергей ПОПОВ: Метонимия и метафора как корреляты двух этапов вынужденно поверхностного восприятия возможности создать новое лексическое значение.....	31
Мартин ПУКАНЕЦ: О ритмическом законе и суффиксе <i>-ár</i>	45

Обзор

Яна СОКОЛОВА: Концессивность в современной русской лингвистике.....	53
Ольга Николаевна ИВАНИЦЕВА: Словари исчезающих языков: ориентация на пользователя	73

Рецензии

<i>Jezična kultura. Program i naslijeđe Praške škole. [Языковая культура. Программа и наследие Пражской лингвистической школы]</i> Составление, перевод и предисловие Петара Вуковича. (Славомир ОНДРЕЙОВИЧ)	87
Jozef Genzor: <i>Jazyky sveta. História a súčasnosť</i> [Йозеф Гензор: <i>Языки мира. История и современность</i>] (Славомир ОНДРЕЙОВИЧ)	91

Научная жизнь

Актуальные вопросы и методы терминологической работы (Яна ЛЕВИЦКА – Мiroslav ЗУМРИК).....	93
«СЛОВКО-2015». Компьютерная обработка естественного языка, корпусная лингвистика, лексикография (Катарина ХЛПИКОВА – Беата КМЕТЬЕВА).....	100

Profesorovi Slavomírovi Ondrejovičovi pri príležitosti jeho životného jubilea s poďakovaním za mnohé, ale najmä za to, že z jeho sociolingvistických prác vyžaruje nielen presvedčenie o dobrej kondícii a sľubných výhľadoch súčasnej slovenčiny, ale aj neochvejná viera v jej používateľov.

PRÍTOMNOSŤ ČEŠTINY NA SLOVENSKU A ASPEKT SPISOVNOSTI*

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

JAROŠOVÁ, Alexandra: The Presence of Czech in Slovakia and the Aspect of Standardness. *Journal of Linguistics*, 2016, Vol. 67, No 1, pp. 5 – 30.

Abstract: The paper aims at giving a retrospective view of the presence of Czech in Slovakia through prism of the concepts *language situation*, *communication situations* and *standardness*.

Within the conditions of the feudal heterogeneity of the Hungarian Monarchy and without any distinct cultural and political centre of the Slovaks, in a situation of considerable dialectal variety, the Czech language fulfilled the role of a comprehensible and within the whole society (among educated Slovaks) valid and relatively unified written form of the “local language” (*lingua vernacula*). In the 14th and the 15th centuries this Czech got only relatively little Slovakized. During the 16th and the 17th centuries two mutually overlapping tendencies of the development of the written language of the Slovaks were being formed: 1. *Slovakized Czech, or a Slovak-version Czech*, and 2. *Regional Variants of Cultural Slovak*. Both tendencies found their place in the Catholic as well as in the Protestant environment. In the 2nd half of the 18th century, with continuation into the beginnings of the 19th century, two directions that started to be formed already in the previous period, became crystalized: 1. Under the influence of the progressing re-Catholicization, the Slovakized Czech of the Protestants undertook the *direction from diglossia towards “pure” Czech* (at least in the sense of an intention), and the Protestant circles unequivocally accepted it as their standard language, sometimes denoting it as *reč československá* (Czechoslovak language) or *českoslovenčina* (the Czechoslovak); 2. In the Catholic environment, the *cultural Western Slovak* of the southern type and called *berňolákovčina* (Bernolák’s Slovak) was codified, with the status of an autonomous standard language – *a development away from diglossia towards Slovak*. It was *a period of two standard languages* to which Štúr’s codification

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0015/14 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 5. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

of Slovak put an end. His codification was based on the northern Central Slovak dialects, and after its modification in the so called *opravená slovenčina* (“corrected Slovak”) it was accepted by the representatives of both confessions.

Key words: standard language, Slovakized Czech, Cultural Slovak, diglossia, normalization, codification

0. ÚVOD

Pri úsilí načrtnúť prítomnosť češtiny na Slovensku ako súčasť historickej jazykovej situácie a súčasne ako jazyka vymedzených komunikačných situácií sme sa najviac opierali o syntetizujúcu prácu Eugena Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* (Pauliny, 1983) pre jej komplexný, hlboký a metodologicky inšpiratívny opis procesu utvárania kultúrnej a spisovnej slovenčiny v komunikačne diferencovanej interakcii s češtinou ako písomným jazykom Slovákov v minulosti (porov. aj hodnotenie v jubilejnej štúdii Muziková, 2012). Treba prihliadať aj k syntéze skúmanej problematiky v monografiách Jána Doruľa (1977; 1993) opierajúceho sa o predchádzajúcu analýzu bohatého jazykového materiálu (Doruľa, 1967; Doruľa, 1968a). V mnohom inšpirujúci je aj pohľad, ktorý ponúka novšie spracovanie dejín spisovnej slovenčiny Rudolfa Krajčoviča a Pavla Žiga (2002). Okrem vlastnej interpretácie niektorých známych údajov dielo prináša aj nové hodnotné poznatky získané štúdiom archívnych materiálov. Cenné prehľadové štúdie o prítomnosti češtiny na Slovensku napísali Ľudovít Novák (1938; 1982), Rudolf Krajčovič (1962), Štefan Švagrovský (2007a), Ľubomír Ďurovič (2004; 2015). Pri komentovaní jednotlivých momentov tohto procesu sme priebežne odkazovali aj na zistenia a názory iných autorov (Jána Stanislava, Eugena Jónu, Vincenta Blánára, Milana Majtána, Jany Skladanej, Jána Horeckého, Pavla Žiga, Kataríny Habovštiakovej a radu ďalších). Na zaujímavé etnolingvistické, kulturologické a sociolingvistické aspekty slovensko-českých jazykových kontaktov poukázala rozsiahla štúdia Kláry Buzássyovej a Slavomíra Ondrejoviča (1994). „Štruktúrna a sociálnolingvistický“ model konštituovania a rozvíjania spisovnej slovenčiny v situácii prítomnosti blízko príbuzného kontaktného jazyka buduje Juraj Dolník (2010, s. 71 – 93).

1. ČEŠTINA V STARŠOM PREDSPISOVNOM OBDOBÍ (14. – 15. STOROČIE)

Po páde Veľkomoravskej ríše sa situácia u našich západných susedov, teda v Českom kniežatstve a neskôr v Českom kráľovstve, a situácia v slovenskej oblasti Uhorska vyvíjali odlišne, ak berieme zreteľ na používanie domáceho jazyka ako nástroja písomnej, resp. „vyššej“ komunikácie. České kniežatstvo si aj po páde Veľkej Moravy do istej (cirkevnej hierarchiou len veľmi neochotne dovolenej) miery uchovávalo kontinuitu slovanskej písomnosti, o čom svedčí aj zriadenie tzv. Sázavského kláštora (1032) slúžiaceho na udržiavanie tejto tradície. Napriek krátkej existencii sa táto inšti-

túcia stala článkom neprerušenej tradície bohoslužby vykonávanej (popri dominantnej latinčine) aj v domácom zrozumiteľnom jazyku. Čeština sa postupne rozvíjala vo vyspelý kultúrny a spisovný jazyk dokumentovaný od konca 13. storočia súvislými jazykovými pamiatkami. Inak povedané, „v přemyslovských Čechách sa na veľkomoravskej ideologickej a mocenskej tradícii stavalo ďalej“ (Pauliny, 1983, s. 46).

V mnohonárodnostnom Uhorsku s latinčinou ako nadnárodným spisovným jazykom a pri absencii kultúrneho a politického centra na území obývanom Slovákami nenastali vhodné podmienky na kultivovanie slovenčiny a na jej rozvitie na spisovný jazyk (bližšie Novák, 1938, s. 109 – 111; Novák, 1982, s. 383 – 384; Habovštiaková, 1987, s. 47 – 48). Takže od zániku Veľkej Moravy do prvej tretiny 15. storočia, keď zaznamenávame prvé početnejšie listinné doklady o stálej prítomnosti češtiny na Slovensku, svedectvo o existencii domáceho slovenského etnika vydávajú slovenské toponymá a antroponymá v latinských písomných dokladoch najmä majetkovo-právnej povahy (kráľovské donácie, majetkové registre a iné; porov. Stanislav, 1957) a zmienky v latinčine zo **14. storočia** o tlmočení latinských právnych alebo pastoračných textov do „domáceho jazyka“ (*layca lingua, materna lingua, vulgari-ter dicat*; citované podľa Krajčovič, 1980, s. 31 – 61), prípadne *Privilegium pro Slavis* z roku 1381 o paritnom zastúpení Nemcov a Slovákov v žilinskej mestskej rade.

Kontinuita štátnej a administratívno-právnej terminológie z čias Veľkej Moravy sa odráža vo feudálnej maďarskej právnej terminológii, ktorá prevzala napr. také výrazy ako *pravьda* – súdne konanie, *ponosa, pristavь* – súdny svedok, *дѣлѣг, оброкѣ, кварѣ, порочити* v podobe *prauda, panasz, prószló, dolog, abrak, kár, parancsol* (Pauliny, 1983, s. 13). Dokladmi o používaní češtiny na Slovensku a súčasne aj o jej slovenčení (ibid., s. 70) sú dva náboženské texty – modlitba *Ó, verný kresťane* a pieseň *Vitaj milý Spasiteľu* – zapísané v kódexe z 2. polovice 14. storočia. Spomínané priame aj nepriame, akokoľvek ojedinelé doklady vytvárajú presvedčivú retrospektívu smerom od lepšie doloženého 15. storočia k storočiam, ktoré predchádzali tomuto medzníku.

15. storočie je podľa E. Paulinyho zlomovým obdobím vo vývine slovenskej národnosti a jej spisovného jazyka (ibid., s. 74). Objavenie sa po česky písanej rukopisnej produkcii v 15. storočí opisuje Ľ. Ďurovič (2015, s. 145) ako jej „vyrastanie z vákuu“ päť až šesť storočí trvajúcej neexistencie dokladov písaných v domácom jazyku. „Vákuum“ ako isté esejistické zveličenie je potrebné korigovať videním E. Paulinyho (1983) aj R. Krajčoviča (1980; 1981a; 1981b; Krajčovič – Žigo, 2002), ktorí načrtávajú v tomto zdanlivom vákuu kontúry života domáceho jazyka. Robia to prostredníctvom analýzy proprií, prípisok a glos pisárov, maďarských prevzatí, zmienok o igrichoch, o pastoračnej a právnej praxi prekladania latinských formúl do domáceho jazyka a pod. Z týchto zmienok jednoznačne vyplýva aj existencia domáceho kultúrneho jazyka, ústnej kultúrnej slovenčiny, pretože inak by podobné žánre (pastoračné formuly, miestoprísahné vyhlásenia, remeselnícka terminológia, piesne) nemohli byť pretlmočené do domáceho jazyka, resp. pestované v domácom jazyku (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 52 – 61). Spomínané jazykové elementy umožnili týmto

bádateľom skúmať nielen *vonkajší*, ale aj *vnútorný* život slovenčiny, teda rekonštruovať vývoj jej hláskoslovnej, tvaroslovnej aj morfematickej stavby.

Hospodársky život etnicky slovenskej komunity v Uhorsku (od 13. storočia manifestovaný rozvojom meštianstva aj zemanstva) si v 15. storočí vyžiadal jazyk slúžiaci potrebám administratívno-právnej komunikácie prístupnej širšiemu okruhu ľudí. Výsadné vrstvy slovenskej spoločnosti začali preto čoraz viac využívať češtinu ako písanú kultúrnu podobu „domáceho jazyka“, teda ako substitút písomnej formy vlastného kultúrneho jazyka (Jóna, 1984, s. 131). Hovorenou podobou „domáceho jazyka“ bola bežne používaná slovenčina v rozličných nárečových variantoch alebo slovenčina používaná vo vyššej, kultúrnejšej funkcii a čiastočne už odpútaná od svojej nárečovej bázy (ústna kultúrna slovenčina). Pomenovanie „domáci jazyk“ označujúce dorozumievaciu reč miestneho obyvateľstva (*lingua vernacula*) je výsledkom istého zovšeobecnenia. Je „strešným“ pojmom pre komplex písaného a hovoreného kódu. Tieto dva kódy nepredstavujú totožné jazyky, ale sú istému etniku všeobecne zrozumiteľné a touto vlastnosťou stoja v opozícii k latinčine ako univerzálnemu a národne neutrálnemu kódu mnohonárodnostného Uhorska a súčasne jazyku celej európskej vzdelanosti a náboženského kultu. Potrebu ustáleného administratívno-právneho jazyka a spôsob napĺňania tejto potreby dobre dokumentuje *Žilinská mestská kniha* obsahujúca zápisy právnych úkonov osvedčovaných pred mestskou radou (v období od 1451 do 1524 zaznamenaných najmä v češtine; inak Kuchar, 2009). Táto pamiatka obsahuje nemecký originál magdeburského práva (z roku 1378) a jeho preklad do slovakizovanej češtiny (z roku 1473) s veľkým počtom slovenských právnych termínov dokumentujúcich kontinuitu právnej terminológie z čias Veľkej Moravy do 15. storočia (s jej ďalším pokračovaním). Z obdobia latinských zápisov v *Žilinskej mestskej knihe* možno upozorniť na zápis svedčiaci o tom, že ústne vyhlásenia pred mestskou radou týkajúce sa napospol majetkových záležitostí sa robili *intelligibili voce vulgari lingvagio*, teda „zrozumiteľným hlasom v ľudovom jazyku“ (Pauliny, 1983, s. 81). Tým sa podľa E. Paulinyho vysvetľuje fakt, že najstaršie zápisy vyznievajú skoro ako slovenčina s bohemizmami a neskoršie zápisy ako čeština so slovakizmami. Prvé zápisy teda odrážajú fakt, keď sa prvoradá dôležitosť prikladala ústnemu rokovaniu a následnému vyhláseniu pred úradom v slovenčine a len „pre väčšiu istotu“ sa toto vyhlásenie zapisovalo do mestských kníh. Neskoršie zápisy odrážajú stav, keď už tieto texty neboli iba doplnkom ústneho vyhlásenia a mali vlastný status.

Veľmi zaujímavým a medzi pamiatkami z 15. storočia ojedinelým dokladom je text náboženského charakteru známy ako *Spišské modlitby pri kázni* pochádzajúci z katedrálneho kostola pri Spišskej kapitule a nájdený v 19. storočí v kartuziánskom kláštore pri Olomouci (Stanislav, 1950, s. 141 – 155; Pauliny, 1983, s. 91 – 95). Prepošt Gašpar Bak, ktorý celebroidal omšu pri príležitosti posvätenia katedrály (október 1479), si ako pomôcku napísal znenie modlitieb a prosieb, ktoré bude prednášať v „nelatinskej“ časti omše. Sám prepošt chápal svoj prejav v slovakizovanej češtine ako slovenčinu, o čom svedčí jeho poznámka týkajúca sa čítania evanjelia: *a tak sie*

wyklada slowensky m yazykom wedle tekstu, čo značí, že nasleduje voľný preklad latinského evanjelia do slovenčiny.

Určitý počet fonologických a lexikálnych slovakizmov obsahuje aj čeština doložená v praktických školských slovníkoch – v odpisoch Klaretovho *Bohemára* (14. stor.) a *Glosára* (15. stor.).

Štefan Švagrovský (2007a) uvažuje o jednom z viacerých momentov, ktoré vplývali na pozíciu češtiny vo vtedajšom Uhorsku: „Pravdepodobne tento vysoký štatút vypracovaného a diplomaticky uznávaného českého jazyka, ktorý bol vtedy slovenčine oveľa bližší ako dnes (...), bol príčinou, že v Uhorsku sa nevytvorila vlastná slovenská podoba písaného jazyka v 14. alebo 15. storočí, ale prijal sa za ‚vlastný‘ jazyk český.“ Používaním češtiny v písomnej komunikácii sa Slováci odlišovali od Nemcov a Maďarov, ale pretože funkciu odlišenia dostatočne plnila aj hovorová slovenčina, tak nemožno povedať, že by čeština v tomto prípade fungovala ako vonkajší reprezentant etnicity (Doruľa, 1968b, s. 183 – 185). E. Pauliny sa nazdáva, že hoci sa Slováci používaním češtiny nezačali pokladať národným cítením za Čechov, jej prijatie za písanú podobu celospoločenského jazyka umožnilo Slovákom dosiahnuť značný pokrok pri formovaní ich národnosti aj vo veľmi nepriaznivých podmienkach feudálne rozdrobeného Uhorska (Pauliny, 1956, s. 109; 1958, s. 44; 1983, s. 78).

Ak by sme chceli, sústrediac sa len na češtinu a slovenčinu, toto obdobie zhodnotiť z hľadiska spisovnosti, má zmysel pokúsiť sa o interpretáciu dvoch – v danom historickom čase zásadne odlišných – komunikačných situácií. Prvá komunikačná situácia sa vyznačuje vysokým stupňom závažnosti a závažnosti a druhá situácia sa dá charakterizovať ako komunikácia o bežných, menej dôležitých záležitostiach. V každej z týchto situácií fungoval jej vlastný jazykový kód, pričom zhodou historických okolností sa v spoločensky náročných situáciách používal geneticky odlišný (hoci zrozumiteľný) jazyk – čeština (podliehajúca adaptácii), a v bežnej komunikácii slovenčina. Kritérium závažnosti a závažnosti (v dnešnej terminológii „oficiálnosti“) textu išlo aj naprieč dichotómiou hovorenosť – písanosť (slovenské glosy nad latinskými slovami, poznámky pisárov v slovenčine), hoci typickejšou formou komunikácie sledujúcej a signalizujúcej „vyššie ciele“ je písaná podoba. To čo dnes nazývame modernou sociolingvistickou terminológiou *diglosia* (Ferguson, 1959/2003; so zreteľom na slovenskú situáciu porov. Múcsková, 2007), opísal E. Pauliny ako jazykovú realitu dejín Slovákov už skoro pred šesťdesiatimi rokmi, čiže rok pred vyjdením Fergusonovho článku (porov. Lauersdorf, 2012, s. 248), pod označením *bilingvizmus* (Pauliny, 1958). V zjednodušujúcej skratke by sa fungovanie týchto dvoch jazykov v podmienkach diglosie dalo charakterizovať takto: čím závažnejší komunikačný akt, tým viacej češtiny (ktorú súčasníci mohli v istých situáciách chápať ako „vyšší typ“ slovenčiny). Pre spoločensky závažnejšiu situáciu bol teda určený jazyk výrazne odlišný od jazyka bežnej komunikácie: cibrený, vybraný a do istej miery umelý (so zreteľom na existenciu česko-slovenských lexikálnych hybridov – poslovenčených bohemizmov alebo počesťených slovakizmov). Na tomto mieste treba

zdôrazniť, že pokus o „historickú interpretáciu“ spomínaných komunikačných situácií a konštatovanie určitého druhu diglosie – používanie dvoch jazykov v závislosti od typu komunikačnej situácie – má nielen črty veľkého zovšeobecnenia, ale aj hypotetickosti, vyplývajúcej z nedostatku informácií o fungovaní kultúrnej podoby slovenčiny v závažnejších komunikačných aktoch, z ktorých sa nerobili zápisy.

2. ČEŠTINA V MLADŠOM PREDSPISOVNOM OBDOBÍ (16. – 18. STOROČIE)

2.1. Šestnásť a sedemnásť storočie – rozvoj kultúrnych jazykov Slovákov

Toto obdobie charakterizujú viaceré okolnosti, ktoré oslabovali Slovensko aj Slovákov hospodársky aj duchovne: turecké vojny, stavovské povstania, sedliacke a banické vzbury. Na druhej strane turecká okupácia rozsiahlych oblastí zvýšila politický a vojenský význam viacerých kráľovských miest v neobsadenej časti Uhorska. Tá sa stala súčasťou habsburskej ríše, čo napomáhalo vzájomnú výmenu ľudí na danom teritóriu. Tu možno spomenúť aj masívne sťahovanie českých protestantov do Uhorska ako do krajiny s tolerantnejšími náboženskými zákonmi.

Čeština, ktorú Slováci používali ako funkčne vyššie postavený kód písaných prejavov, prichádzala do interakcie so slovenským jazykovým povedomím a slovakizovala sa. Slovenské vedomie určovalo pravidlá, resp. „istý slovenský spôsob adaptácie češtiny, v ktorom sa výrazne prejavujú celoslovenské jazykové prvky“, napr. zanedbávanie *ř* a *ě*, prehlások *a > e*, *u > i*, typických českých pádových tvarov, používanie gramatickej morfémy *-m* v 1. osobe sg. prézenta vo všetkých slovesných triedach (Doruľa, 1997, s. 12). Na označenie slovakizovanej češtiny používajú bádatelia rozličné označenia, napr. „slovenská“ čeština, slovenský variant spisovnej češtiny, štandard češtiny na Slovensku, čeština slovenskej redakcie a pod. Neskoršie obdobia ukázali, že v katolíckej komunite sa táto regulatívna vlastnosť slovenského jazykového vedomia mohla uplatňovať oveľa voľnejšie a prenikavejšie, pretože čeština tam nemala status sakrálneho a úradného jazyka.

V 16. storočí sa začala nová fáza vo vývine celospoločensky platného spisovného jazyka slovenskej národnosti, pretože sa kladli základy písomnej podoby vyššie spomínanej kultúrnej slovenčiny, ktorá sa v *Encyklopédii slovenčiny* charakterizuje ako „nekodifikovaná nadnárečová forma slovenčiny v predspisovnom období, ktorá sa konštituovala (...) na báze nárečí, mestskej reči a reči vzdelancov. Pri jej formovaní bol dôležitý kontakt s češtinou“ (Mistrík a kol., 1993, s. 255). O rozlíšenie rozlične slovakizovanej češtiny a viacerých variantov kultúrnej slovenčiny sa pokúsil R. Krajčovič (1962).

Turecké vojny vyvolali zomknutie obyvateľstva tých stolíc, ktoré síce neboli obsadené Turkami, ale museli sústavne čeliť ich nájazdom, a preto boli nútené vzájomne spolupracovať. E. Pauliny (1983, s. 104) poukazuje na to, že v tomto období sa upevnil typ stredoslovenských nárečí v Turčianskej, Liptovskej, Zvolenskej, Tekovskej stolici a v severnej časti Nitrianskej a západnej časti Hontianskej stolice.

Tento typ sa stal základom pre formovanie kultúrnej strednej slovenčiny. Na druhej strane prítomnosť Turkov brzdila diaľkový zahraničný obchod prúdiaci cez Slovensko, čo znižovalo význam stredoslovenských miest. To sa prejavilo na poklese expanzie stredoslovenského nárečia na západ a na východ (ibid., s. 122 – 123).

V tomto období bolo západné Slovensko z vojenského hľadiska relatívne pokojné (moravsko-slovenské obchodovanie na rozdiel od zahraničného postihnuté nebolo, skôr naopak; porov. Macůrek 1956), takže tu vznikli podmienky na rozvoj kultúrnej západnej slovenčiny. Práca Marka R. Lauersdorfa (1996) o nadnárečovej normalizácii slovenčiny v 16. storočí ukazuje na základe fonologických kritérií, že kultúrna západná slovenčina v tom čase dosiahla pozoruhodný stupeň fonologickej normalizácie, kým v strednej kultúrnej slovenčine je tento jav tiež nesporný, ale o niečo menej intenzívny. V prameňoch z 2. polovice 16. storočia sa vyskytujú aj znaky kultúrnej východoslovenčiny, ktorej vývoj vyvrcholil o dve storočia neskoršie v jazyku kalvínskych rituálových kníh (Švagrovský, 2007b).

V prvej štvrtine 16. storočia preniká na Slovensko reformácia. Na jazykovú situáciu u nás vplýva reformácia uplatňovaním zásady používať pri bohoslužbách domáci, zrozumiteľný jazyk. Táto zásada upevnila pozíciu češtiny predovšetkým v evanjelickej časti slovenského spoločenstva. Možno pozorovať dve tendencie v jej používaní v závislosti od závažnosti, oficiálnosti a závažnosti textu. Prejav vyššieho štýlu u slovenských evanjelikov zachováva spisovnú normu (tlačené biblické texty, texty náboženských piesní). Menej závažné pastoračné texty sú viacej slovákizované (Pauliny, 1958, s. 43). Analýza ukázala dva typy češtiny už v *Bardejovskom katechizme* z 1581, teda tlačenej knihy obsahujúcej český preklad Lutherovho *Malého katechizmu*, súhrnu vieroučných zásad luterskej reformácie a základnej príručky tejto protestantskej cirkvi. Ide o preklad (s istou adaptáciou) nemeckého a čiastočne latinského Lutherovho textu do češtiny urobený na Slovensku a určený Slovákom (Ďurovič, 2009; Ďurovič, 2015). Tam, kde Luther podáva základné články viery (*Desatoro, Krédo, Otčenáš*), používa vydavateľ dávno ustálené, každodennou cirkevnou praxou utvrdené české znenie. Biblické texty boli dosadené z Melantrichovej biblie. Časť katechizmu obsahujúca Lutherov úvod a pokyny pri spovedi a modlitbách boli preložené z nemčiny do slovenčiacej češtiny <ibid., s. 208 – 215>.

Ak hovoríme o dvoch češtinách v náboženskej oblasti, tak vedomé slovenčenie bolo motivované ohľadom na adresátov v rámci komunikácie predstaviteľov cirkvi s veriacimi (spoveď, krst, kázne, modlitby). Niektoré texty v rukopisnej *Bystrickej agende* (1585), knihe obradov evanjelickej cirkvi, možno označiť za kultúrnu západnú slovenčinu (prepis časti tohto dokumentu je uverejnený v 1. zväzku zborníka historických textov *Pramene k dejinám slovenčiny* – Majtán – Skladaná [eds.], 1992). Ani neuvedomované slovenčenie nie je možné považovať za chybu, pretože ústna domáca podoba jazyka sa tlačila do písanej, čo je v diglosnej situácii normálny jav.

Ak prejdeme z náboženskej oblasti do sekulárnej sféry, možno konštatovať toto: praktické písomnosti (písomné záznamy vo veciach hospodárskych – inštruk-

cie, súpisy príjmov a výdavkov, inventáre, majetkovo-právne písomnosti a korešpondencia osôb, ďalej záznamy z vypočúvania obvinených alebo svedkov, zápisy zemianskych stolíc a iné) sú napísané jazykom, kde striktné dodržiavanie spisovnej normy nebolo relevantné. „[A] tak v textoch nachádzame silné vrstvy slovakizmov vo všetkých jazykových rovinách, takže vlastne často nemožno hovoriť už ani o spontánne a či zámerne slovakizovanej češtine, ale skôr o slovenčine poznačenej češtinou, pretože texty výrazne odrážajú živý domáci jazyk vo všetkých jeho predpisovných formách a podobách, t. j. v štýlovo diferencovaných prejavoch z jednotlivých kultúrnych útvarov, nárečí a nárečových skupín“ (Majtán, 1992, s. 10). Významnú úlohu pri tvorbe a ustaľovaní kultivovanej podoby slovenčiny zohralo zbieranie, zapisovanie a vydávanie folklórnych útvarov (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 93). Tu možno poukázať na Krajčovičovo konštatovanie, že zjednodušený pohľad prisudzujúci slovenčine v mladšom predpisovnom období len nevýznamné funkcie je neprijateľný a textová dokumentácia ho jednoznačne vyvracia (ibid., s. 96).

Čo sa týka geografického obrazu používania češtiny na Slovensku, tak E. Pauliny (1983, s. 118) konštatuje, že najviac sa spisovná norma zachovávala na južnom západnom Slovensku, v mestách Bratislava a Trnava a na panstvách v tejto oblasti. V trenčianskej oblasti a na strednom Slovensku možno zaznamenať silné slovenčenie administratívno-právnych zápisov. Pokiaľ v 15. storočí stredoslovenské nárečia rozširovali svoje hranice, tak v priebehu 16. storočia sa obraz tejto dominancie začína meniť v prospech juhozápadoslovenských jazykových prvkov, a to najmä v morfológii.

Túto kultúrnu západoslovenčinu vniesli do svojej literatúry v ďalšom období (v 17. a 18. storočí) za protireformácie slovenskí katolíci, ktorých knižná produkcia motivovaná rekatolizačnou aktivitou pozoruhodne rástla.

Pod označenie *lingua vernacula* Slováci v 16. – 18. stor. zahŕňali všetky varianty slovakizovanej češtiny aj kultúrnej slovenčiny. V takejto nominačne zastrešujúcej funkcii vystupovalo aj pomenovanie *slovenská reč*, *slovenský jazyk* a (hoci menej často) aj spojenie *český jazyk* (Doruľa, 1993). Je zrejmé, že bez ohľadu na to, ako sa jazyk textov písaných Slovákmi a na Slovensku nazýval, jazykovedná analýza dokáže rozlišovať české, slovenské a hybridné slová. Otázka bohemizmov a ich statusu v slovenských písomných pamiatkach a následne v historickej lexikografii je zložitá (Valentová, 2011). Vystupuje tu faktor česko-západoslovenskej totožnosti niektorých jazykových javov a slov (*zed'*), prípadne sa treba vyrovnáť s javom, že geneticky spoločný základ sa v textoch vyskytuje v slovenskej aj v českej (resp. krajne západoslovenskej) hláskovej podobe (*viera – víra*, *mal – měl/miel*, *zajtra – zítra*, *hriešny – hríšny*). Pri rozhodovaní sa okrem iného berie do úvahy aj to, či určitý západoslovenský jav má širšiu distribúciu, teda regionálny charakter, alebo ide o fakt úzko nárečový, teda marginálny. Viaceré adaptované bohemizmy sa v slovenčine pevne udomácnili (*úradník*, *prozreteľnosť*, *umenie*, *zmluva*), iné hybridné útvary (poslovenčené bohemizmy, resp. počeštené slovakizmy) ostali knižnými prvkami písaného prejavu a do hovorených kultúrnych útvarov neprenikli (*dnuzapsaný*, *napechovaný*,

najmeň, nabídzat', optati, prejiti). Jestvuje aj podmnožina bohemizmov, ktoré vo všetkých slovenských nárečiach majú geneticky odlišný ekvivalent, neadaptovali sa, resp. nie sú adaptovateľné, ale napriek tomu sa v nezanedbateľnom množstve používali v písaných prejavoch (*choť, sličný, kýta, lkati, klacek*). Existencia významovo totožného slovenského ekvivalentu znižuje komunikačnú závažnosť, a teda aj perspektívu prítomnosti týchto slov v slovenskej slovnjej zásobe.

Hospodárska pauperizácia Slovenska, ktorá sa začala v 16. storočí, pokračovala v priebehu **17. storočia**, pretože povstania a vojny v Uhorsku prebiehali väčšinou na slovenskom území. Išlo o ničivé nájazdy Turkov trvajúce až do ich porážky v roku 1683, opakované povstania uhorskej šľachty proti habsburgovcom, resp. proti vládnemu násiliu vykonávanému rukami žoldnierskych vojsk. Napokon Uhorskom prešlo niekoľko vln rekatolizácie. Nevytvorili sa podmienky na vznik jednotnej normy spisovného jazyka.

Treba zaznamenať aj pozitívne činitele tohto obdobia. Vynájdenie kníhtlače zvýšilo náklady knižnej produkcie, čo vyvolalo veľké zmeny v oblasti vzdelávania. Počet škôl v Uhorsku sa výrazne zvýšil.

Neorganický rast reformácie zo 16. storočia prešiel do svojho jazykovo-kultúrneho vyvrcholenia v 17. storočí. Na Žilinskej synode 1610 vedenie evanjelickej cirkvi vyhlásilo súdobú češtinu za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelikov v písomnom aj hovorenom styku. Napriek tomu sa v evanjelickej spisbe stále zachovávajú dve protichodné tendencie, ktoré bolo možné sledovať aj v 16. storočí. Na jednej strane sa čeština zachováva v nenarušenej spisovnej norme a na druhej strane sa čeština naďalej slovenčí. Neznámy slovenský autor rozpravy *De litteratura Slavorum Germanissima*, potom Daniel Sinapius Horčička, Ján Simonides a spočiatku aj Tobiáš Masnicius hovoria o potrebe priblížiť písaný jazyk, teda češtinu, slovenčine. „Prvoradou je pre nich zrozumiteľnosť jazyka, a preto treba siahať aj k jeho slovenčeniu na všetkých úrovniach, ale najmä v lexike, a vyvarovať sa pre Slovákov nezrozumiteľných slov“ (Švagrovský, 2007a, s. 60). Vlna pobilohorskej emigrácie z českých krajov výrazne posilnila druhú tendenciu – používanie neslovenčenej češtiny.

Konštatovanie o dvoch tendenciách platí aj pre katolícku spisbu. V 17. storočí pápežská kúria vyslovila zásadu, aby sa pri rekatolizácii používal domáci jazyk. Pretože hospodárske, politické a kultúrne centrum Uhorska bolo v 17. storočí na západnom Slovensku, je pochopiteľné, že katolíci za domáci jazyk prijali kultúrnu slovenčinu v západoslovenskej podobe. Proti tejto línii stojí aj v katolíckej spisbe tendencia zachovať nezmenenú češtinu (Krajčovič, 1962, s. 99; Skladaná, 1998). Táto tendencia je podložená úzkymi stykmi reholí, ktoré na Slovensku vykonávali rekatolizačnú činnosť (najmä jezuiti a františkáni) so sesterskými rehoľami v Čechách a na Morave (Pauliny, 1983, s. 144). Možno hovoriť aj o formovaní normalizovaného variantu slovakizovanej češtiny. Normalizácia spočívala v dôslednom nahrádzaní niektorého charakteristického českého javu domácim prostriedkom, napr. české ř, ě, au sloven-

ským *r, e, ú* (Krajčovič – Žigo, 1999, s. 42; podrobnejšie v práci Krajčovič – Žigo, 2002, s. 85 – 90).

V 2. polovici a zvlášť ku koncu 17. storočia nastáva v evanjelickom chápaní spisovnej podoby slovenského jazyka výraznejší obrat. Zásada evanjelickej cirkvi hlásať Slovo Božie v zrozumiteľnom jazyku urobila z češtiny kultový jazyk tejto konfesie. Fakt, že zrozumiteľným liturgickým jazykom slovenských evanjelikov je čeština, sa v *Bardejovskom katechizme* nijako netematizuje. V „katechizme troch superintendantov“ z roku 1612 už čitateľ dostáva informáciu o tom, že daný katechizmus bol vydaný v češtine pre potreby preddunajských seniorátov (Ďurovič, 2015, s. 60). Konštatovali sme, že spočiatku sa táto čeština poslovenčovala v záujme priblíženia sa k hovorenému jazyku Slovákov. Spomínaný obrat – ústup od slovenčiackej tendencie evanjelikov – dobre dokumentuje spis *Zpráva pjsma slowenského* Tobiáša Masnicia (1696; cit. podľa Ďurovič, 2008), v ktorom autor v istom konflikte so svojimi predchádzajúcimi názormi predstavuje koncepciu normovanej češtiny ako spoločného spisovného, presnejšie, písomného jazyka Čechov a Slovákov. Ide o jazyk písomnej komunikácie, nie o bežný hovorený jazyk. Dôvodom dodržiavania spoločného písomného jazyka je v oných časoch aj vytvorenie možnosti pre českých protestantov v exile používať bohoslužobné knihy vytlačené na Slovensku alebo Slováckmi. Masniciov spis dokumentuje fakt, že v časoch rekatolizácie vzrastala u slovenských evanjelikov úcta k češtine aj vďaka tomu, že čeština začala symbolizovať vieru (porov. Doruľa – Krasnovská – Žeňuch, 1998, s. 68). E. Ďurovič opakovane a v rozličných kontextoch poukazuje na veľkú historicko-kultúrnu dôležitosť *Predhovoru (Praefatio)* k spomínanej *Zpráve*. Ten je dôležitý preto, lebo autor v ňom konštatuje, že slovenskému národu a slovenskej reči chýba nanajvýš potrebná vec a tou je pestovanosť. Ani v súdobej a ani v staršej literatúre vymenúvajúcej početné slovanské národy Masnicius nenašiel zmienku o Slovákoch (okrem poznámky v jednom z diel, že Uhri popri Váhu hovoria slovanským jazykom). T. Masnicius teda dáva najavo, že ako osobitný národ jestvujeme a je len naša chyba, že o nás vzdelaná Európa nič nevie, pretože na rozdiel od Čechov, ktorých kultivovaný a pestovaný jazyk používame, my svoj jazyk nepestujeme a neutvorili sme jeho jednotnú normu. Tým je vlastne povedané, že čeština je písomný jazyk Slovákov, hoci ich hovorený jazyk je iný, a že Česi a Slováci nie sú jeden národ (Ďurovič, 2008; Ďurovič, 2013). V čase, keď diglosný charakter komunikácie evanjelikov v „domacom jazyku“ začína mať čoraz výraznejšie kontúry, literatúra pestovaná v katolíckom prostredí, naopak, vykazuje vysoký stupeň slovacity. Úsilie uplatňovať jednotnú normu sa prejavovalo na úrovni areálov a cez vydavateľské úzy cirkevných autorít. Svedčia o tom jazykové podoby jednotlivých vydaní *Ostrihomského rituálu* (Skladaná, 1997). Prakticky v tom istom čase ako Masniciova *Zpráva* vychádza kniha Mikuláša Thamassyho (1691) *Prawa Katoljeka Ručny Knyžka Kteražto Ručny knižce ale leweg doktora Matyassa Hoě na odpor widana gest*. Dielo je napísané v takom jazyku, že Jozef Miloslav Hurban ho v svojej rozprave *Slovensko a jeho život lite-*

rárny (1847; cit. podľa Hurban, 1983) pokladá za prvú slovenskú tlačenú knihu. Čo sa týka neskoršieho hodnotenia jej jazyka, nie je bez zaujímavosti, že kým E. Pauliny (1983, s. 140) hovorí o kultúrnej západoslovenčine, R. Krajčovič a P. Žigo (Krajčovič – Žigo, 1999, s. 42, 89) hovoria o normalizovanej slovakizovanej češtine. Ako titul Thamassyho knižky naznačuje, jednou z frekventovaných foriem literárnej aktivity sa stáva konfesiónálne vyostrená polemická spisba. Za prvú slovenskú katolícku modlitebnú knižku pokladá Š. Švagrovský Abrahamffyho *Knižku modliteb nábožných* z roku 1693, lebo „už nemá textovú osnovu češtiny, ale kultúrnej západoslovenčiny, pretože slovenské jazykové prvky sú tu už zastúpené systematicky a vo všetkých jazykových rovinách, frekvencia ich výskytu i striedania s českými jazykovými prvkami je vyššia“ (Švagrovský, 2007a, s. 61).

2.2. Osemnásťte storočie do vystúpenia A. Bernoláka – obdobie normalizácií a čiastočných kodifikácií slovenčiny a češtiny

Tak ako 17. storočie, aj značná časť 18. storočia bola pre kultúrnu západoslovenčinu obdobím prosperity. Jej masívne prenikanie z oblasti administratívy a svetскеj poézie do tlačenej katolíckej spisby značí ďalší vývinový stupeň v jej upevňovaní a ustáľovaní. Túto situáciu dobre vystihuje po latinsky písaný úvod ku knihe kázní *Panes primitiarum aneb Chleby prvotjn*, v ktorom autor Alexander Mácsay (1718) zdôvodňuje vydanie diela v „svojej domácej slovenskej reči“ (*edito hoc Opere sub hocce vernaculo meo Idiomate Slavonico*) tým, že na rozdiel od iných národov, „ktoré majú rozličné kazateľské knihy na vhodnú pomoc svojich mladých rečníkov, jediný národ slovenský (...) nemá vydanú vo vlastnej reči ani jedinej“ (citované podľa Pauliny, 1983, s. 143). J. Krajčovič charakterizuje jazyk diela ako normalizovaný typ slovakizovanej češtiny (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 86).

Normovanie kultúrnej západoslovenčiny v podobe latinsko-slovenského slovníka (1763) a krátkeho súpisu vybraných pravopisných pravidiel nie je síce kodifikáciou v pravom zmysle slova, ale už má niektoré jej znaky. O pravopisnú normalizáciu písanej kultúrnej slovenčiny sa pokúsili kamaldulskí mnísi na východnom Slovensku. Ortograficko-gramatický úvod (*Brevis methodus rite scribendi, fromandi... Stručný návod na správne písanie, tvorenie...*) obsahuje pravidlá používania vokalizovaných a nevokalizovaných predložiek, písanie predložkovo-substantívnych alebo predložkovo-zámenných zloženín, používanie vkladnej spoluhlásky *j*, používanie grafém *i, j* [i:] a *y*, variantnosť morfém *naj-* a *nej-* používaných v superlatíve. Okrem toho súpis obsahuje i poučenie o funkcii a gramatickej spájateľnosti častice *nech* a gramatickom význame a funkciách zvratnej častice *sa*. Autorstvo návodu aj celého slovníka sa istý čas pripisovalo Romualdovi Hadvabnému. Ján Horecký (1950), ktorý uverejnil latinský originál aj preklad *Stručného návodu*, sa otázke autorstva nevenuje a hovorí o tzv. *Hadvabného slovníku*. Dnes sa ako skrátené pomenovanie latinského názvu slovníka *Syllabus dictionarij latino-slavonicus (ex tribus n[ume]ro dictionariis potissimum...)* používa názov *Kamaldulský slovník*. O problémoch s ja-

zykovým zaradovaním textov z tohto obdobia svedčí fakt, že kamaldulská slovenčina je v *Encyklopédii jazykovedy* raz označená ako „variant silne slovakizovanej češtiny“ (Mistrík a kol., 1993, s. 31) a raz ako „bohemizovaný variant kultúrnej západoslovenčiny“ (ibid., s. 254; tak aj Krajčovič – Žigo, 2002, s. 120 – 121).

Na druhej strane treba pripomenúť aj existenciu protichodného javu: v 2. polovici 18. storočia aj katolícke knihy určené pre slovenské školstvo používajú češtinu. Napr. *Prjwod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól* ešte zachováva českú ortografickú normu, hoci výslovnosť grafém ř, ě a au už normalizuje v slovenskom duchu; „v giných ale věcech, kolik bylo možné, knihy Czeské nasledowati se ljbilo“ ([Lesák], 1870a). Gramatický pendant k „dobropíšebnosti“ – *Prjwod ku Dobromluwnosti Slowenské k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól* ([Lesák], 1780b) – svedčí už o výraznejšom odklone od českej tvaroslovnej bázy, čo možno pozorovať na niektorých skloňovacích vzoroch (napr. 1. *ryba, ovca*; 2. *zvíra, kura, díťa/dítě*) a konjugačných triedach (1. *trhám*; 2. *nesem, šijem, milujem/miluji*; 3. *vidím*). Aj v týchto príručkách už možno vidieť náznaky kodifikácie normalizovaného variantu slovakizovanej češtiny (inak Vážný, 1936, s. 404).

Nemožno nespomenúť individuálny kodifikačný pokus Jozefa Ignáca Bajzu, ktorý v 80. rokoch 18. storočia uvažoval o ortografii slovenčiny, niektorých jej tvaroslovných otázkach a takisto o jej prozodických schopnostiach. Za základ spisovného jazyka si vybral úzus západoslovenských vzdelancov vo variante, ktorý bol pomerne otvorený bohemizmom. Nemal však jednotný systém a nerozpracoval všetky plány jazyka (Pauliny, 1983, s. 161 – 162).

V intenciách naznačených predchádzajúcim obdobím sa evanjelická línia spisovného jazyka, pochopiteľne, vyvíjala iným spôsobom ako katolícka. Spomínaný Masniciov spis *Zpráva Pjsma Slowenského* z konca 17. storočia predznamenal postupujúcu zmenu vzťahu evanjelikov k češtine, teda situáciu charakteristickú pre celé 18. storočie. *Zpráva* explicitne reflektovala – v historických a kultúrnych súvislostiach – fakt používania kralickej češtiny ako písomného a liturgického (nie bežne hovoreného) jazyka slovenských evanjelikov. Dve rukopisné gramatiky Daniela Krmana z prvej tretiny 18. storočia majú iné ambície. Jazyk, ktorý D. Krman opísal, teda kralickú češtinu, nazval *lingua Slavico-Bohemica*, čím nielen verbalizoval fakt, že ide o spoločný spisovný jazyk dvoch národov – Slovákov (*Slavi Pannonii, Slavi in Hungaria, Slowacy, Slovacia*) a Čechov, ale aj explicitne signalizoval spoluúčasť svojho národa na tomto jazyku (Ďurovič, 2004, s. 194). Toto dvojité pomenovanie spisovného jazyka evanjelikov začína symbolizovať evanjelické chápanie češtiny, resp. už „slovakovo-češtiny“, ako bazálneho komponentu česko-slovenského jazykového, kultúrneho a konfesijného kontinua, v ktorom Slováci od bielohorskej porážky r. 1620 do vydania tolerančného patentu r. 1781 boli organizačne silnejšou zložkou. D. Krman vo svojej prvej rukopisnej gramatike z roku 1704 uvádza aj slovenské tvary popri českých. E. Ďurovič si kladie otázku, či Krmanovu gramatiku

treba chápať ako gramatiku čistej češtiny, v ktorej sa slovenské tvary uvádzajú s prohibitívnym zacielením, alebo uvádzaniu týchto tvarov je možné pripísať informatívnu funkciu (Ďurovič, 2004, s. 195). Druhá rukopisná gramatika (z roku 1729, zachovaná len vo fragmente), ktorá nie je extraktom tej prvej a v ktorej prakticky chýbajú zmienky o slovenčine, naznačuje, že aj nastavenie prvej gramatiky (1704) možno interpretovať vo vzťahu k slovenčine nie informatívne, ale prohibatívne, teda v tom zmysle, že *lingua Slavico-Bohemica* je už kodifikovaný jazyk, ktorý neotvára možnosť používať v ňom cudzie prvky, teda „Slováci musia prejsť dôsledne na češtinu“ (Ďurovič, 2004, s. 194 – 195). Takýto obrat evanjelickej komunity k čistej češtine implikuje aj potrebu slovenských evanjelikov naučiť sa tento spisovný jazyk, aby ho mohli používať aj v hovorenej komunikácii (na to, že bohemizačný trend v evanjelickej spisbe 18. storočia nebol tak bezproblémovo jednoznačný, poukazujú práce: Skladaná, 1998; Hargašová, 2012).

Ako normatívny textový model pravopisu i jazyka oficiálnej češtiny sa chápalo nové vydanie *Kralickej Biblie* v Halle roku 1722 a *Agendy* roku 1734, ktoré do tlače pripravili Daniel Krman a Matej Bel. V tomto období vrcholí kultúrny prúd okolo *lingua Slavico-Bohemica* vo vydaní odborne veľmi kvalitného a inovačného diela Pavla Doležala *Grammatica Slavico-Bohemica in qua praeter alia... discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuat* (Doležal, 1746) so známym temer 20-stránkovým predhovorom, ktorý napísal M. Bel (1984, v slovenskom preklade J. Paveleka). Vidíme, že už v názve knihy sa kladie rozdiel (*discrimen*) medzi nárečím Čechov (*dialectum Bohemorum*) a vzdelanejších Slovákov, doslova „vzdelanejších Slovanov v Uhorsku“ (*cultiorum Slavorum in Hungaria*). Do okrúhlych zátvoriek Doležal dáva slovenské slová a koncovky (*Slavorum cultiorum in Pannonia, usitatae Terminationes vel voces*), do hranatých zátvoriek zas zastarané a menej používané české slová a koncovky (Doležal, s. 32 [nepaginované]; preklad Jóna, 1978, s. 260). Pretože morfológické črty dialektu vzdelaných Slovákov svedčia podľa Ľ. Ďuroviča o tom, že Skaličan Pavol Doležal opisuje vlastne mestský jazyk Skalice, je odlišnosť tohto dialektu od kralickej češtiny veľmi malá, asi 75 rozdielov vo flexii (Ďurovič, 2004, s. 213). Kým u T. Masnicia a D. Krmana je *lingua Slavico-Bohemica* spisovným jazykom Slovákov, ktorí v bežnej komunikácii hovoria odlišne (podľa Masnicia pokojne môžu a podľa Krmana by zrejme už nemali), tak u P. Doležala a M. Bela Slováci nielen píšu, ale aj hovoria skoro tak ako Česi. Bolo to možné len preto, že zo slovenčiny (*lingua Slavica, dialectum Hungaro-Slavicam*), ktorá je v mnohých župách domácim jazykom (*lingua vernacula*), si M. Bel aj P. Doležal vybrali ten územnomestský dialekt slovenčiny (jazyk vzdelanejších Slovákov), ktorý je najbližší češtine a ktorý Česi usadení v Uhorsku spolu s mnohými Slovákami priviedli pestovaním a „zveľaďovaním k takej vyspelosti a lahodnosti“, že sa prakticky vyrovnal češtine. Takže aj keď slovenčina (*Hungaro-Slavica*) a čeština (*Bohemica*) sú historicky dva odlišné jazyky (to M. Bel v *Predhovore* uznáva), tak v čase napísania Gramatiky už prakticky splyývajú v jeden spi-

sovný jazyk (Bel 1984, s. 174). V svojich latinsky písaných dielach M. Bel explicitne rozlišuje češtinu ako spisovný jazyk Slovákov a hovorenú reč Slovákov (Doruľa, 1993, s. 28). Vzťah tejto *lingua vernacula* k útvaru *lingua Slavico-Bohemica* ostáva v *Predhovore* nejasný.

Podľa L. Ďuroviča poníma P. Doležal svoju *lingua Slavico-Bohemica* ako „horizontálny diasystém pozostávajúci z dvoch dialektov“ (Ďurovič, 2004, s. 214). Tu sa však žiada dodať, že opis tohto gramatického systému je robený z pozícií češtiny, čo značí, že predstavuje len jeden jazyk – češtinu – s istou množinou prípustných variantných koncoviek, ktoré používajú Slováci. Neprípustné koncovky sú od tejto češtiny explicitne delimitované. Za normatívnu lexikografickú príručku doplňujúcu istým spôsobom tento gramatický opis možno s dávkou „esejistickej“ licencie pokladať prepracovaný latinsko-nemecký slovník Ch. Cellaria, ktorý M. Bel doplnil o maďarské a české ekvivalenty. Popri českých lexémach uvádza sporadicky aj slovenské náprotivky.

Ostáva otázka, či P. Doležal bol naozaj tým rázcestím, od ktorého podľa L. Ďuroviča mohli viesť dve cesty (ibid., s. 199). Jedna cesta k Antonovi Bernolákovi, ktorý posunul základ spisovnej slovenčiny smerom na východ a kodifikoval juhozápadný dialekt vzdelaných Slovákov ako osobitný jazyk, a druhá cesta k čistej, nevariantnej češtine. Ak v Doležalovom a Belovom chápaní je slovenčina najlepšia tam, kde je maximálne blízka k češtine, tak ideálom je len totožnosť. Také nastavenie vedie iba jedným smerom – k češtine bez variantov, ktorá je rovnaká pre Čechov aj Slovákov. Nevedie k zväčšovaniu rozdielov medzi variantmi a k emancipácii jedného z variantov už tobôž nie. Cestu vedúcu od variantnej češtiny k „čistej češtine“ komunita slovenských evanjelikov prešla. Češtinu bez slovakizmov reprezentoval Juraj Palkovič. Ale táto pozícia sa ukázala ako neudržateľná. A čo sa týka hypotetickej druhej línie vedúcej k A. Bernolákovi, je nepochybné, že A. Bernolák sa (popri iných gramatických prácach) teoreticky inovatívnou Doležalovou gramatikou inšpiroval. Ale Doležalove teoretické výdobytky použil A. Bernolák v úplne protikladnom konceptuálnom rámci, ktorý nijako nemožno považovať za realizáciu niektorej z potencií, ktorú koncepcia *lingua Slavico-Bohemica* poskytovala.

O čom inom ešte svedčí pomenovanie *lingua Slavico-Bohemica* okrem faktu, že jeden jazyk používajú dva národy? Svedčí aj o posunutom statuse češtiny v komunitě slovenských evanjelikov: čeština sa nechápe ako kód **vo funkcii** spisovného jazyka Slovákov, ale ako jazyk, ktorý **je** spisovným jazykom Slovákov. Identifikovanie sa s týmto jazykom je zexplicitnené „pridaním Slovákov“ do názvu jazyka. D. Krman aj M. Bel, ktorí na viacerých miestach jasne pomenúvajú Slovákov (*Slavi Pannonii*, *Slavi in Hungaria*; v Krmanovom rukopise aj podoba *Slovacii*), raritne použili aj pomenovanie *Slavo-Bohemus*. Napr. M. Bel označil v *Predhovore* P. Doležala za Slováka (doslova uhorský Slovan – *Hungaro-Slavus*), ktorého gramatiku neodmietnu ani Česi, a súčasne ho označil aj pomenovaním *Szokolcensis Slavo-Bohemus*, čo sa dá interpretovať aj ako skalický Slováčok hovoriaci po česky, teda ako jazy-

kovú charakteristiku. Čeština používaná a kodifikovaná ako spisovný jazyk Slovákov evanjelického vyznania, teda *lingua Slavico-Bohemica* sa 2. polovici 18. storočia začína nazývať *lingua Bohemo-Slavica* a zistenie motivácie tejto zmeny by podľa L. Ďuroviča (2004, s. 199, 204) malo byť predmetom ďalšieho štúdia. Ďalej konštatuje, že kým adjektívum *Slavico-Bohemica* „ostalo latinským slovom a nikdy nedostalo ekvivalent vo vlastnej reči“, tak adjektívum *Bohemo-Slavica* sa stalo základom pre dve pomenovania *česko-slovanský* a *česko-slovenský* a od konca 18. storočia slovenskí evanjelici paralelne používajú na označenie češtiny ako vlastného spisovného jazyka názov *slovenčina*, *česko-slovenčina*, *českoslovenčina*, *čeština* a neskoršie aj *bibličtina* (ibid., s. 199 – 200).

Konfesionálne rozdelená slovenská spoločnosť poskytuje obraz dvoch spisovno-jazykových situácií. Formálno-jazykové zjednocovanie prebiehajúce v katolíckych cirkevných a vzdelávacích inštitúciách malo podobu areálovo podmienených normalizácií (Skladaná, 1997; Žigo, 2000). Situácia u evanjelikov smerovala od začiatku 18. stor. k explicitnej a komplexnej normalizácii jazyka používaného v oficiálnych komunikačných situáciách. Určité atribúty tohto aktu nám dovoľujú hovoriť o kodifikácii češtiny ako spisovného jazyka slovenskej evanjelickej komunity v rámci jazykovo-ideologického konceptu *lingua Slavico-Bohemica*. Táto kodifikácia disponovala zdôvodnením v podobe *Predhovoru* M. Bela v gramatike, ktorú napísal P. Doležal. Mala teda k dispozícii aj veľmi dôkladný a navyše inovatívny gramatický opis. Za lexikálny komponent tohto kodifikačného opisu možno považovať českú časť, resp. mnohotisícový súbor českých ekvivalentov v Belovom vydaní Cellariovho nemecko-latinského slovníka (Bel, 1735). Záverečné konštatovanie, že táto kodifikácia už z povahy veci nemohla mať celonárodný charakter, je azda aj redundantné.

3. ČEŠTINA V SPISOVNOM OBDOBÍ

Osvietenstvo (a súčasne prvá etapa národného obrodzenia) s jeho jazykovo chápaným nacionalizmom, s chápaním jazyka ako národotvorného činiteľa, postavilo slovenských evanjelikov pred problém, ako vymedziť slovenský národ prostredníctvom česko(-)slovenského jazyka. „J. Ribay, J. Palkovič, B. Tablic, Š. Leška a i. vychádzali z presvedčenia, že spolu s Čechmi a Moravanmi tvoria jeden spoločný kmeň, že ich spája stáročná náboženská, kultúrna a jazyková tradícia, a preto považovali za správne, aby spoločným jazykom všetkých troch súčastí tohto jedného kmeňa zostala aj naďalej čeština“ (Švagrovský, 2007b, s. 49). Išlo o češtinu kralickej normy, ktorú treba ochraňovať a nepripúšťať do nej ani slovakizmy, ani novoty pochádzajúce z českého prostredia (napr. výsledky Jungmannovej neologizácie českej slovnej zásoby). Túto líniu presadzoval najmä J. Palkovič a na podnet Bohuslava Tablica ju inštitucionalizoval v podobe založenia *Ústavu slovanského*, respektíve *Katedry reči a literatúry československej* pri evanjelickom lýceu v Bratislave (1803). Tento počín koncepcne nadviazal na starší projekt Juraja Ribaya z roku 1793 týka-

júci sa založenia spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákmi v Uhorsku (Ribay, 2007). Jedným z predmetov záujmu a štúdia plánovanej spoločnosti bol „vlastný slovenský jazyk a dejiny českého a slovenského jazyka, (...) jeho osudy a vývin v Uhorsku“ (ibid., s. 103).

Ako normatívne dielo tejto spoločnej reči bola prijatá Dobrovského gramatika (1819, 2. vyd.). Bol to podrobný vedecký opis reprezentatívnej podoby národného jazyka (češtiny „bratskej Bible“, z hľadiska slovenských evanjelikov opis československej reči). V *Predhovore* Dobrovského gramatiky (časť 3, *Slawische Mundarten*) sa slovenčina uvádza ako jeden z piatich samostatných jazykov slovanskej jazykovej skupiny B (spolu s češtinou, hornolužickou srbčinou, dolnolužickou srbčinou a poľštinou s jej sliezskou varietou). V 4. časti *Predhovoru* nazvanej *Böhmische Sprache* sa sedemkrát poukazuje na stav v slovenčine (o slovenských nárečiach pravidelne a kvalifikovane informoval Dobrovského Juraj Ribay) a okrem iného sa konštatuje, že čeština sa od slovenčiny líši najmä samohláskami (*sviňe, duše* oproti *sviňa, duša; držeti, mlčeti* oproti *držati, mlčati* sic!; *dej, lejno, vejce* oproti *daj, lajno vajce/vajco*). Aj keď sa tu na rozdiel od jeho starších klasifikácií (porov. Blanár, 1954, s. 152) explicitne nehovorí, že slovenské nárečia sú súčasťou češtiny ako „národného jazyka“, tak vyjadrenie Jozefa Dobrovského o splývání starej češtiny a slovenčiny do jedného nárečia (= jazyka) naznačuje, že jeho postoj v tejto otázke nebol jednoznačný, hoci do veľkej miery bol aj reflexiou komplikovanej cesty slovenčiny k celonárodnej spisovnej podobe (Blanár, 1954, s. 157 – 158; Ondrejovič, 2004; Blanár, 2006, s. 48).

Potreba identifikovať sa národne cez jazyk (v danom prípade cez spoločnú *československú reč*) teda sformovala v evanjelickom prostredí koncepciu *česko-slovenského kmeňa* v rámci širšej slovanskej spolupatričnosti (porov. i Pauliny, 1983, s. 114). V češtine vychádza nielen náboženská, ale aj ľudovúchovná, zábavná i vedecká literatúra, vydávajú sa v nej noviny. V tomto štádiu nastáva jeden sociolingvistický jav, na ktorý upozorňuje E. Pauliny (1983): keď čeština (*řeč československá, pule-rovaná slovenčina, čistá slovenčina, vzdělaná slovenčina, vyššia slovenčina*) začala rozširovať svoje komunikačné funkcie a súčasne jej používatelia začali úzkostlivo dbať na dodržiavanie spisovnej normy, rástlo napätie medzi ňou ako spisovným jazykom Slovákov a medzi bežne hovoreným dorozumievacím jazykom Slovákov, teda nejakou formou slovakizovanej češtiny (v pastoračnej praxi) alebo lokálne zafarbenej kultúrnej slovenčiny. Krátko by sme to charakterizovali ako začiatok konca češtiny ako spisovného/písomného jazyka (časti) Slovákov. Príznačným sprievodným znakom tohto stavu bolo úsilie slovenských evanjelických autorov vyrovnáť sa pomocou ekvivalentácie slovakizmov s faktom slovensko-českej lexikálnej odlišnosti, aby urobili text zrozumiteľnejším českému čitateľovi. Tieto postupy používali aj v opačnom, teda česko-slovenskom smere, ak boli presvedčení, že slovenský čitateľ nepozná význam niektorých českých slov (Nábělková, 2015). Robili to v podobe pripojených slovensko-českých slovníčkov, českých ekvivalentov uvedených hneď

za príslušným slovom v zátvorke priamo v texte alebo v podobe výkladov v poznámkach pod čiarou.

Na rozdiel od evanjelikov s ich konceptom československej jazykovej a národnej jednoty vyriešili si slovenskí katolíci koncom 18. storočia otázku národa a jazyka inak. Prijatie súboru diel Bernolákovej kodifikácie v rokoch 1787 až 1791 značilo prijatie tejto koncepcie: Slováci sú samostatný kmeň v rámci veľkého slovanského národa, slovenčina je samostatný jazyk a je potrebné ju jasne delimitovať od češtiny. Inak povedané: všetky národy majú svoj spisovný jazyk a je nevyhnutné, aby aj Slováci mali svoj. Jazykovedný cieľ Bernolákovho historického činu spočíval v postihnutí noriem kultúrnej, pestovanej západoslovenčiny južného typu. Pri jej opise sa A. Bernolák oprel o živú reč vzdelancov a spisovateľov, ktorí sa najmenej prikláňajú k češtine, a o jazyk tlačenej literatúry vychádzajúcej v trnavskom centre (Pauliny, 183, s. 164 – 165; Blanár, 2006, s. 7). R. Krajčovič (1992) upozorňuje aj na fakt, že kodifikačné spisy v ich prvej, konštitučnej fáze ukazujú kultúrnu slovenčinu v takej jazykovej situácii, ktorú charakterizovalo používanie západnej a strednej slovenčiny na jednom mieste. V Trnave po zrušení univerzity, arcibiskupstva a kláštorov ustal kultúrny ruch potrebný pre kultivovanie domáceho jazyka. V generálnom seminári ako v novom centre kultivácie jazyka dominoval západo-stredoslovenský kontakt. „Grafické i zvukové reality“ odrazené v kodifikácii sa z priestorového a časového hľadiska javia ako určitá nehomogenosť (Krajčovič, 1992, s. 69).

Situáciu v období od polovice 18. storočia po začiatok 19. storočia by sme mohli nazvať **pohybom od diglosie k jednojazyčnosti**, ktorý napokon vyvrcholil v dvoch kodifikáciách – v bernolákovčine a v reči československej. Bernolákov *Slowár slowenský, Češko-Laťinsko-Ňemecko-Uherský* (Bernolák, 1825 – 1827) sa usiloval delimitovať bohemizmy od kodifikovanej slovenskej slovnej zásoby. Slova-kizmy v Palkovičovom slovníku *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Beifügung der Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten*. (Palkovič, 1820 – 1821) plnili dve funkcie: mali používateľa informovať o formálne odlišných slovenských slovách a súčasne poukázať na ich delimitáciu od spisovnej češtiny. V tomto období sa, pravda, našli aj autori s kodifikačnými ambíciami, ktorí išli „treťou cestou“ – Jozef Ignác Bajza, Juraj Lesák, Martin Ďurgala.

A. Bernolák dokončil svoj *Slowár* ešte v 1796, ale opakovane ho celý prepisoval a prerábala prakticky až do svojej smrti v roku 1813. J. Palkovič začal s prácou na svojom dvojväzkovom česko-nemecko-latinskom slovníku (doplnenom českými a moravskými výrazmi) okolo roku 1810 a slovník vyšiel v rokoch 1820 – 1821. Možno teda povedať, že doba práce na oboch slovníkoch sa čiastočne prekrýva. Vyšli skoro súčasne (v rozpätí rokov 1820 a 1827; Bernolák), čo v prípade *Slowára* značí 12 rokov po Bernolákovej smrti, pretože za Bernolákovho života sa nenašiel ani nezištný mecenáš, ani vydavateľ ochotný ísť do takého finančného rizika.

Takže konfesionalne rozdelení Slováci majú v 20. rokoch **19. storočia** dva spisovné jazyky s kompletnou kodifikáciou: s dvoma gramatikami (na jednej strane

J. Dobrovský, na druhej A. Bernolák) a s dvoma rozsiahlymi a na svoj čas kvalitnými slovníkmi – (A. Bernolák a J. Palkovič). Slovenskí evanjelici mohli za svoj slovník považovať aj nemecko-český slovník J. Dobrovského (1821), ktorý obsahoval aj niekoľko sto lexikálne odlišných slovakizmov v duchu koncepcie spoločného spisovného jazyka. Situácia sama osebe je nezvyčajná a jej zvláštnosť umocňuje fakt, že obidve podoby spisovnej slovenčiny predstavujú útvary, ktoré boli svojím spôsobom na ústupe.

Príčinu, prečo sa bernolákovčina neujala v širšom meradle, nevidí E. Pauliny v jej obmedzení na jednu konfesiu, ale v tom, že kultúrna západoslovenčina, z ktorej A. Bernolák vyšiel pri normovaní slovenčiny, stráca na konci 18. storočia svoju životnú silu – „vyžíva sa“ (Pauliny, 1956, s. 44). Začiatkom 19. storočia začína nastupovať kultúrna stredoslovenčina (porov. aj materiállovú štúdiu Lifanov, 1998 a monografiu Krajčovič – Žigo, 2002, s. 114 – 118).

Podobne na tom bola čeština na Slovensku. Jej status ako „čistej, resp. vzdelanej slovenčiny“ totožnej so spisovnou češtinou v Čechách bol, ako sme povedali, ťažko udržateľný. Aby mohla na Slovensku fungovať, tak sa aj pri programovom nastavení na jej „neslovakizovanie“ predsa len v bežnej jazykovej praxi slovakizovala. Aj vo funkcii kultového jazyka. Ani veľmi konzervatívny J. Palkovič nebol proti tomu, aby sa jednotlivé užitočné slovenské slová, napr. *pleso* prijali do spoločného spisovného jazyka (napísal to aj v predhovore k svojmu slovníku). Pravda len vtedy, „ak to chce úzus, dohoda vzdelancov“ (čím okrem iného poukázal na stálu aktuálnosť tohto starého antického kritéria). Je príznačné, že konfrontácia slovenskej a českej lexiky v podobe slovensko-českých diferenčných glosárikov pripojených k dielam sa týkala slovakizmov zo stredoslovenskej nárečovej oblasti.

Pomenovanie *řeč československá*, resp. skôr *českoslovenčina*, označujúce češtinu ako spoločný spisovný jazyka Čechov a Slovákov, sa v 30. rokoch 19. storočia začalo čoraz frekventovanejšie používať na označenie češtiny používanej v slovenskom prostredí a vyznačujúcej sa slovenskými črtami (Nábělková, 2008, s. 116). Je to obdobie, keď niektorí predstavitelia národného obrodzenia uvažujú o ďalšom možnom rozvíjaní spoločného spisovného jazyka a prichádzajú k programovému záveru, že takouto cestou by bolo poslovenčovanie češtiny. Ľudovít Štúr a Michal Miloslav Hodža v 30. rokoch o tejto možnosti istý čas uvažovali, lebo začali hľadať riešenie v situácii, ktorú sme vyššie nazvali „začiatkom konca“. Ján Kollár svoj program syntézy slovenčiny a češtiny uvádzal aj do života vo vlastných literárnych textoch. Reakcie na jeho aktivitu opísal E. Pauliny (1983, s. 117) takto: „Jeho krok nenašiel súhlasnú ozvenu na Slovensku, na českej strane vyvolal zdesenie.“

Generácia významných literárne činných evanjelikov aj katolíkov (J. Kollár, P. J. Šafárik, J. Hollý) ešte intenzívnejšie ako predchádzajúca generácia pracovala s myšlienkou Slovanstva posilňujúcou národné vedomie, slovenské vlastenectvo. U bernolákovca Jána Hollého sa vlastenectvo prejavovalo v pestovaní špecifického, vlastného spisovného jazyka Slovákov. U J. Kollára v presadzovaní myšlienky československej

kmeňovitosti. Evanjelici, akokoľvek si cenili plody Hollého („pro výbornost ducha, který v nich vlaje“), ľutovali, že sú napísané v bernolákovčine, a nie po československy (Kuzmány, 1836; citované podľa Bujnák, 1927). Okrem Kollárových pokusov o „zľúbozvučenie“ češtiny sa „povedomie slovacity predieralo na povrch“ aj tak, že šafárikovsko-kollárovská generácia začala objavovať slovenský folklór (Šmatlák, 1999, s. 23). Je to jasný dôkaz, že do tohto jazykového priestoru s dvoma kodifikáciami „vyžitých“ spisovných jazykov nastupuje stredoslovenčina.

J. Kollár v teoretickej rozprave *O literárnej vzájomnosti* (1836) ponúka takúto definíciu národa: „Život ľudstva je vývoj rozumu alebo rozvinutia vnútorného života v človeku. Národy sú formy, v ktorých sa ľudstvo vyvíja a utvára“ (cit. podľa Šmatlák, 1999, s. 63 – 64). Kým pre J. Kollára je národ forma všeobecného rozumu spojená s rozvíjaním vzdelanosti a kultúry, pre Jozefa Miloslava Hurbana je národ „organickou jednotkou prírodno-duchovného bytia (...), ktorá prirodzene smeruje k politickej usporiadanosti, organizovanosti“ (ibid., s. 64). Zdôvodnenie nevyhnutnosti opustiť češtinu a budovať svoj národný („kmeňovitý“) život výlučne v slovenčine (v tom jednoznačne nadviazal na bernolákovcov) si vyžiadalo aj od Ľ. Štúra, aby v rozprave *Nárečja slovenskuo* sformuloval svoje chápanie národa (v dobovo podmienenom kontexte Slovanstva) a aby v kritickej konfrontácii s J. Kollárom naznačil, aký zmysel dáva konceptu slovanskej vzájomnosti (Štúr, 1843; ďalej citované podľa vydania Kralčák a kol., 2015). Ľ. Štúr je presvedčený, že J. Kollár chápe slovanskú vzájomnosť úzko a povrchno, hoci to možno ospravedlniť časom a okolnosťami, v ktorých sa koncepcia utvárala. Kollárova redukcia slovanských národov na štyri je neudržateľná, pretože sám národný a literárny život Slovanov ukazuje, že slovanských národov (vrátane Slovákov) je jedenásť. Zmysel a cieľ slovanskej vzájomnosti nie je podľa Štúra v spoločnom podiele všetkých slovanských národov na duchovných plodoch Slovanstva a vo vzájomnom čítaní a kupovaní kníh, ako to videl J. Kollár, ale v poznaní ducha slovanského národa a v poznaní toho, „ako sa tento duch v umeňí (in der Kunst, in arte), v spoločenských formách Slovanou atď., atď. ukazuje a ako sa on tam ako duch slovenský ukazovať musí“ (ibid., s. 127). Z inej strany nazerané: pretože „duch je podstata (substantia) všetkoho“, tak jednotlivé národy tvoriace slovanský celok sú prejavom (manifestáciou) tejto podstaty, spôsobom jej existencie (ibid., s. 126). Modernosť a demokratickosť chápania národa u Ľ. Štúra spočíva v tom, že vidí národ ako spoločenstvo slobodných jednotlivcov rovných pred zákonom, a nie ako monopol privilegovaných. Národná emancipácia Slovákov sa musí opierať o stredné a nižšie vrstvy s dôrazom na ich kultúrny a občiansko-duchovný rozvoj.

Reformný vývoj v Uhorsku 30. rokov bol spojený s nekompromisnou maďarizáciou. Preto jedným z hlavných cieľov Ľ. Štúra bolo utvorenie národnej jednoty a cestu videl „v postupnom oslabovaní regionálnych, sociálnych a konfesijných zvláštností a identít“ (Škvarna, 2015, s. 84). Usiloval sa, aby jeho návrh nového spisovného jazyka prijali rôzne názorové skupiny a obidve konfesie (návšteva u J. Hollého). Ako ideálny „prototyp jazyka“, ktorý sa výrazne líši od ostatných slovanských

jazykov, ale je zrozumiteľný a rozšírený, ponúkol L. Štúr slovenčinu postavenú na severostredoslovenskom základe (Žigo, 2015, s. 95). Ukázalo sa, že s týmto „prototypom“ sa nedokážu všetci relevantní aktéri identifikovať, ale pristali by na kompromisne upravenú verziu štúrovského modelu. Predstavitelia jednotlivých koncepcií navzájom diskutovali a postupne smerovali k dohode. Bolo to v období po revolúcii 1948 – 1849, teda v zmenenej spoločenskej aj jazykovej situácii (nastúpil desať rokov trvajúci Bachov absolutizmus).

J. Kollárovi sa v tomto období podarilo svoju predstavu českoslovenčiny presadiť ako úradný a vyučovacý jazyk na slovenských školách pod menom staroslovenský jazyk. Bol kodifikovaný v Radlinského „krátkej mluvnici“ vydanéj v r. 1850 vo Viedni. Na slovenskej strane, „kde sa po Štúrovej kodifikácii spisovnej slovenčiny z r. 1843 hľadali cesty na stabilizáciu spisovnej slovenčiny“, sa tento krok nestretol so širším porozumením (Nábělková, 2008, s. 117). Medzitým (v roku 1852) vyšla etymologicky orientovaná Hattalova gramatika „opravenej“ štúrovskej slovenčiny, na ktorej sa dohodli traja predstavitelia za evanjelickú a traja za katolícku stranu. Príznačné pre danú dobu je to, že jedným z predstaviteľov katolíkov bol práve Andrej Radlinský.

Takže necelé štvrtstoročie po tom, čo Slováci dostali na používanie súčasne dva kodifikačné slovníky, boli konfrontovaní s dvoma kodifikačnými gramatikami. Novosť situácie bola v tom, že proces sebaidentifikácie Slovákov ako moderného národa prostredníctvom jazyka – slovenčiny – bol už zavŕšený. Preklenul konfesijnú priepasť, pretože obidve kodifikácie išli naprieč konfesiami (J. Kollár, A. Radlinský v prvej kodifikácii a L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža, A. Radlinský, J. Palárik, Š. Závodník, M. Hattala v druhej kodifikácii). Staroslovenčina už procesu formovania národa nemala čo ponúknuť napriek tomu, že „opravená slovenčina“ neriešila otázku bohoslužobného jazyka evanjelikov.

To, že Štúrov pohľad na vtedajšiu národnú a jazykovú situáciu Slovákov bol správny a že s ním súvisiaci kodifikačný akt štúrovcov bol perspektívny, ba z hľadiska národnozáchovného zápasu priam nevyhnutný, ukázal ďalší vývoj, ktorý nebol vonkoncom jednoduchý, ba niekedy bol až krízový. Počín štúrovcov mal však taký zásadný charakter, že návrat do predštúrovských pomerov už nebol napriek niekoľkým pokusom možný. Ku koncu 19. storočia sa už slovenčina nezvratne vyvíjala ako spisovný jazyk zjednotený svojím najrozšírenejším a najživotaschopnejším nárečovým základom – strednou slovenčinou v jej kultúrnej a hodžovsko-hattalovskou reformou upravenéj podobe.

Problém českoslovenčiny vystúpil v ostrej podobe aj v 20. a 30. rokoch 20. storočia a sformoval dva kodifikačné smery, ale to už je iný príbeh, ktorému sme sa venovali v iných prácach (nedávno v monografii Jarošová, 2015).

V 60. rokoch 20. storočia bola kodifikačná prax pod tlakom politickej tézy o regulovanom zblížovaní (v radikálnejšom variante o splývaní) češtiny a slovenčiny ako nevyhnutnej podmienke štátnej jednoty (Jarošová, 2012; Múcsková, 2014).

Ďalšie „pokračovanie príbehu“ slovenčiny a češtiny v 21. storočí komplexne sleduje, vedecky a súčasne čitateľsky prítlačivo opisuje v početných prácach M. Nábelková (súborne v monografii z roku 2008).

4. ZÁVER

Obdobie funkčnej diglosie v rámci dobovo chápaného „domáceho jazyka“ (*lingua vernacula*) zdokumentované pamiatkami predspisovného obdobia (14. – 18. stor.) a ukončené bernolákovskou kodifikáciou (koniec 18. storočia) nemalo charakter vzostupnej línie, ktorá by predstavovala pohyb spisovnej češtiny k spisovnej slovenčine cez štádium slovakizovanej češtiny, bohemizovanej slovenčiny (v regionálnych variantoch „kultúrnych slovenčín“) až po prvú explicitne kodifikovanú slovenčinu majúcu ambíciu prohibítívne delimitovať české jazykové prvky od slovenských. Takáto línia jednoducho nejstvovala, pretože išlo o koexistenciu dvoch jazykov – slovenčiny a češtiny –, a nie o čoraz väčšie slovakizovanie češtiny. Nejstvovala ani chronologicky, pretože v rozličnej miere slovakizovaná čeština vývojovo nepredchádzala viac alebo menej bohemizovanú slovenčinu, ale fungovali paralelne. Jazyk písomných pamiatok bol výsledkom používania odlišných jazykových prostriedkov v odlišných komunikačných prostrediach. Použitý jazykový útvar závisel predovšetkým od stupňa záväznosti, závažnosti, obradnosti komunikačnej situácie a od vzdelania pisateľa. Závisel od toho, či išlo napr. o náboženskú pieseň alebo o ľudovú pieseň, prípadne o útvary v rámci správnej agendy panstiev (účtovné knihy, majetkové súpisy, súkromnú korešpondenciu). Veľmi zjednodušene by sa dalo povedať: čím „oficiálnejší“ obsah, tým viacej češtiny, ale záviselo to aj od mnohých ďalších faktorov. Ďalej treba zdôrazniť, že používanie dvoch kódov sa týkalo predovšetkým privilegiovaných vrstiev spoločnosti.

V rámci konfesiónálne rozdeleného slovenského spoločenstva sa **vo vzťahu k češtine** dali pozorovať ako u katolíkov, tak aj u evanjelikov **dve tendencie**. Išlo na jednej strane o vedomé (aj nevedomé) úsilie o čoraz väčšie prispôsobovanie češtiny slovenskému jazykovému vedomiu a, na druhej strane, o úsilie zachovávať češtinu v neadaptovanej forme. Tieto celkové tendencie prejavujúce sa aj v komunikácii sledujúcej vyššie ciele nezáviseli natoľko od jazykovopragmatických faktorov, ale skôr od mimojazykových skutočností, historických udalostí spojených s postupujúcou reformáciou a následne s protireformáciou. V druhej polovici a najmä koncom 17. storočia sa v evanjelickej komunite tendencia poslovenčovania postupne vytrácala a začala sa **vývojová línia**, ktorú by sme nazvali **od diglosie k českej jednojazyčnosti** (mohla sa uplatňovať najmä v písomnej komunikácii). Mala podobu dvoch stupňov kodifikácie češtiny: 1. v jazykovoideologickom rámci *lingua Slovaco-Bohemica* v dielach Pavla Doležala a Mateja Bela (výsledok vývoja od konca 17. storočia do polovice 18. stor.) a 2. v jazykovoideologickom rámci *řeč československá* v dielach J. Palkoviča a čiastočne J. Dobrovského (výsledok vývoja od druhej polovice 18.

stor. do 20. rokov 19. stor.). Osvietenské nazeranie pripisujúce jazyku vlastnosť hlavného atribútu národa viedlo evanjelikov k tomu, aby predstavovali Slovákov ako súčasť česko-slovenského kultúrneho kontinua a aj národného celku (česko-moravsko-slovenského kmeňa).

A. Bernolák ako predstaviteľ katolíckej časti slovenských vzdelancov išiel cestou uznania a kodifikovania slovenčiny ako samostatného jazyka, pričom novo kodifikovaná slovenčina reprezentovala Slovákov ako samostatný národ. Jazyk, ktorý opísal, bol jazykom vzdelancov južných západoslovenských centier – Trnavy a Bratislavy. A. Bernolák kodifikoval slovenčinu komplexne – gramatickú stavbu aj slovnú zásobu. Jeho slovník (vydaný až v 20. rokoch 19. storočia) plní delimitačnú úlohu v opačnom smere ako slovník Palkovičov: delimituje české slová od slovenských. Zo spisovnojazykového pohľadu išlo u katolíkov o **cestu od diglosie k slovenskej jednojazyčnosti**.

Takže koniec cesty od diglosie k jednojazyčnosti, chápanej katolíkmi aj evanjelikmi odlišne, sa skončil na začiatku 19. storočia situáciou, keď Slováci mali **dva kodifikované spisovné jazyky** – bernolákovčinu a češtinu – a obidva vykazovali znaky straty funkčnej perspektívy. Tento obraz jazykovej situácie spestruje existencia útvarov „tretieho druhu“ – rozlične slovakizovanej a normalizovanej češtiny a silne bohemizovanej slovenčiny.

Ak sa národné spoločenstvo identifikuje prostredníctvom jazyka, nemôže byť nedotknuté a jazykové zjednotenie je prvoradá úloha. Okrem toho vývoj slovenskej spoločnosti v prvej polovici 19. storočia zvýraznil potrebu čeliť otvorenej maďarizácii. Logika spoločenskej situácie si vyžadovala národnú jednotu, teda postupnú spoluprácu a dohodu predstaviteľov oboch konfesií. Logika spisovnej jazykovej komunikácie ako sociálneho a štruktúrneho fenoménu tlačila do popredia jazykový útvar nezaťažený slabunami dvoch doterajších kultúrnych kódov, jazyk životaschopný a súčasne vyhovujúci zmenenej teoretickej a ideovej paradigme chápania národa. Stredoslovenský základ, ktorého výber L. Štúr (1843) zdôvodnil a kodifikoval, predstavoval v tomto zmysle vhodnú jazykovú matériu: bol zrozumiteľný na východe aj na západe Slovenska a mal expandujúcu nadnárečovú variету používanú v ľudovej aj umelej (niekedy ponáškovej) slovesnej tvorbe. Postupné doladovanie aj „rozladovanie“ pôvodnej štruktúry štúrovskej slovenčiny bolo nevyhnutným kompromisom, ktorý bolo treba urobiť v mene celospoločenskej akceptácie tohto jazyka. To sa podarilo.

Takže **štúrovska kodifikácia slovenčiny** a jej prijatie – v „opravenej podobe“ – predstaviteľmi oboch konfesií **ukončila etapu dvoch spisovných jazykov a začala etapu spisovnej slovenčiny s celonárodnou platnosťou**.

Prítomnosť češtiny v našom kultúrnom priestore generuje rozličné podoby akceptácie a adaptácie českého výraziva a aj rôzne podoby vymedzovania sa voči nemu. Je to súčasť našej jazykovej reality a vyrovnávanie sa s touto súčasťou malo, má a zrejme bude mať racionálne aj emocionálne formy. Je to prirodzené, pretože jazyk sa nielen používa, ale aj prežíva.

Bibliografia

BEL, Matej [Belius, Matthias]: Christophori Cellarii Latinitatis probatae et exercitae Liber memorialis naturali ordine dispositus, ut sine ulla memoriae defatigatione, notitia vocabulorum non solum capi facillime, sed feliciter etiam repeti ac conseruari possit. In usum scholarum Partiae, plurimis vocibus Latinis atque interpretatione Hungarica et Bohemica locupletatus a Matthia Belio. Editio secunda auctior et emendatior [2., rozšírené a opravené vyd.]. Accedunt Indices, Germanicus, Hungaricus et Bohemicus. Leutschovia [Levoča]: Prostat apud Iohannem Breverum 1735.

BEL, Matej: Predhovor. [Preklad z latinčiny a poznámkový aparát: J. Pavelek]. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 3, s. 135 – 148.

BERNOLÁK, Anton: Slowár slowenski, Česko-Laťinsko-Nemecko-Uherski. Budae [Budín]: Ty-pogr. Reg. Univers. Hungarie 1825 – 1827.

BLANÁR, Vincent: Slovenčina v Dobrovského klasifikácii slovanských jazykov. In: Slavia, 1954, roč. 23, s. 152 – 158.

BLANÁR, Vincent: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. Kapitoly z dejín grama-tického a lexikálneho opisu. Martin: Matica slovenská 2006.

BUJNÁK, Pavol: Dr. Karol Kuzmány. Život a dielo. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius: 1927. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/992/Bujnak_Dr-Karol-Kuzmany-Zivot-a-dielo/bibliografia

BUZÁSSYOVÁ, Klára – ONDREJOVIČ, Slavomír: Slováci i Čechi. Slovackej jazyk i češkej jazyk. (Etnosignifikativný, kulturologičeský, psychologičeský i sociolingvističeský aspekty otnošenij dvuch nacij i ich jazykov.) In: Jazyk – Kultura – Etnos. Eds. M. B. Ješič – J. Kořenský – G. P. Neščimenko a kol. Moskva, Nauka 1994, s. 113 – 130.

DOBROVSKÝ, Josef: Lehrgebäude der Böhmishe Sprache. Zur Theile verkürzt, zum Theile umgearbeitet und vermehrt. Prag: Gottlieb Haase 1819. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=8uhJAAAaAAJ&pg>

DOBROVSKÝ, Josef: Deutsch-böhmisches Wörterbuch. Erster Band. A – K. Zweyter Band. L – Z. Prag: Herrl'schen Buchhandlung. 1821. Dostupné na: <http://bara.ujc.cas.cz/slovniky/dobrovsky/dobrovsky319.html>

DOLEŽAL, Pavol [Doleschalius, Paullus]: Grammatica slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae scriptionis & flectionis, quae in hac lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis, demonstratur, ut et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insimatur. Ponium [Bratislava]: Tipis Royerianis 1746. Dostupné na: <http://eod.vkol.cz/88778/>

DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu. Bratislava: Veda 2010.

DORULA, Ján: O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby. In: Slavica Slovaca, 1967, roč. 2, č. 1, s. 23 – 35; č. 4, s. 364 – 368.

DORULA, Ján: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. In: Slavica Slovaca, 1968a, roč. 3, č. 3, s. 333 – 351.

DORULA, Ján: O Historickom slovníku slovenského jazyka a o slovenskej slovnej zásobe v písomnostiach predbernolákovského obdobia. In: Slovenská reč, 1968b, roč. 33, č. 3, s. 179 – 186.

DORULA, Ján: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: Veda 1977.

DORULA, Ján: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava: Veda 1993.

DORULA, Ján: Jazyková situácia na Slovensku v čase vzniku kamaldulského prekladu Biblie. In: O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1997, s. 11 – 18.

DORULA, Ján – KRASNOVSKÁ, Elena – ŽEŇUCH, Peter: Dve línie v slovenskom jazykovo-historickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predpisovnom období. In: XII. medzinárodný

zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 65 – 92.

ĎUROVIČ, Ľubomír: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I. Bratislava: Veda 2004.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Zpráva písma slowenského Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity. In: Slovenská reč, 2008, roč. 73, č. 3, s. 129 – 138.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Bardejovský katechizmus (1581) – prvá slovenská kniha. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 204 – 218.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Masniciovo Praefatio. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 32 – 36.

ĎUROVIČ, Ľubomír: Pôvod a podoby češtiny ako spisovného jazyka Slovákov (Niektoré závery z filologickej analýzy Bardejovského katechizmu). In: Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 3 – 4, s. 133 – 156.

FERGUSON, Charles Albert: Diglossia. In: Word, 1959, roč. 15, s. 325 – 340.

[Citované podľa FERGUSON, Charles A.: Diglosia. In: Antológia bilingvizmu. Zost. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2004, s. 101 – 114. Preklad V. Krupa.]

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1987.

HARGAŠOVÁ, Zuzana: K používaniu češtiny na našom území v mladšom predpisovnom období vývinu slovenčiny. In: Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Philologica LXXII. Eds. G. Múcsková – K. Muziková – Z. Hargašová – M. R. Lauersdorf. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013, s. 203 – 209.

HORECKÝ, Ján: Hadvabného Stručný návod. In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení IV. Ed. J. Stanislav. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 1950, s. 174 – 192.

HURBAN, Jozef Miloslav: Dielo II. Bratislava: Tatran. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/281/Hurban_Slovensko-a-jeho-zivot-literarny/1.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Kritika slovenských slovníkov a koncept normy. In: Ukrainska i slovjanska tlumačna ta perekladna leksikografija. Leonidovi Sidoroviču Palamarčukovi. Ed. I. S. Gnaťuk. Kijiv: KMM 2012, s. 149 – 154. Dostupné na: <http://www.ruslang.ru/doc/lexcomission/ukrainska-i-slovjanska-leksykografija.pdf>

JAROŠOVÁ, Alexandra: Slovo v slovníku z pohľadu času a normy. Bratislava: Veda 2015.

JÓNA, Eugen: Pavel Doležal a jeho gramatika. In: Slovenská reč, 1978, roč. 43, č. 5, s. 257 – 266.

JÓNA, Eugen, 1984. Matej Bel (1684 – 1749). In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 3, s. 129 – 135.

KRAJČOVIČ, Rudolf: K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 14. Ed. E. Paulíny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 67 – 101.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Svedectvo dejín o slovenčine. 1. vyd. Martin: Matica slovenská 1980.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Pôvod a vývin slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981a.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Po stopách kultivovania slovenčiny v starom Uhorsku. In: Kultúra slova, 1981b, roč. 15, č. 9, s. 289 – 295.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Bernolákovská pravopisná kodifikácia ako vedecký fakt. In: Pamätnica Antona Bernoláka. Eds. J. Chovan – M. Majtán. Martin: Matica slovenská 1992, s. 69 – 73.

KRAJČOVIČ, Rudolf a Pavol ŽIGO: Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny.

1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 1999.

KRAJČOVIČ, Rudolf a Pavol ŽIGO: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002.

KRALČÁK, Ľubomír a kol.: Ľudovít Štúr. Jazykovedné dielo. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2015.

KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha. Preklad magdeburského práva. Zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov. Bratislava: Veda 2009.

LAUERSDORF, Mark Richard: The Question of 'Cultural Language' and Interdialectal Norm in 16th Century Slovakia. A Phonological Analysis of 16th Slovak Administrative-Legal Texts. München: Verlag Otto Sagner 1996.

LAUERSDORF, Mark Richard: Eugen Pauliny and Historical Sociolinguistics. In: Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Philologica LXXII. Eds. G. Múcsková – K. Muziková – Z. Hargašová – M. R. Lauersdorf. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013, s. 243 – 249.

[LESÁK, Juraj]: Prjwod ku Dobropjsebnosti Slowenského Pjsma k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól. Trnawa: lit. Kral. Uniw. Budinskég 1780a.

[LESÁK, Juraj]: Prjwod ku Dobromlwnosti Slowenské k Prospěchu Mládeži Slowenských Sskól. Trnawa: Literami Král. Uniw. Budinské 1780b.

LIFANOV, Konstantin V.: Formy proniknovenija sredneslovackogo folklornogo kojne v sfere avtorskoj poezii (konec XVIII v. – pervaja polovina XIX v.). In: Wiener Slawistisches Jahrbuch, 44. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1998.

MÁCSAY [Maczay, Máčaj], Alexander. 1718. Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn. Tyrnavia [Trnava]: Frideric Gall 1718. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=BLFeAAAAcAAJ>

MACŮREK, Josef: Ekonomicko-spoločenské vzťahy medzi českými zeměmi a Slovenskem a spoločný boj proti tureckému nebezpečí v 16. a počátkem 17. stoločí. In: O vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov. Ed. E. Holotik. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied 1956, s. 65 – 90.

MAJTÁN, Milan: Úvod. In: Pramene k dejinám slovenčiny. Eds.: M. Majtán – J. Skladaná. Bratislava: Veda 1992.

MAJTÁN, Milan – SKLADANÁ, Jana (eds.): Pramene k dejinám slovenčiny. Bratislava: Veda 1992, s. 9 – 14.

MISTRÍK, Jozef a kol. Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: Diglosia v slovenskej jazykovej situácii (diachrónny pohľad). In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 1, s. 47 – 53.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: Takmer zabudnutá diskusia o jazyku a jazykovede.

In: Pri zelenom stole: NAŠA REČ. Návraty k takmer zabudnutej diskusii. Ed. G. Múcsková – J. Vrábľová. Bratislava: Univerzita Komenského 2014, s. 7 – 20.

MUZIKOVÁ, Katarína: Eugen Pauliny a výskum dejín spisovnej slovenčiny. In: Slovo a tvar v štruktúre a v komunikácii. Philologica LXXII. Eds. G. Múcsková – K. Muziková – Z. Hargašová – M. R. Lauersdorf. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013, s. 193 – 201.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava: Veda 2008.

NÁBĚLKOVÁ, Míra: Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie. In: Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 6 – 5, s. 276 – 306.

NOVÁK, Ľudovít: Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny. Slovenské pohľady, 1938, roč. 54, s. 105 – 111, 159 – 173, 217 – 222, 281 – 287.

NOVÁK, Ľudovít: Čeština na Slovensku v predspisovnom období. In: Studia Academica Slovaca. 11. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1982, s. 377 – 393.

ONDREJOVIČ, Slavomír: Dobrovského obraz o slovenčine v diele Mithridates. In: Josef Dobrovský, fundator studiorum slavivorum (1753 – 1829). Sborník z konferencie ke 250. výročí narodení (Praha, 10. – 13. června 2003). Eds. V. Vavřínek – H. Gladkova – K. Skwarska. Praha: Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 354 – 363.

PALKOVIČ, Juraj [Jiří]: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Beifügung der Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten. I. (A – N). Prag: Thomas Bulka. II. (O – Ž). Pressburg: Belnayischen erben 1820 – 1821.

PAULINY, Eugen: Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. In: O vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov. Ed. L. Holotík. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 99 – 124.

PAULINY, Eugen: Kultúrnohistorické podmienky a spoločenské funkcie bilingvizmu v dejinách spisovnej slovenčiny. In: Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě. Ed. K. Horálek. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1958, s. 33 – 36.

PAULINY, Eugen, 1983. Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť.
Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

RIBAY, Jur [Georgius]: Projekt na založenie ústavu alebo spoločnosti slovensko-českej medzi Slovákami v Uhorsku atď. [Preklad z latinčiny: K. Komorová, H. Saktorová]. In: Jur Ribay 1754 – 1812. Život, dielo, doba. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie (9. júna 2004 v Bratislave). Eds.: M. Dudok – M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2007, s. 103 – 109.

SKLADANÁ, Jana: Kultivovanie predpisovnej slovenčiny od 16. storočia. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. Ročník XLV. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 83 – 102.

SKLADANÁ, Jana: Jazyk slovenských katechizmov zo 16. – 18. storočia. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka). Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 1998, s. 157 – 167.

STANISLAV, Ján: Modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly. In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. IV. Ed. J. Stanislav. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 1950, s. 141 – 155.

STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka III. Texty. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957.

ŠKVARNA, Dušan: Ľudovít Štúr a modernizácia slovenskej spoločnosti pred rokom 1848. In: Studia Academica Slovaca. 44. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech a kol. Bratislava: Univerzita Komenského 2015, s. 75 – 93.

ŠMATLÁK, Stanislav: Dejiny slovenskej literatúry II. Bratislava: Národné literárne centrum 1999.

ŠTÚR, Ľudovít [Ludevít]: Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí. Prešporok: K. F. Wigand 1843.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Od spisovnej češtiny k Bernolákovej slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2007a, roč. 58, č. 1, s. 55 – 74.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Juraj Ribay a jeho vzťah ku kultúrnej východoslovenčine. In: Jur Ribay 1754 – 1812. Život, dielo, doba. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie (9. júna 2004 v Bratislave). Eds. M. Dudok – M. Kovačka. Martin: Slovenská národná knižnica 2007b, s. 49 – 52.

VALENTOVÁ, Iveta: Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predpisovnom období slovenčiny. In: Slovenská reč, 2001, roč. 76, č. 3, s. 149 – 159.

VÁŽNÝ, Václav: Z trnavské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem. (Jazyková charakteristika.). In: Bratislava. Časopis pro výskum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1936, roč. 10, č. 4 – 5, s. 365 – 405.

ŽIGO, Pavol: Podiel mesta na formovaní kultúrnych predpisovných útvarov. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca 5. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2000, s. 118 – 124.

ŽIGO, Pavol: Ambície Štúrovho jazykového prototypu. In: Studia Academica Slovaca. 44. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech a kol. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 94 – 108.

МЕТОНИМИЯ И МЕТАФОРА КАК КОРРЕЛЯТЫ ДВУХ ЭТАПОВ
ВЫНУЖДЕННО ПОВЕРХНОСТНОГО ВОСПРИЯТИЯ ВОЗМОЖНОСТИ
СОЗДАТЬ НОВОЕ ЛЕКСИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

СЕРГЕЙ ПОПОВ

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина (Украина)

POPOV, Sergej: Metonymy and Metaphor as Correlates of Two Stages in Forcedly Superficial Perception of the Possibility to Create a New Lexical Meaning. *Journal of Linguistics*, 2016, Vol. 67, No 1, pp. 31 – 44.

Abstract: For decades now, we are talking about that in science in general, and in linguistics in particular a structuralist paradigm is naturally complemented with an anthropocentric paradigm – with its inherent attention to human cognitive structures. Following the question “how?” we more and more often ask the question “why?”. This is a logical way of development of human thought in the process of cognition of reality: first, based on the differential and integral signs, organize, and then wonder why the system looks exactly the way it looks, with its tendentiousness and illogicalities. The aim of the article is to study the correlation between lexical phenomena of metonymy and metaphor and cognitive structure of perception. This study is in line with a new scientific approach proposed by evolutionary epistemology: cognitive and evolutionary. This approach implies increased attention to human perception and logic in their evolution. Based on the information of anthroponomic sciences related to linguistics about degrees of perception and logics quality, this approach allows to see the deep reasons of phenomena being studied.

Key words: metonymy, metaphor, perception, logics, evolution

В последние годы языковеды часто говорят о том, что в современной лингвистике на смену лингвоструктурализму стремительно идет или уже фактически пришел антропоцентризм, настаивающий на выявлении связи языковых явлений с когнитивными структурами носителей языков. Если оценить это явление объективнее, а следовательно корректнее, то, видимо, следует говорить о том, что антропоцентризм вообще и когнитивная лингвистика в частности не сменяют, а дополняют заслуживающие уважения достижения лингвоструктурализма. И такое дополнение, вне всяких сомнений, научно неизбежно.

Одним из главных требований когнитивной науки вообще и когнитивной лингвистики в частности является объяснение (в дополнение к закономерно применявшемуся при структурализме описанию) явлений действительности вообще и языковых явлений в частности: наряду с вопросами «как?» должны ставиться вопросы «почему?» (Кибрик, 1992, с. 17). Если выйти за пределы лингвистики и обратить взор на другие науки, станет понятно, что все более свойственное современной лингвистике дополнение описательности объясни-

тельностью является фрагментом общей научной картины: когда нечто научно воспринятое научно описано (систематизировано), неизбежно возникает когнитивная по своей сути потребность научно объяснить, почему описанное имеет именно такую форму и именно такое содержание.

Лексические явления метафоры и метонимии (в начале статьи представляем их в традиционном порядке) в различных их аспектах можно признать описанными вполне основательно (обзор таких исследований – см., например, в Арутюнова, 1990а; Арутюнова, 1990б). Ученые обращали внимание и на связь этих явлений с мышлением, демонстрируя тем самым когнитивный подход к языковым структурам в то время, когда о когнитивистике еще не говорили. Еще И. М. Сеченов обратил внимание на то, что в осмысливаемой человеком действительности существует три категории отношений: непосредственно соотносимое с метафорой «сходство», соотносимое с метонимией по признаку пространственной смежности «сосуществование» и соотносимое с метонимией по признаку временной смежности «последование» (Сеченов, 1952, с. 278). Понятийно важные для метафоры отношения сходства, а для метонимии отношения смежности в тех или иных терминах отмечались И. А. Бодуэном де Куртенэ, Н. В. Крушевским и Ф. де Соссюром. Не вызывает сомнений корреляция метафоры с понятиями парадигматики, языка и – в философском плане – с понятиями абстрактности и теории, а метонимии – с понятиями синтагматики, речи и – в философском плане – с понятиями конкретности и практики (см. об этом Кубрякова, 1990а; Кубрякова, 1990б). Когнитивная значимость дихотомии метафоры и метонимии подчеркивается исследованиями афазии: все отмеченные нейропсихологами виды афазии (см., например, Лурия, 1947, с. 67 – 273; Лурия, 1962, с. 70 – 253), как убедительно доказано Р. О. Якобсоном, четко делятся на две группы: соотносимые с метафорой и соотносимые с метонимией (Якобсон, 1985; Якобсон, 1990).

Общепризнанным когнитивным прорывом в деле изучения метафоры (и – в определенной мере – метонимии) явилась когнитивная (концептуальная) теория метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона, основы которой представлены в монографии 1980 года (Лакофф, Джонсон, 2004). Основной тезис этой теории сводится к идее о том, что суть процесса метафоризации состоит в обработке фрагментарных структур (фреймов и сценариев) знаний как опыта взаимодействия человека с окружающим – объектным и социальным – миром. Согласно этой теории метафоризация представляет собой повторение в структуре знания «цель» некоторых областей структуры знания «источник». Для когнитивистов Дж. Лакоффа и М. Джонсона совершенно очевидно, что естественный язык метафоричен потому, что метафорично человеческое мышление: «Итак, самое важное утверждение, которое мы сделали, – это то, что метафора принадлежит не только языку, т. е. не только словам. Мы утверждаем, что *процессы человеческого мышления* во многом метафоричны. Это то, что имеется

в виду, когда мы говорим, что концептуальная система человека структурирована и определена с помощью метафоры. Метафоры как выражения естественного языка возможны именно потому, что они являются метафорами концептуальной системы человека» (Лакофф, Джонсон, 2004, с. 27). Однако данная теория не дает ответов на интересующие нас вопросы: «Почему человеческое мышление метафорично?», «Почему метафорическая проекция представляет собой перенос в структуру знаний «цель» лишь некоторых, причем, возможно, весьма определенных, областей структуры знаний «источник?»» (ср. констатацию, но не объяснение создателями этой теории того, что «метафорическое структурирование понятийных областей оказывается частичным, а не глобальным. Если бы оно было глобальным, то один концепт *абсолютно совпадал* бы с другим, а не просто понимался в его терминах. Например, реально время – это не деньги» (Лакофф, Джонсон, 2004, с. 33 – 34), «Почему метафорическая проекция имеет именно такой вид?». Аналогичные вопросы уместны и в отношении когнитивных корреляций метонимии. И важно признать, что постановка таких вопросов полностью соответствует упомянутому выше когнитивному принципу объяснительности.

Одним из принципов когнитивной лингвистики является междисциплинарность. Как верно заметил А. Е. Кибрик, «все, что имеет отношение к существованию и функционированию языка, входит в компетенцию лингвистики» (Кибрик, 1992, с. 20). Именно такой, междисциплинарный, подход к изучению метафоры можно видеть в известной монографии В. Крупы, в которой автор, справедливо обращая внимание на антропоцентрически познавательную и, следовательно, инновационную ценность метафоры, рассматривает соотношение понятия метафоры с теорией лингвистической относительности, изучает метафору как творчество, одновременно отрицающее и созидующее языковую конвенциональность в «критических ситуациях» потребности в новом значении и потенциального непонимания новой метафоры реципиентом (этнические различия, пиджинизация), исследует корреляции метафор с весьма досконально им изученными мифами разных народов, анализирует метафоры поэтические, в том числе народно-поэтические с присущими им стереотипами, метафоры шизофренические и детские, дифференцирует метафоры научные и лексические, представляет метафорические модели образности в поэзии и метафоричность в грамматике, показывает корреляции метафоры с тропами, комментирует понимание Р. О. Якобсоном понятий метафоры и метонимии (Крупа, 1990). В соответствии с данной междисциплинарной традицией считаем возможным и необходимым при изучении когнитивных корреляций переносных – не только метафорических, но и метонимических – значений обращаться к результатам, полученным в смежных с лингвистикой антропонауках (науках о человеке), прежде всего в психологии, нейрофизиологии и логике.

В данной монографии и в более поздних статьях В. Крупа периодически касается вопросов восприятия метафор. Так, в статье 1997 года автор приходит к выводу, что метафоры, демонстрирующие сходство в целом очень разных по набору семантических признаков лексем, могут быть разделены на метафоры, основанные на сходстве, очевидном для подавляющего большинства носителей языка, и метафоры, основанные на сходстве, очевидном далеко не для всех таких носителей, и именно последнее, редкое сходство представляется «оригинальным», удивительным» и «впечатляющим» (Крупа, 1997, s. 87). В статье 2010 года В. Крупа рассматривает метафоры в «критических коммуникативных ситуациях», под которыми понимает такое положение дел, когда для некоторых людей вполне известные (не авторские) метафоры не могут адекватно выразить намерения говорящего (Крупа, 2010). Из этого следует, что разные носители языка одни и те же потенциально метафоробразующие явления воспринимают не всегда одинаково.

Для нас же это означает, что когнитивисты – исследователи не только метафоры, но и метонимии имеют все основания обратить внимание на корреляции метафоры и метонимии с такой эпистемологически важной когнитивной структурой, как восприятие (перцепция). Для нас очевидно, что не случайно сегодня уже хрестоматийный когнитивный труд Дж. Лакоффа и М. Джонсона, о котором мы говорили двумя абзацами выше, заканчивается словами: «Способность понимать опыт с помощью метафоры – это как одно из чувств, как видение, осязание или слух; обращение к метафорам остается единственным способом восприятия и осознания в опыте большей части действительности. Метафора – такая же важная и ценная часть нашей жизни, как, например, осязание» (Лакофф, Джонсон, 2004, с. 253). Столь прямое соотнесение метафоры с когнитивной структурой восприятия является еще одним свидетельством необходимости сконцентрировать внимание на корреляциях восприятия как с метафорой, так и с метонимией.

Изучение таких корреляций и является целью настоящей статьи, специализирующейся на выяснении перцептивных причин возникновения, существования и алгоритмического устройства метонимии и метафоры. Данное исследование находится в русле когнитивно-эволюционного подхода, предложенного современной эпистемологией (Меркулов, 2003; Меркулов, 2006) и примененного при изучении регулярной грамматической вариантности в русском языке (Попов, 2015).

Долгое время восприятие считалось самодостаточным средним звеном между ощущением и представлением, рассматривалось как чувственный образ, который формируется на основе ощущений и является основой представления (Кондаков, 1975, с. 92 – 93, 429, 475). Современное видение соотношения ощущения, восприятия и представления отличается от указанного традиционного и состоит в том, что соотношение ощущения и восприятия выглядит

пространственным, расположенным по вертикали: восприятие находится выше ощущения, – в то время как отличие восприятия от представления не является пространственным и, следовательно, расположенным по вертикали – это отличие временное: представление наблюдается позже восприятия, поскольку, «воспроизводя в нашей памяти прежние восприятия, мы имеем *представление* о предметах» (Войшвилло, 1994, с. 7). «Восприятие – это «форпост» жизненного, познающего опыта человека, хранимого в памяти», – заметил в свое время один из пионеров психолингвистики Н. И. Жинкин (Жинкин, 1982, с. 52). Следовательно, представление есть «восприятие по памяти», то есть иметь представление – это помнить то, что было воспринято, и потому всегда мысленно это воспринимать. Из этого следует, что, имея такое тесно связанное с мышлением понятие восприятия, можно обойтись без понятия представления, поскольку оно толкуется через понятия восприятия и памяти, и выделять два вида восприятия: непосредственное или с участием памяти.

В когнитивной психологии, то есть относительно современном направлении психологической науки, утвердилось качественно обоснованное убеждение, что восприятие выполняет когнитивную функцию категоризации фиксируемых «правым мозгом» чувственных данных, осуществляемую (по умолчанию – у правшей) левым мозговым полушарием, то есть является важнейшей частью мышления: базой, на которую мышление опирается (Брунер, 1977, с. 23 – 26; Гибсон, 1988, с. 366; Найссер, 1981, с. 23, 30; Солсо, 2011, с. 95; Андерсон, 2002, с. 44; Величковский, 2006, с. 208). Будучи базовой частью мыслительного процесса, восприятие обеспечивает категоризированными данными строй мышления – логику. Из этого следует, что качество логики – логичность – прямо зависит от качества восприятия, которое поставляет мышлению данные, закладываемые в основания стихийно формируемых силлогизмов: если поставленные восприятием сведения оказались ошибочными, ошибочным будет и вывод – при полной безупречности силлогистического механизма, например *Все мужчины любят мандарины* (ложное основание, ведь на самом деле далеко не все мужчины любят мандарины) – *Сократ мужчина* (вторая, верная, посылка), – *Следовательно, Сократ любит мандарины* (ложный – из-за ложности основания – вывод, венчающий формально безупречный силлогизм). В свою очередь понятие качества восприятия позволяет говорить о его градации, о разных его степенях.

На основании сведений о развитии логических способностей у ребенка, первобытного человека и современного цивилизованного взрослого психологи выделяют три степени восприятия: 1) синкретичное восприятие, то есть восприятие явления в целом виде, не дифференцированное по признакам, не позволяющее осуществить категоризацию; 2) поверхностное восприятие, то есть восприятие лишь одного, как правило ближайшего, из признаков явления, находящихся в эмпирически достоверной зоне, часто приводящее к неверной ка-

тегоризации явления; 3) альтернативное восприятие, то есть восприятие всех признаков явления, находящихся в эмпирически достоверной зоне, позволяющее осуществить объективную категоризацию альтернативно-императивно, обоснованно отвергая один признак и предпочитая вместо него другой, и альтернативно-диспозитивно, принимая признаки как обоснованно сосуществующие (см. об этом Попов, 2013, 5 – 105).

В соответствии с когнитивным принципом объяснительности, упомянутым в начале статьи, при изучении каких-либо когнитивно-эволюционных корреляций лексических явлений метафоры и метонимии прежде всего необходимо объяснить причину переносов лексических значений. Еще И. М. Сеченов заметил, что обобщенность словарных значений является следствием ограниченности объема человеческой памяти: «Если бы человек запоминал каждое из впечатлений в отдельности, то от предметов наиболее обыденных, каковы, например, человеческие лица, стулья, деревья, дома и пр., составляющих повседневную обстановку нашей жизни, в голове его оставалось бы такое громадное количество следов, что мышление ими, по крайней мере в словесной форме, стало бы невозможным, потому что где же найти десятки или сотни тысяч разных имен для суммы всех виденных берез, человеческих лиц, стульев и как совладать мысли с таким громадным материалом?» (Сеченов, 1952, с. 317). Логично предположить, что ограниченностью объема памяти объясняется и неизбежность переносов лексических значений слов (о метафоре как о среднем, компромиссном звене между крайностями каузирующего переполнение человеческой памяти «открытого языка» и «антиязыковостью» «закрытого языка» пишет В. Крупа – Кгура, 1990, с. 12 – 13). Очевидно, стихийное присвоение одним и тем же, то есть не требующим специального запоминания, формам других, коммуникативно востребованных значений – мера вынужденная: обусловленная безразмерностью человеческой памяти.

Повсеместно наблюдаемое в ходе познания формальное сходство «нового» с «известным» описано – но не объяснено, в том числе каузацией мнемоническим недостатком, – психологами и биологами при освещении процесса познания и лингвистами при освещении грамматических явлений в целом и грамматических вариантов в частности (см. об этом Попов, 2014, с. 104 – 106).

Так, в свое время знаменитый детский психолог Ж. Пиаже пришел к выводу, что при восприятии и усвоении ребенком новых явлений «новый факт должен быть достаточно сходным с ранее известным, чтобы пробудить интерес, и вместе с тем достаточно отличным от него, чтобы не вызвать пресыщения» (Пиаже, 1969, с. 160). По мнению Л. С. Выготского, «всякое создание воображения всегда строится из элементов, взятых из действительности и содержащихся в прежнем опыте человека» (Выготский, 1991, с. 3 – 9). О восприятии чего-либо с опорой на известные сущности свидетельствуют многочисленные факты детского и первобытного восприятия (Попов, 2013, с. 18 – 78). Во всех

детских и взрослых попытках категоризации очевидно «стремление объяснить новое через уже известное (или предполагаемое таковым)...» (Фрумкина, Михеев, Мостовая, Рюмина, 1991, с. 46). Известные биологи У. Матурана и Ф. Варела свидетельствуют, что «каждое новое единство неизменно начинает свою индивидуальную историю, обладая и структурным сходством со своими предками, и отличиями от них» (Матурана, Варела, 2001, с. 61).

В лингвистике принцип «Новое создается на базе известного» тоже хорошо известен. Согласно утвердившимся представлениям, новые значения крайне редко требуют к себе настолько повышенного внимания, чтобы для них создавались новые материальные оболочки. Б. А. Серебренников, выдвигая гипотезу о существовании особого типа мышления – «лингвокреативного» (Серебренников, 1983, с. 76 – 111), акцентирует внимание на том, что оно отражает окружающую человека действительность, опираясь на имеющиеся ресурсы языка: «Было бы неправильно предполагать, что для обозначения новых понятий или каких-либо отношений между понятиями язык прибегает к каким-то новым композициям фонем, к поискам еще не использованных сочетаний. Обычно для этих целей используют уже существующие знаки, подвергающиеся при этом различного рода преобразованиям и переосмыслениям...» (Серебренников, 1983, с. 106 – 109). В литературе, посвященной проблемам звукового восприятия речи, говорится о сегментном характере данного восприятия и о необходимости различать два вида такой сегментации: аналитическую сегментацию и перцептивную сегментацию. Аналитическая сегментация представляет собой научную процедуру разложения воспринимаемого текста на языковые единицы разного уровня. При перцептивной сегментации, которая и имеет место в повседневной коммуникации, «носитель языка, владеющий, естественно, языковой системой, должен в процессе восприятия речи представить спектрально-временной континуум акустического речевого сигнала в терминах уже известных ему дискретных языковых единиц», должен выяснить, «под какую из разрешенных в языке фонемных последовательностей можно подвести воспринимаемый отрезок звучащего текста», поскольку перцептивная сегментация «необходима лишь постольку, поскольку ее результаты влияют на идентификацию языковых единиц» (Венцов, Касевич, 2003, с. 65 – 66). Э. Карстейрс-Маккарти приходит к выводу, что происхождение морфологии связано с появлением возможности восприятия незначительных изменений знаков при их сочетании, которые стали осознаваться как «те же, но другие». В результате такого осознания носители знаковой системы начинают обращать внимание на различия между вариантами знаков, после чего эти различия закрепляются (Carstairs-McCarthy, 2005). По мнению С. А. Бурлак, «накопление знаков с какого-то момента начинает давать возможность создавать новые знаки не на базе реальных ситуаций, а на базе уже известных знаков, несколько модифицируя их» (Бурлак, 2011, с. 372). Исследования последних десятилетий показыва-

ют, что в течение XX века в русской грамматике «резкого обновления в составе варьирующихся форм не происходило. Не ломка, а перестройка в соотношении одних и тех же единиц – так можно характеризовать процесс обновления грамматической нормы» (Граудина, 1980, с. 17).

Несложно убедиться в том, что приведенные аргументы применимы и к обоснованию формального сходства прямых и переносных лексических значений: гораздо легче запомнить новое – коммуникативно востребованное – значение, если оно закреплено не за вновь (с нуля) созданной или недавно заимствованной формой, а за формой хорошо известной. Но, в отличие от формального сходства в грамматике, всегда предполагающего небольшие формальные различия, формальное сходство переносных лексических значений является абсолютным (как известно, семантические различия между прямыми и переносными лексическими значениями проявляются в синтагматике форм-носителей).

Соотнеся приведенные сведения со степенями восприятия, можно прийти к выводу, что принцип «Новое создается на базе известного», являющийся слабым объяснением сходства грамматических вариантов как не объясняющий причину данной принципиальности, представляет собой констатацию результата действия такого когнитивного механизма, как вынужденно поверхностное восприятие возможности создания новой грамматической единицы с новой семантической или стилистической характеристикой: при создании такой единицы воспринимается только одна, наиболее простая и заметная в первую очередь возможность, а именно создание такой единицы на базе уже имеющейся за счет незначительного формального изменения последней. Например, формальное различие суффиксов в *туристский* и *туристический* позволяет различать эти прилагательные как выражающие отношение соответственно к туристу и туризму, а разные формы числа сказуемого в *Несколько человек курит* или *Несколько человек курят* позволяют дифференцировать цельность и партиципальность восприятия субъектов действия.

Логично считать, что именно вынужденно поверхностное восприятие возможности присвоить новое лексическое значение является причиной абсолютного формального сходства прямых и переносных лексических значений, ведь для создания последних используются формы прямых значений. Здесь возможно убедительное доказательство от противного. У первобытных, как и у наиболее древних, народов нет обобщенных и переносных лексических значений и нет абстрактных существительных. Лексические значения конкретны, и запоминаются они потому, что их относительно немного вследствие относительно невысокого уровня познания действительности, обуславливающего относительно небольшое число коммуникативно востребованных номинаций. Показательный пример таких закономерностей дает Б. Л. Уорф, когда сравнивает метафоричность английского и аметафоричность изучаемого им индийского

языка хопи (метафоры взяты автором в кавычки): «Я «схватываю» «нить» рассуждений моего собеседника, но если их «уровень» слишком «высок», мое внимание может «рассеяться» и «потерять связь» с их «течением», так что, когда он «подходит» к конечному «пункту», мы расходимся уже «широко» и наши «взгляды» так «отстоят» друг от друга, что «вещи», о которых он говорит, «представляются» очень условными или даже «нагромождением» чепухи. Поражает полное отсутствие такого рода метафор в хопи» (Уорф, 1960, с. 151). То, что поражает Б. Л. Уорфа, вполне объяснимо: индейцы хопи, демонстрируя скромные результаты познания действительности, еще не пришли к стихийной метафоризации своей лексики, поскольку еще не ощутили такой коммуникативной потребности: по крайней мере, век назад количество имеющихся в языке хопи коммуникативно востребованных номинаций их память вмещала вполне бесппроблемно.

Поскольку речь идет о двух разновидностях переноса лексических значений – метафоре и метонимии, важно рассмотреть механизмы вынужденно поверхностного восприятия возможности таких переносов в сравнении. Такое рассмотрение позволит обнаружить градационные нюансы такого восприятия указанной возможности.

Очевидно, что метонимия со свойственным ей переносом по смежности представляет собой наиболее простой случай вынужденно поверхностного восприятия. Это восприятие возможности присвоить той же форме значение того, что находится совсем рядом, граничит с названным той же формой в одном семантическом поле пространства (например, ‘действие – место действия’: *сделать **остановку** – подъехать к **остановке***; ‘вместилище – его содержимое’: *вода в **чайнике** – вскипятить **чайник***) или времени (например, ‘действие – результат действия’: ***сочинение** рассказа – школьное **сочинение***; ‘материал – изделие из материала’: *добывать **серебро** – столовое **серебро***). Указанная пространственная или временная близость прямого и метонимического значений, то есть не очень контрастное их противопоставление, делает отличие метонимического значения от прямого значения не очень заметным: нефилологи такую переносность обычно не замечают. Этот случай можно рассматривать как первый (начальный) этап вынужденно поверхностного восприятия возможности создать новое лексическое значение.

В отличие от метонимии, метафора со свойственным ей переносом по сходству представляет собой принципиально иной случай вынужденно поверхностного восприятия. Это восприятие возможности присвоить той же форме значение не того, что находится совсем рядом в пространстве или времени, как в случае с метонимией, а того, что противопоставлено прямому значению гораздо более заметно, чем при метонимии. Основанием для переноса является, как правило, лишь одна – удачно оказавшаяся «на поверхности» воспринимаемого – сравнительная по своей функции сема, общая для двух сущностей, на-

пример ‘упрямство’ и/или ‘глупость’: *Осел не хотел тащить повозку – Какой же ты, Иван, осел*; ‘перемещение вверх, то есть на более заметное и подобающее место’: *поднять упавшую на пол газету – поднять вопрос о членстве в ЕС*; ‘воздействие на организм и психику человека’: *горячий, теплый или холодный чай – горячий, теплый или холодный прием*. Следовательно, об общем семантическом пространстве, в котором несложно найти смежное явление, как это наблюдается при метонимии, в случаях с метафорой говорить не приходится. Сущность, получившая метафорическое значение, всегда имеет прямое значение, которое с производным от него метафорическим значением в одном семантическом пространстве не пребывает. Так, названный *ослом Иван* – ‘человек мужского пола’, у применяемого в значении ‘актуализировать’ глагола *поднять* – прямое значение ‘взять, подобрать что-либо лежащее (на полу, земле и т. п.)’, у применяемых в значении ‘оценочно-эмоциональное воздействие на психику’ прилагательных *горячий, теплый, холодный* – прямые значения «буквально» эмпиричны: соответственно ‘имеющий высокую температуру’, ‘дающий тепло, являющийся источником тепла’, ‘имеющий низкую температуру’. Семантико-понятийная дистанция – между человеком и ослом, поднятием чего-либо с пола и актуализацией какого-либо вопроса, температурой чего-либо эмпирически достоверно физического и психической, нередко эмоциональной реакцией человека на какое-либо событие – в результате метафорического переноса оказывается достаточно ощутимой. Данная контрастность и делает метафорические переносы более заметными, чем переносы метонимические, и обеспечивает хорошо известную «живую образность» метафоры, которую способны замечать не только филологи. Заметность контраста прямого и метафорического значений приближает восприятие возможности создать метафору к альтернативному восприятию, однако формальная одинаковость прямого и метафорического значений все же не позволяет отказаться от объяснения этого факта перцептивной поверхностностью. Все это обуславливает достаточно четкое и в то же время компромиссное понимание того, что метафорические переносы представляют собой более сложный, близкий к альтернативности случай вынужденно поверхностного восприятия возможности создать новое лексическое значение, чем это наблюдается при метонимических переносах. Поскольку это более сложный в сравнении с метонимией случай поверхностного восприятия, его можно рассматривать как второй этап вынужденно поверхностного восприятия возможности присвоить новое лексическое значение, более близкий к степени альтернативного восприятия.

В заключение констатируем следующее:

Несомненно, присвоение каждому новому значению новой лексической формы было бы логически идеальным. Именно этот принцип лежит в основе хорошо известного требования немногозначности научных терминов. Наука

как форма общественного сознания не может не стремиться к идеалу абсолютной непротиворечивости, иначе ей грозит утрата самоидентичности. Однако идеальная логичность такой коммуникативной системы, как язык, который, по свидетельству К. Ажежа, логики называют естественным «с двусмысленной смесью снисходительности и уважения» (Ажеж, 2003, с. 135), логичен весьма относительно – по разным, но неизменно антропоцентрическим причинам.

Появление и существование метонимии и метафоры, по-своему обогащающих язык и новыми лексическими значениями, и новой, нередко экспрессивно-эмоциональной значимостью, объясняются биолого-когнитивным фактором недостаточности объема человеческой памяти. Взятые отдельно метонимический и метафорический переносы лексического значения коррелируют соответственно с двумя этапами вынужденно поверхностного восприятия: простым, начальным и более сложным, близким к альтернативному восприятию.

Научно перспективным представляется осуществление подробного исследования перцептивных корреляций метонимических и метафорических переносов лексических значений в разных языках.

Литература

- АЖЕЖ, Клод: Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки: Москва: Едиториал УРСС 2003. 304 сс.
- АНДЕРСОН, Джон: Когнитивная психология. Санкт-Петербург: Питер 2002. 496 сс.
- АРУТЮНОВА, Нина Д.: Метафора. В: Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. Энциклопедия 1990а, сс. 296 – 297.
- АРУТЮНОВА, Нина Д.: Метонимия. В: Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. Энциклопедия 1990б, сс. 300 – 301.
- БРУНЕР, Джером: Психология познания. За пределами непосредственной информации. Москва: Прогресс 1977. 413 сс.
- БУРЛАК, Светлана: Происхождение языка: Факты, исследования, гипотезы. Москва: Астрель CORPUS 2011. 464 сс.
- ВЕЛИЧКОВСКИЙ, Борис М.: Когнитивная наука: Основы психологии познания. В 2 т. Т. 1. Москва: Смысл: Издательский центр «Академия» 2006. 448 сс.
- ВЕНЦОВ, Анатолий В. – КАСЕВИЧ, Вадим Б.: Проблемы восприятия речи. Москва: Едиториал УРСС 2003. 240 сс.
- ГИБСОН, Джером: Экологический подход к зрительному восприятию. Москва: Прогресс 1988. 464 сс.
- ГРАУДИНА, Людмила К.: Вопросы нормализации русского языка. Грамматика и варианты. Москва: Наука 1980. 288 сс.
- ЖИНКИН, Николай И.: Речь как проводник информации. Москва: Наука 1982. 160 сс.
- КИБРИК, Александр Е.: Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке). Москва: Издательство МГУ 1992. 336 сс.
- КОНДАКОВ, Николай И.: Логический словарь-справочник. Москва: Наука 1975. 720 сс.
- КУБРЯКОВА, Елена С.: Парадигматика. В: Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. Энциклопедия 1990а, сс. 366 – 367.

КУБРЯКОВА, Елена С.: Синтагматика. В: Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. Энциклопедия 1990б, сс. 447 – 448.

ЛАКОФФ, Джордж – ДЖОНСОН, Марк: Метафоры, которыми мы живем. Москва.: Едиториал УРСС, 2004. 256 сс.

ЛУРИЯ, Александр Р.: Травматическая афазия: клиника, семиотика и восстановительная терапия. Москва: Издательство Академии медицинских наук СССР 1947. 367 сс.

ЛУРИЯ, Александр Р.: Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. Москва: Издательство Московского университета 1962. 432 сс.

МАТУРАНА, Умберто – ВАРЕЛА, Франциско: Древо познания: Биологические корни человеческого понимания. Москва: Прогресс-Традиция 2001. 224 сс.

МЕРКУЛОВ, Игорь П.: Эволюционная эпистемология: проблемы, перспективы. Т. 1. Санкт-Петербург: Издательство РХГИ 2003. 471 сс.

МЕРКУЛОВ, Игорь П.: Эпистемология (когнитивно-эволюционный подход). Т. 2. – Санкт-Петербург: Издательство РХГА 2006. 416 сс.

НАЙССЕР, Улрик: Познание и реальность: Смысл и принципы когнитивной психологии. Москва: Прогресс 1981. 232 сс.

ПИАЖЕ, Жан: Психология интеллекта. В: Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. Москва: Просвещение 1969, сс. 55 – 231.

ПОПОВ, Сергей Л.: Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования: Монография. Харьков: НТМТ 2013. 150 сс.

ПОПОВ, Сергей Л.: Русская грамматическая вариантность в когнитивно-эволюционном освещении: Монография. Харьков: Миськдрук 2014. 304 сс.

ПОПОВ, Сергей Л.: Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект: Дис. ... докт. филол. наук. Харьков, 2015. 453 сс.

СЕРЕБРЕННИКОВ, Борис А.: О материалистическом подходе к явлениям языка. Москва: Наука 1983. 319 сс.

СЕЧЕНОВ, Иван М.: Элементы мысли. В: Сеченов И. М. Избранные произведения. Т. 1. Физиология и психология. Москва: Издательство АН СССР 1952, сс. 272 – 426.

СОЛСО, Роберт: Когнитивная психология. Санкт-Петербург: Питер 2011. 589 сс.

УОРФ, Бенджамин Л.: Отношение норм поведения и мышления к языку. В: Новое в лингвистике. Вып. 1. Москва: Издательство иностранной литературы, 1960, сс. 135 – 168.

ФРУМКИНА, Ревекка М. – МИХЕЕВ, Алексей В. – МОСТОВАЯ, Анна Д. – РЮМИНА, Наталья А.: Семантика и категоризация. Москва: Наука 1991. 168 сс.

ЯКОБСОН, Роман: Два аспекта языка и два типа афатических нарушений. В: Теория метафоры: Сборник. Москва: Прогресс 1990, сс. 110 – 132.

ЯКОБСОН, Роман: Лингвистические типы афазии. В: Р. Якобсон. Избранные работы: Сборник. Москва: Прогресс 1985, сс. 287 – 300.

CARSTAIRS-MCCARTHY, Andrew: The evolutionary origin of morphology. In: Language origins: Perspectives on evolution. Oxford: Oxford Univ. Press 2005, pp. 166 – 184.

KRUPA, Viktor: Metafor in critical communicative situations. In: Asian and African studies, 19, 2010, 2, s. 344 – 350.

KRUPA, Viktor: Metafora na rozhraní vedeckých disciplín. Bratislava: Tatran, 1990. 184 s.

KRUPA, Viktor: Podobnosť ako základ metafory? In: Jazykovedný časopis, 48, 1997, č. 2, s. 81 – 88.

Resumé

METONYMIA A METAFORA AKO KORELÁTY DVOCH ETÁP PODMIENENEJ POVRCHNEJ PERCEPCIE MOŽNOSTI VYTVORIŤ NOVÝ LEXIKÁLNY VÝZNAM

Cieľom štúdie je preskúmať vzájomný vzťah lexikálnych fenoménov metafory a metonymie s takou dôležitou kognitívnou štruktúrou, ako je percepcia. V štúdiu sa aplikuje nový, v súčasnej epistemológii uplatňovaný kognitívno-evolučný vedecký prístup. Takýto prístup predpokladá zvýšenú pozornosť voči ľudskému vnímaniu a logike, ktoré skúma v ich evolúcii. Využíva poznatky o stupňoch percepcie a kvalite logiky antropocentrických vied súvisiacich s jazykovedou, pričom odhaľuje hĺbkové príčiny skúmaných javov.

Súčasný stav vývinu psychologickéj vedy dovoľuje konštatovať, že človek má tri stupne percepcie, ktorej základnou funkciou je kategorizácia: 1. synkretická percepcia, t. j. vnímanie javu ako celku, nediferencované z hľadiska príznakov, neumožňujúce kategorizáciu; 2. povrchná percepcia, t. j. vnímanie len jedného (obyčajne najbližšieho) z príznakov javu nachádzajúcich sa v empiricky hodnovernej zóne; takéto vnímanie často vedie k nesprávnej kategorizácii javu; 3. alternatívna percepcia, t. j. vnímanie všetkých príznakov javu nachádzajúcich sa v empiricky hodnovernej zóne, čo dovoľuje vykonať objektívnu kategorizáciu.

Formálnu podobnosť „nového“ so „známym“, nevyhnutnú v procese poznania, opísali psychológovia a biológovia pri objasňovaní kognitívnych procesov a lingvisti pri výklade gramatických javov. Vysvetľuje sa to povrchnou percepciou možnosti kategorizovať „nové“: to, čo sa podobá na niečo známe, si možno ľahšie zapamätať. Princíp „nové sa vytvára na základe starého“ však možno aplikovať aj na objasnenie súvzťažnosti priamych a prenesených lexikálnych významov: nový význam si možno zapamätať oveľa ľahšie, ak nie je fixovaný na novovytvorenú alebo nedávno prevzatú formu, ale na formu, ktorá je dobre známa. Príčinami formálnej podobnosti gramatických javov a prenesenosti formálne zhodných lexikálnych významov sú obmedzenosť objemu ľudskej pamäti (na čo upozorňoval už I. M. Sečenov) a povrchná percepcia možnosti vytvárať nové lexikálne významy. Obidve tieto príčiny spoločne dovoľujú hovoriť aj o podmienenom charaktere povrchnej percepcie takej možnosti.

Metonymia, ktorej východiskom je prenos na základe súvislosti, predstavuje najjednoduchší prípad podmienenej povrchnej percepcie. Toto vnímanie možnosti priradiť tej istej forme význam toho, čo sa nachádza v bezprostrednom dosahu, hraničí s tým, čo tá istá forma pomenúva v jednom sémantickom poli priestoru (napr. ‚dej – miesto deja‘: rus. *sdelat' ostanovku* ‚urobiť zastávku‘ – *podjechať k ostanovke* ‚podísť vozidlom k zastávke‘) alebo času (napr. ‚dej – výsledok deja‘: rus. *sočinenije rasskaza* ‚napísanie poviedky‘ – *škoľnoje sočinenije* ‚školská slohová práca‘). Tento prípad možno hodnotiť ako prvú (začiatočnú) etapu podmienenej povrchnej percepcie možnosti vytvoriť nový lexikálny význam.

Na rozdiel od metonymie metafora, ktorej východiskom je prenos na základe podobnosti, predstavuje zásadne iný prípad podmienenej povrchnej percepcie. Ide tu o vnímanie možnosti priradiť tej istej forme význam nie toho, čo sa nachádza v bezprostrednom dosahu v priestore alebo čase, ako je to v prípade metonymie, ale toho, čo je viditeľnejšie ako pri metonymii, čo je v protiklade k priamemu významu. Východiskom pre prenos je obyčajne jedna séma (ktorá sa zhodou priaznivých okolností ocitne „na povrchu“ vnímaného), funkčne porovnateľná a spoločná pre dve entity, napr. ‚tvrdohlavosť‘ a/alebo ‚hlúposť‘: rus. *Osiol ne chotel taščit' povozku* ‚Somár nechcel ťahať voz‘ – *Kakoj že ty, Ivan, osiol* ‚Aký si len, Ivan, somár‘. Spoločný sémantický priestor, v ktorom nie je ťažké nájsť blízky jav, ako to pozorujeme pri metonymii, v prípade metafory neplatí. Entita, ktorá nadobudla metaforický význam, má vždy priamy význam a ten sa nenachádza v jednom sémantickom priestore s metaforickým významom od neho odvodeným, napr. *Ivan* označený ako *somár* je ‚človek mužského pohlavia‘. Viditeľnosť pojmovej dištancie medzi priamym a metaforickým významom, napr. medzi človekom a somárom, približuje vnímanie možnosti vytvoriť metaforu k alternatívnej percepcii, avšak formálna zhoda priameho a metafo-

rického významu predsa len nabáda k tomu, aby sme neodmietli vysvetlenie tohto faktu perceptívnou povrchnosťou. Toto všetko podmieňuje dostatočne zreteľné, ale zároveň kompromisné chápanie toho, že metaforické prenosy sú zložitejším prípadom (blízky k alternatívnosti) podmienenej povrchnej percepcie možnosti vytvoriť nový lexikálny význam než prenosy metonymické. Keďže ide o prípad povrchnej percepcie, ktorá je zložitejšia ako metonymická, možno ju považovať za druhú etapu podmienenej povrchnej percepcie možnosti vytvoriť nový lexikálny význam, ktorá je bližšia k stupňu alternatívnej percepcie.

ON THE RHYTHMIC LAW AND THE SUFFIX *-ár**

MARTIN PUKANEC

UFR Lettres, Langues et Sciences Humaines, Université Blaise Pascal, France
Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

PUKANEC, Martin: On the Rhythmic Law and the Suffix *-ár*. *Journal of Linguistics*, 2016, Vol. 67, No 1, pp. 45 – 51.

Abstract: The purpose of this paper is to examine the violations of the Rhythmic Law in the words with the suffix *-ár* related to the Lubomír Kralčák's inspiring paper *On the Vocal Quantity Stability in the Slovak Suffix -ár (-áreň)*. I propose here a regressive rhythmic law according to which the Proto-Slovak roots of the AP (b) regularly shortened when followed by the suffix *-ár*. The proposed sound law operated in Proto-Slovak, before the definitive fixation of the stress on the initial syllable in Slovak and before the Slovak Rhythmic Law.

Keywords: etymology, Rhythmic Law, Slavic accentology, Slavic languages, Slovak language

The Rhythmic Law is a relatively unique rule which applies to both the Slovak standard language and the central Slovak dialects. The law was first discovered by Ludevít Štúr in *Nauka reči slovenskej*: “V čistej Slovenčine ničd'e dve dlhje silabi jedna za druhou nepřichod'ja a čo bi aj jedna podla povahi svojej mala biť dlhá, skrácá sa, keď predchádzajúca je dlhá. Dvojhlaska sa ťžež za dlhú považuje” (Štúr, 1846, p. 104). The Rhythmic Law specifies that two long vowels may not occur in two consecutive syllables of a single word; whenever two phonemically long elements are joined to each other, the second one automatically shortens (Krajčovič, 1975, pp. 62 – 63), but it is not an absolute and exceptionless law. As regards its origin, it is treated as a specific central Slovak response to vowel contraction (Feldstein, 1990, pp. 41 – 42, 48; cf. Pauliny, 1963, p. 143), which started in the 10th century. The purpose of this paper is to examine the violations of the Rhythmic Law in the words with the suffix *-ár* related to the Lubomír Kralčák's inspiring paper *O kvantitatívnej stabilite sufixu -ár (-áreň) – On the Vocal Quantity Stability in the Slovak Suffix -ár (-áreň)*.

In this paper Kralčák (2007, pp. 362 – 363) states that “Pokiaľ ide o distribúciu kvantity z diachrónneho hľadiska, možno všeobecne konštatovať, že pre výskyt kvantity v stavbe súčasného slovenského slova bola rozhodujúca zmena kvantita-

* Note of the editor: At the author's request the editors have not interfered in the text of paper. The author is responsible for the linguistic and formal level of the text and of the bibliographic references.

Red. poznámka: Na žiadosť autora redakcia nezasahovala do textu príspevku. Za jazykovú a formálnu úroveň textu príspevku a bibliografických odkazov zodpovedá autor.

tívnych pomerov po reštrukturalizácii prozodických vlastností praslovanského základu formujúcej sa slovenčiny v 10. storočí. Pritom pre slovenčinu je typické, že novoakútová intonácia sa v podstate dôsledne prehodnotila ako dĺžka a všetky ostatné intonácie (akútová, cirkumflexová i nová cirkumflexová) sa, naopak, vo väčšine prípadov prehodnocovali ako krátkosť (porov. Pauliny, 1963, s. 138 n.). Novoakútová kvantita (kvantita za novú razenú intonáciu) tak v slovenčine vystupuje už celé tisícročie ako jej veľmi zreteľná, dominantná a zároveň stabilná prozodická vlastnosť.” Moreover, Kralčák shows “slová, v ktorých sa dĺžka slovotvorného základu ustanovila historicky za praslovanský novoakút,” and “[k] takémuto zdĺženému základu sa pri ďalšom odvodzovaní pridáva dlhý sufix *-ár* s rovnakým stabilným novoakútovým dedičstvom kvantity.”

The starting-point of modern Slavic accentology is the publication of Stang’s *Slavonic accentuation* (1957). Stang established three (Late) Proto-Slavic accent paradigms – AP (a), AP (b) and AP (c), each with its own prosodic characteristics:

- (a) Fixed stress on the stem. If the stem is monosyllabic, the stressed syllable is “acute”, i.e. we find a short rising tone on a historically “long” syllable. A special class is formed by nouns of the so-called **vòŭa* type, where the root has neo-acute intonation. There are good arguments to classify them as belonging to AP (b).
- (b) The stress alternates between the last syllable of the stem and the first syllable of the ending. Stem-stressed forms have a rising tone with retention of the old quantity of the syllable. This tone is called “neo-acute”. Forms with stress on the ending have a short rising tone.
- (c) The stress alternates between the first syllable of the stem and the ending. Stem-stressed forms have a falling tone and lose the stress to a clitic. End-stressed forms usually have a short rising accent, but in some cases a long rising accent. The falling tone is sometimes referred to as “circumflex” (Derksen, 2008, p. 8).

After these general points, let us have a look at the Proto-Slavic *nomina agentis* ending in **-ārь* in the Russian etymological dictionary *Этимологический словарь славянских языков* (ESSJ) that is incomplete (the latest volume being **otъteti* – **ozgoba*) but relatively thorough:

**bьdn-ārь*, a derivative of **bьdьna/*bьdьnъ* > Slovak *bednár* (ESSJ 3, 1976, p. 114);

**drьv-ārь*, a derivative of **drьvo* > Slovak *drevár* (ESSJ 5, 1978, p. 140);

**gòsl’-ārь*, a derivative of **gòsl’/*gòsli* > Slovak *husliar* (ESSJ 7, 1980, pp. 84 – 85);

**gьrньč-ārь*, a derivative of **gьrньсь* > Slovak *hrnčiar* (ESSJ 7, 1980, p. 212);

**kop-ārь*, a derivative of **kopati* > Slovak *kopár* (ESSJ 11, 1984, p. 18);

**korv-ārь*, a derivative of **korva* > Slovak *kraviar* (ESSJ 11, 1984, p. 116);

**kos-ārь*, a derivative of **kosa* > Slovak *kosiar* (ESSJ 11, 1984, pp. 135 – 136);

**kotьl’-ārь*, a derivative of **kotьль* > Slovak *kotlár* (ESSJ 11, 1984, pp. 215 – 216);

**kov-ārь*, a derivative of **kovati* (ESSJ 12, 1985, pp. 8 – 9) > Slovak *kovár*;

*koz-ār̥b, a derivative of *koza (ESSJ 12, 1985, pp. 21 – 22) > Slovak *koziar*;
 *lĕk-ār̥b, a derivative of *lĕka/*lĕk̥ > Slovak *lekár* (ESSJ 14, 1987, pp. 194 – 195);
 *lēs-ār̥b, a derivative of *lēs̥b (ESSJ 14, 1987, p. 236);
 *lixv-ār̥b, a derivative of *lixva (ESSJ 15, 1988, p. 99) > Slovak *lichvár*;
 *loj-ār̥b, a derivative of *lojiti (ESSJ 15, 1988, pp. 255 – 256);
 *l̥bg-ār̥b, a derivative of *l̥bgati > Slovak *luhár* (ESSJ 16, 1990, pp. 232 – 233);
 *l̥ž̥bk-ār̥b, a derivative of *l̥ž̥bka > Slovak *loškár* (ESSJ 17, 1990, p. 9);
 *l̥bn-ār̥b, a derivative of *l̥bn̥ > Slovak *l'anár* (ESSJ 17, 1990, p. 82);
 *masl-ār̥b, a derivative of *maslo (ESSJ 17, 1990, p. 222) > Slovak *masliar*;
 *med-ār̥b, a derivative of *med̥b (ESSJ 18, 1993, p. 43) > Slovak *medár*;
 *melk-ār̥b, a derivative of *melko > Slovak *mliekár* (ESSJ 18, 1993, p. 84);
 *met-ār̥b, a derivative of *metati (ESSJ 18, 1993, p. 112);
 *met̥l-ār̥b, a derivative of *met̥la > Slovak *metlár* (ESSJ 18, 1993, p. 127);
 *mĕd-ār̥b, a derivative of *mĕd̥b > Slovak *mediar* (ESSJ 18, 1993, p. 139);
 *mēs^(ʹ)-ār̥b, a derivative of *mĕso > Slovak *mäsjar* (ESSJ 19, 1992, p. 6);
 *mlin-ār̥b, a derivative of *mlin̥ > Slovak *mlynár* (ESSJ 19, 1992, pp. 65 – 66);
 *most-ār̥b, a derivative of *most̥ > Slovak *mostár* (ESSJ 20, 1994, pp. 21 – 22);
 *m̥oĉ-ār̥b, a derivative of *m̥oĉka ‘flour’ > Slovak *múĉiar* (ESSJ 20, 1994, p. 112);
 Slovak *muĉiareň*, a derivative of *m̥oĉka ‘torture’, is a more recent formation;
 *m̥oĉk-ār̥b, another derivative of *m̥oĉka ‘flour’ (ESSJ 20, 1994, p. 138);
 *mux-ār̥b, a derivative of *muxa > (ESSJ 20, 1994, pp. 173 – 174);
 *m̥l̥in-ār̥b, a derivative of *m̥l̥in̥ > Slovak *mlynár* again (ESSJ 20, 1994, p. 223);
 *mydl^(ʹ)-ār̥b, a derivative of *mydlo > Slovak *mydlár* (ESSJ 21, 1994, pp. 26 – 27);
 *myt-ār̥b, a derivative of *myto (ESSJ 21, 1994, pp. 73 – 74);

All the relevant words in the list verify the vocal quantity stability in the Slovak suffix *-ár* from the 10th century onwards, which is a rather unique phenomenon in the Slavic area. The Proto-Slavic suffix **-ār̥b* is attested in Old Church Slavic already and the oldest words with the suffix *-ár* attested in Slovak (cf., e.g., Krajčovič, 2005, pp. 108 – 110) are *tesár* (*tazzar*, 1075), *hrnčiar* (*grincha*, 1113) and *štitár* (*scitar*, 1113). The form *tazzar* ‘carpenter’ is apparently a proof of the vocal quantity in the suffix. However, I am much more skeptical about the vocal quantity stability in the root of the words with the suffix *-ár*. Two examples in the list preserve the quantity, regardless of the Rhythmic Law, of course, **melk-ār̥b*, a derivative of **melko*, Slovak *mliekár*, and **m̥oĉ-ār̥b*, a derivative of **m̥oĉka*, Slovak *múĉiar*, but the word **lĕk-ār̥b* in the list, *lekár* in Slovak, makes it problematic.

Proto-Slavic **melko* is reconstructed on the basis of Old Church Slavic *mlĕko*, Bulgarian *mljáko*, Macedonian *mleko*, Serbian-Croatian *mlijĕko*, *mlĕkō*, Slovenian *mlĕko*, Sorbian *mloko*, Czech *mlĕko*, Slovak *mliĕko*, Polish *mleko*, Russian and Ukrainian *molokó*, Belorussian *malakó* (ESSJ 18, 1993, pp. 84 – 85), the reconstruction of Proto-Slavic **m̥oĉka* is based on Church Slavic *m̥oĉka*, Serbian-Croatian *múka*, *mūkă*, Slovenian *móka*, Old Czech *múka*, Czech *mouka*, Slovak

múka, Polish *mąka*, Russian, Ukrainian and Belorussian *muká* (ESSJ 20, 1994, pp. 135 – 136). The proper Proto-Slavic reconstructions would be *melkò* and *mòkà* respectively. Both words belong to the AP (b). The word **lěkъ* is reconstructed on the basis of Bulgarian *lek*, Macedonian *lek*, Serbian-Croatian *lijek*, Slovenian *lék*, Upper Sorbian *lěk*, Czech *lék*, Slovak *liek*, Polish *lek*, Old Russian *lěkъ*, Ukrainian *lik* (ESSJ 14, 1987, pp. 192 – 193) and must also belong to the AP (b). However, the vocal quantity in the root of the derivative *lekár* has not been preserved. By the way, in these cases a rhythmic law operated perfectly in Czech: *mlékař*, *moukař* (< **mō-kārъ*) and *lékař*.

The Slovak word *lekár* is not the so-called exception confirming the rule, I am afraid. There are too many candidates for that. The above-mentioned word *štítár*, attested as a toponym in 1113, is a very serious one. Slovak *štítár* is a derivative of Proto-Slavic **ščítъ* (Serbian-Croatian *štít*, G sg. *štíta*, Slovenian *ščít*, G sg. *ščíta*, Russian *ščít*, G sg. *ščítá*, Czech and Slovak *štít*), which belongs to the AP (b). The word *bedár* seems to be another good example belonging to the AP (b), although the meaning must have been radically changed. And the Proto-Slavic words **pъsàti*, Slovak *písat'*, as well as **gvězdà*, Slovak *hviezda*, **kòňъ*, Slovak *kôň*, **nòžъ*, Slovak *nôž*, or **stòľъ*, Slovak *stól*, all belonging to the AP (b) (cf. Derksen, 2008, pp. 487, 38 – 39, 430, 195, 231, 358, 468), yielded Slovak *pisár*, *hvezdár*, *koniár*, *nožiar* and *stolár* respectively. The Czech forms *štítář* and *pisář*, where a rhythmic law operated, show that at least these two words should be of Proto-Slavic origin.

Slovak *vinár*, a derivative of *víno*, which is a very old borrowing belonging to the AP (b), should be of Proto-Slavic origin as well. Furthermore, the above-mentioned standardized *mliekár* is attested in dialects as *mlekár* (standardized as such in 1931, cf. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 1931, p. 180), and the remaining word which violates the Rhythmic Law, *múčiar*, must preserve the vowel quantity in the root just because *mučiar* would mean 'torturer'. Note that the Slovak words *lekár*, *štítár*, *bedár*, *pisár*, *hvezdár*, *koniár*, *nožiar*, *stolár* and *vinár* are not a proof of Štúr's progressive Rhythmic Law (whenever two phonemically long elements are joined to each other, *the second one* automatically shortens), they are a proof of the stronger vocal quantity stability in the suffix *-ár* in comparison with the one in the root in Slovak. The length in the Slovak suffix *-ár* has always been a survivor, the one in the root not. The Middle High German borrowings *mūr* – *mūraere* > Slovak *múr* – *murár* (cf. Machek, 1968, p. 383) prove it very clearly.

I would propose here a regressive rhythmic law according to which the Proto-Slovak roots of the AP (b) regularly shortened when followed by the suffix *-ár* (the shortened roots of the AP (b) were then analogical to the other roots ending in *-ár* and respected the rhythmicity). The proposed sound law operated only in Proto-Slovak, before the definitive fixation of the stress on the initial syllable in Slovak (and apparently before the Slovak Rhythmic Law), but an analogical principle is not unknown even today: *archív* – *archivár*, etc. Slovak *cisár* 'emperor', which is

a relatively new loanword from Czech, is a very interesting analogy, because this word does not belong to *nomina agentis* ending in *-ár* (Gaius Julius *Caesar* > Gothic *kaisar* > Proto-Slavic **česarъ* > Old Czech *ciesar* > Czech *císař* would have normally yielded Slovak *císař*), and proves the extreme vocal quantity stability in the Slovak suffix *-ár* as well as the instability of length before this suffix around the 16th century.

Moreover, as can be seen in the contemporary examples provided by L. Kralčák (2007, p. 363): *bábka – bábkar, bájka – bájkar, hádka – hádkar, prekážka – prekážkar, rozprávka – rozprávkar, sánka – sánkar, stávka – stávkar, trúbka – trúbkar, vážka – vážkar, výška – výškár, známka – známkar, cievka – cievkar, čiapka – čiapkár, čučoriedka – čučoriedkar, dialka – dialkar, hliadka – hliadkar, klietka – klietkar, lahôdka – lahôdkar, obrázok – obrázkár, omietka – omietkar, pamiatka – pamiatkar, pochôdzka – pochôdzkar, polievka – polievkar, retiazka – retiazkar, sviečka – sviečkar, škôlka – škôlkar, článok – článkar, krúžok – krúžkar, obrázok – obrázkár, párok – párkár, prútok – prútkár, stánok – stánkar, súdok – súdkár, žalúdok – žalúdkár, korienok – korienkar, oštiepok – oštiepkár, pasienok – pasienkar, záhumienok – záhumienkar*, etc., the cluster CONSONANT+K before the suffix *-ár* is easily able to block the operation of the Rhythmic Law, which is another proof, although rather recent, of the vocal quantity stability in the suffix *-ár* in Slovak.

Nowadays, the millennial vocal quantity stability in the Slovak suffix *-ár* as well as the obvious CONSONANT+K cluster blockage of the Rhythmic Law before the suffix *-ár* having been ignored by several codifiers of the Slovak standard language, but this is of no importance for the present discussion. Nevertheless, a short note might be in order. These liberal Slovak codifiers who refuse to conserve the unique thousand-year-old heritage in Slovak dialects and follow the above-mentioned tendencies in western dialects of Czech-Slovak are regarded as being “purist”, which is not very clear to a historical linguist.

References

- DERKSEN, Rick: Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon. Leiden – Boston: Brill 2008.
- ESSJ 3 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 3. *bratъсь – *сърку. Нl. red. О. Н. Трубачев. Москва: Наука 1976.
- ESSJ 5 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 5. *dělo – *dъgъль. Нl. red. О. Н. Трубачев. Москва: Наука 1978.
- ESSJ 7 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 7. *golvačъ – *gyžati. Нl. red. О. Н. Трубачев. Москва: Наука 1980.
- ESSJ 11 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 11. *копьь – *котьна(я). Нl. red. О. Н. Трубачев. Москва: Наука 1984.
- ESSJ 12 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 12. *kouľкъ – *kroma/kromъ. Нl. red. О. Н. Трубачев. Москва: Наука 1985.

- ESSJ 14 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 14. *labati – *lěterpъjъ. Hl. red. O. H. Трубачев. Москва: Наука 1987.
- ESSJ 15 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 15. *lětina – *lukašъ. Hl. red. O. H. Трубачев. Москва: Наука 1988.
- ESSJ 16 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 16. *lokadlo – *lъživъsъ. Hl. red. O. H. Трубачев. Москва: Наука 1990.
- ESSJ 17 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 17. *lъзь – *matješъpъjъ. Hl. red. O. H. Трубачев. Москва: Наука 1990.
- ESSJ 18 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 18. *matoga – *mękyšъka. Hl. red. O. H. Трубачев. Москва: Наука 1993.
- ESSJ 19 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 19. *meš^(?)agъ – *mozakъ. Hl. red. O. H. Трубачев. Москва: Наука 1992.
- ESSJ 20 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 20. *mozatъjъ – *mъrsknqti. Hl. red. O. H. Трубачев. Москва: Наука 1994.
- ESSJ 21 – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 21. *mъrskovatъjъ – *nadějъpъjъ. Hl. red. O. H. Трубачев. Москва: Наука 1994.
- FELDSTEIN, Ronald F.: Praslovanské prozodické pozadie vzniku rytmického zákona v slovenčine. In: Slavica Slovaca, 1990, roč. 25, č. 1, pp. 41 – 49.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: A historical phonology of the Slovak language. Heidelberg: Winter 1975.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005.
- KRALČÁK, Ľubomír: O kvantitatívnej stabilite sufixu -ár (-áreň). In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 6, pp. 355 – 370.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1968.
- PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Praha: Matica slovenská 1931.
- ŠTŮR, Ludevít: Nauka reči slovenskej. Prešporok: Tatrín 1846.

Resumé

K RYTMICKÉMU ZÁKONU A PRÍPONE -ár

Rytmický zákon či pravidlo o rytmickom krátení, ako ho objavil L. Štúr, hovorí, že v tzv. čistej slovenčine „nikďe dve dlhje silabi jedna za druhou ňprichodja a čo bi aj jedna podľa povahi svojej mala biť dlhá, skráca sa, keď predchádzajúca je dlhá“, ale toto pravidlo nie je platné absolútne. Cieľom tohto príspevku je preskúmať výnimky zo Štúrovho progresívneho pravidla o rytmickom krátení v činiteľských menách na -ár a navrhujeme v ňom regresívne pravidlo o rytmickom krátení, ktoré v činiteľských menách na -ár pôsobilo ešte pred Štúrovým pravidlom.

Na základe zoznamu slov praslovanských činiteľských mien končiacich na *-ār z neúplného ruského etymologického slovníka *Этимологический словарь славянских языков* spochybňujeme kvantitatívnu stabilitu koreňov v slovenčine pred kvantitatívne veľmi stabilnou príponou -ár. Dva príklady zo slovníka zachovávajú kvantitu v koreni, a to *mliakár* a *múciar*, ale slovo *lekár* ju problematizuje. Slovenské *mliakár* je k praslovanskému **melkò*, *múciar* k praslovanskému **mōkà* a *lekár* k praslovanskému **lěkь*, pričom všetky tri praslovanské slová patria k dlhjej Stangovej AP (b).

Výraz *lekár* nebude onou výnimkou potvrdzujúcou pravidlo, pretože slovo *štitár*, doložené v slovenčine už v roku 1113, je k praslovanskému **ščitъ* z AP (b), no a k tej istej paradigme môžeme zaradiť

aj starobylé pomenovania *bedár, pisár, hvezdár, koniar, nožiar, stolár* a ďalšie, všetky s kvantitatívne veľmi stabilnou príponou *-ár*, no s koreňom, ktorý sa skrátil. Toto sa týka aj výpožičiek. Praslovanského pôvodu určite bude napríklad výpožička *vino*, ktorá patrí k AP (b), pričom aj v činiteľskom mene *vinár* vidíme fungovať akési regresívne pravidlo o rytmickom krátení. Navyše potenciálne výnimky z tohto pravidla, spomínané *mliekár* a *múciar*, možno pomerne ľahko vysvetliť, pretože *múciar* sa nemohlo skratiť na *muciar* zo zjavných sémantických dôvodov a *mliekár* je v príslušných nárečiach doložené ako *mlekár* (takto je ostatne aj kodifikované v *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1931).

Výraznými argumentmi v prospech existencie regresívneho pravidla o rytmickom krátení v slovenských činiteľských menách na *-ár*, ktoré navrhujeme, sú niektoré mladšie výpožičky. V slovenčine máme napríklad dve výpožičky zo strednej hornej nemčiny *mūr – mūraere* > *múr – murár*, teda so zjavným skrútením pred príponou *-ár*. Ešte zaujímavejšou je relatívne nová výpožička z češtiny *cisár*, ktorá ani nie je činiteľským menom na *-ár*: Gaius Iulius *Caesar* > gótske *kaisar* > praslovanské **cěsarь* > staročeské *ciesar* > české *cisar* by za normálnych okolností malo dať slovenské *cisar*, ktoré by bolo v súlade so Štúrovým progresívnym pravidlom o rytmickom krátení, ale zmenilo sa na spomínané *cisár*, čo dokazuje mimoriadnu životaschopnosť kvantity sufixu *-ár*, ako aj neživotaschopnosť kvantity pred touto príponou ešte okolo 16. storočia.

Domnievame sa, že skutočnosti uvedené v našom príspevku teda dovoľujú ustanoviť hláskový zákon, podľa ktorého vo formujúcej sa slovenčine kontinuanty z praslovančiny zachovali dĺžku v príponě *-ár* a korene z AP (b) obsahujúce pôvodnú dlhú samohlásku sa pred touto príponou pravidelne skracovali, a to ešte pred Štúrovým pravidlom.

Martin Ološtiak a kol.

VIACSLOVNÉ POMENOVANIA V SLOVENČINE

Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015. 517 s.

ISBN 978-80-555-1410-9

OBSAH

Úvod

I. Výskum viacslovných pomenovaní v slovanských jazykoch (slovenčina, ruština)

(M. Ološtiak – D. Majchráková – M. Blaho)

1 Výskum viacslovných pomenovaní v slovakistike; 2 Výskum viacslovných pomenovaní v rusistike

II. Výskum viacslovných pomenovaní v germánskych jazykoch (angličtina, nemčina) a v románskych jazykoch (francúzština, španielčina) (M. Bilá – A. Kačmárová – M. Kášová – S. Tomášiková – D. Vojtek – A. Koželová)

1 Výskum viacslovných pomenovaní v anglistike – 2 Výskum viacslovných pomenovaní v germanistike – 3 Výskum viacslovných pomenovaní v romanistike – 4 Výskum viacslovných pomenovaní v hispanistike

III. Teoreticko-metodologické, nominačné a typologické otázky viacslovných pomenovaní

(M. Ološtiak – M. Ivanová)

1 Prístup Juraja Furdíka – 2 Charakteristika lexikálnej motivácie – 3 Viacslovné pomenovanie a syntaktická motivácia – 4 Tvorenie pomenovaní a syntaktická motivácia

IV. Syntaktická motivácia a lexikálna syntagmatika (M. Ivanová)

1 Paradigmatické a syntagmatické vzťahy – 2 Kolokabilita a koligácia – 3 Kolokácia

V. Viacslovné pomenovania s kategoriálnym verbom (M. Ivanová – M. Kyseľová)

1 Terminologické otázky – 2 Kategoriálne verbá v teoretickej literatúre – 3 Charakteristika viacslovných pomenovaní s kategoriálnym verbom – 4 Sémantika kategoriálnych verb – 5 Spojenia s kategoriálnym verbom a lexikalizácia – 6 Spojenia s kategoriálnym verbom a gramatikalizácia – 7 Kategoriálne verbá a udalostná sémantika – 8 Sémantické mikroskupiny verbo-nominálnych spojení

VI. Univerbizácia – syntaktická demotivácia (L. Palková)

1 Univerbizácia v česko-slovenskej jazykovede – 2 Teória lexikálnej motivácie a univerbizácia – 3 Príčiny univerbizácie – 4 Typy univerbizácie – 5 Univerbizácia a motivačná relačnosť – 6 Univerbizácia a motivačná dynamika

VII. Viacslovné pomenovania a relačnosť syntaktickej motivácie (M. Ološtiak – M. Gavurová – M. Ivanová – P. Karpinský – L. Gianitsová-Ološtiaková – S. Rešovská)

1 Paradigmatická motivácia – 2 Slovtvorná motivácia – 3 Abreviačná motivácia – 4 Teritoriálna motivácia – 5 Temporálna motivácia – 6 Ďalšie typy motivácie

VIII. Viacslovné pomenovania a počítačové spracovanie jazyka (J. Genčí – J. Staš)

1 Charakteristické vlastnosti viacslovných výrazov a pomenovaní – 2 Spracovanie viacslovných výrazov a pomenovaní – 3 Metódy na identifikáciu a extrakciu viacslovných výrazov a pomenovaní – 4 Aplikácia viacslovných výrazov a pomenovaní v systémoch na počítačové spracovanie prirodzeného jazyka – 5 Počítačové spracovanie textov – 6 Počítačové spracovanie štatistik excerptovaných dát – 7 Programová realizácia spracovania štatistik excerptovaných dát – 8 Príklad aplikácie štatistických a lingvistických metód

Záver

ROZHLADY

KONCESÍVNOST' V SÚČASNEJ RUSKEJ LINGVISTIKE

JANA SOKOLOVÁ

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

SOKOLOVÁ, Jana: Concessivity in Contemporary Russian Linguistics. *Journal of Linguistics*, 2016, Vol. 67, No 1, pp. 53 – 72.

Abstract: The study focuses on the research of concessivity in two centres; namely in the Petersburg typological school and in the Moscow school of semantics. It presents the methodology and the results of the analyses of main representatives of the schools. Both schools address concessivity from the perspective of the semantics of concessive operators. In Russian studies, the main attention is given to the conjunction *хотя* ('although') and its elaborations are based on two directions: a) from the perspective of the semantics of causes and effects; b) from the perspective of the semantics of condition. An interpretative basis of the causal relations is formed by the semantic components 'because' ('потому что'), 'therefore' ('поэтому') and 'it causes' ('влияет'). Interpretations of the aspect of condition corresponds to the semantic component 'if...so' ('если...то').

Keywords: concessivity, operators, constructions, semantics, pragmatics

ÚVOD

V „tradičnej“ lingvistiky (ruskej podobne ako napokon aj v slovenskej a českej) sa koncesívnosť¹ spomína pri klasifikácii hypotaktických súvetí – prípusťkové súvetia sa spočiatku analyzujú semaziologicky, „od formy k významu“. Výsledkom je značne vágna definícia, porov.: „prípustkové vedľajšie vety vyjadrujú prípusťkové príslovkové určenie nadradenej vety, t. j. okolnosť nepriaznivú dejú nadradenej vety, napriek ktorej sa však dej uskutočňuje, trvá, alebo platí“ (Oravec – Bajžíková, 1982, s. 198). Analogicky znie vymedzenie prípusťkových viet v „pražskej“ gramatike ruštiny (*Русская грамматика 2*, 1979, s. 987 – 990). V nej sa okolnosť, ktorá je nepriaznivá dejú hlavnej vety, prezentuje buď ako hraničná, alebo ako nerelevantná.

V ruskej akademickej gramatike (*Русская грамматика II*, 1980, s. 585 – 593) sa rozlišujú a) vety s operátormi² nediferencovaného významu (*хотя, хоть, пусть, пускай, правда*) a b) vety s operátormi diferencovaného významu (*несмотря на то*

¹ V príspevku výrazy *концесивност', пріпусťка*, podobne *концесивны, пріпусťковй* budeme používať ako synonymné.

² Termín operátory sa v súlade so slovenskou lingvistickou tradíciou ponímajú aj ako prostriedky s primárne spájajúcou funkciou (spojky, relatíva, korelatíva, spojkové výrazy), aj ako indikátory a konštituenty komunikačných funkcií výpovedí (porov. Kesselová, 2011).

что, независимо от того что, при том что, при всем том что, вопреки тому что).³ Konštatuje sa protirečenie dvoch komponentov: apriórneho (prvý komponent významu) a aktuálneho (druhý komponent), takže základom príпустkových konštrukcií je protiklad (antitéza) medzi bezprostrednou a skrytou informáciou. Napr. *Хоть мал, но умен.*; v súvetí je príпустkový vzťah vybudovaný na rozpore medzi prvým (apriórny) komponentom významu – ‚ak mladý, tak nerozumný‘, resp. ‚alebo mladý, alebo rozumný‘ a druhým (aktuálnym) komponentom významu – ‚mladý a zároveň (napriek očakávaniu) rozumný‘. Pri pertraktovaní príпустkových konštrukcií sa poukazuje na význam hypotetickej koncesívnosti, ktorý nadobúdajú v spojení s časticou *бы* (*бы*). Interpretácia príпустkových viet sa odvíja od realizácií operátorov v textoch umeleckej literatúry. V 80. rokoch vyšli aj dve monografické práce venované problematike koncesívnosti a ich autorkami sú Римма М. Теремова (1986) a Майя В. Ляпон (1986).⁴

KONCESÍVNOSŤ V SÚČASNEJ RUSKEJ LINGVISTIKE

V novších prácach sa využíva sémanticky orientovaná gramatika a vychádza sa zo sémantiky a fungovania príпустkových operátorov v logickosémantickej štruktúre príпустkových viet a konštrukcií. Príпустkové vzťahy sa posudzujú v rámci rôznych štruktúr: podrad'ovacích súvetí, prirad'ovacích súvetí⁵ (včítane asyndetických), jednoduchých viet aj nadvetných celkov. Ich fungovanie v jazykovej interakcii sa verifikuje údajmi z národného korpusu. V súčasnej rusistike sa pozornosť sústreďuje na sémantiku jednotlivých kauzálnych operátorov. Menšia pozornosť sa venuje výskumu z aspektu ich diskurzívnych funkcií (Булыгина – Шмелев, 1997;⁶ v slovakistike Kesselová, 2011).

Poukazuje sa na disparátnosť termínu *пріпустка* (*уступительность, уступка*) a takých termínov ako *прічина, подмїенка, час, цїель* a pod. (рогов. Урысон, 2003; Апресян, 2014; Karlík, 1995), ktoré sú sémanticky aj pragmaticky priezračnejšie.⁷

³ Podľa portálu Корпусная грамматика русского языка (<http://rusgram.ru/main>) ku koncesívnym spojčkam patria: *хотя, хоть; даром что; только бы, лишь бы; несмотря на то что, невзирая на то что; хотя бы, хоть бы, пусть, пускай; в то время как, между тем как, тогда как; добро бы, пускай бы; только, правда.*

⁴ М. В. Ляпон je autorkou textu o podrad'ovacích сүветїах vyjadrujúcich прїпустковє vzťаhy v *Русской грамматике II* (1980).

⁵ V ruštine sa vчїеňujú parataktické сүветїа s adverzatívno-прїпустковým významom, porov. *Чай невкусный, но горячий.* V tomto прїпade každá část сүветїа je analogická s vedľаjšou vetou прїпустковоу, рогов. *Чай невкусный, хотя и горячий.*; *Хотя чай невкусный, но горячий.* Прїпустковá platnosť sa прїсудзує паратактickým spojčkam *но* i *да*. Конcesívnosť posilňujú výrazy s partikulami a adverbiami, рогов. *но зато, но все же, но все-таки, но тем не менее, да все еще, да уж, да зато* a pod., *но все же, но все-таки, но тем не менее, да все еще, да уж, да зато* a pod.

⁶ Рогов. termín ‚возражение под видом согласия‘ (námietka pod pláštikom súhlasu), ktorý при opise dialogických функций конcesíвных коншtrukциї použivajú Т. В. Булыгина a А. Д. Шмелев (1997).

⁷ В. Ю. Апресян *уступительность (прїпустки)* označuje за metaslovo, ktoré si vyzадує výklad (Апресян, 2014).

Záujem o problematiku koncesívnych výrazov sa v rusistike prehľbil v 90. rokoch minulého storočia a následne sa rozvíja najmä v kontexte dvoch koncepcií: koncepcie Petrohradskej typologickej školy, ktorej reprezentantom je Виктор С. Храковский (1998; 1999; 2004), a koncepcie Moskovskej sémantickej školy, ktorú v súčasnosti (z pohľadu skúmanej problematiky) reprezentujú dve výrazné osobnosti – Елена В. Урысон a Валентина Ю. Апресян (Урысон, 2001; 2002; 2003; 2011; Апресян, 1999; 2006; 2014; 2015).

Obe školy spája sémantický prístup, metajazykové opisy a v nich prítomnosť hovoriaceho. Aspekt hovoriaceho, ktorý je typický pre lexikálnu sémantiku Moskovskej školy, sa tak uplatňuje širšie a koncesívne jazykové prostriedky sa považujú za osobitnú, metatextovú rovinu jazyka: komentáre hovoriaceho k vlastnej výpovedi (Богуславский, 2010). Centrá pokračujú v ruskej lingvistickej tradícii (porov. najmä Крейдлин – Падучева, 1974; *Русская грамматика II*, 1980), v ktorej sa prípustkové súvetia (konštrukcie) opisujú na pozadí „nesplneného očakávania“ (обманутое ожидание).⁸ Porov. výklad operátora *хотя* (Падучева, 2004, s. 47):

Хотя P, Q = ‚P; поэтому ожидалось, что не-Q; Q‘;

Хочу P, Q = ‚P; preto sa očakávalo, že не-Q; Q‘; napr.:

(1) *В окнах горел свет, хотя было уже за полночь.*

V oknách sa svietilo, hoci bolo po polnoci.

Pritom sa zdôrazňuje, že očakávanie не-Q vyplynulo nie zo samotnej situácie P, ale z extralingvistických znalostí a skúseností. Podobne uvažuje Petr Karlík, keď akcentuje, že základom prípustkových súvetí sú „pravidelnosti implikované pojmom sociálne pravidlá a zvyklosti správania sa“, a prípustkový vzťah precizuje ako súvislosť medzi neúčinnou príčinou a neočakávaným dôsledkom (Karlík, 1995, s. 110 – 111). Mária Imrichová viac-menej analogicky konštatuje, že „v prípustke ide teda o vyjadrenie príčiny, ktorá predpokladá u adresáta istý skúsenostný či vedomostný kontext smerujúci k logickému záveru (dôsledku tejto príčiny). K naplneniu tohto logického vzťahu príčiny a dôsledku nedochádza, pretože druhá veta (v podrad'ovacom súvetí hlavná veta) prináša prekvapujúci a nezvyčajný obsah“ (Imrichová, 2013, s. 75).

V ruskej lingvistickej tradícii sa hlavná pozornosť venuje spojke *хотя* (slov. *hoci*, čes. *ačkoli(v)*, angl. *although*, franc. *bien que*) a jej výklady sa vedú v dvoch smeroch: a) z hľadiska sémantiky príčiny a následku (porov. Урысон, 2002; 2003; 2011; Падучева, 2004; Ляпон, 1986; Теремова, 1986; 2013; Губанов, 1999⁹; tiež

⁸ Podobne: „základní vlastností přípustkového vztahu je to, že obsahuje moment **nesplněného očekávání**, vyplývající z rozporu mezi očekávanou platností jevu *q* a skutečnou platností jevu *non q*. Přitom tento rozpor vzniká na základě povědomí (předpokladu) určité obvyklé obsahové závislosti (zpravidla kauzální/motivační povahy) mezi dvěma jevy *p* a *q*“ (Karlík, 1995, s. 108). V *Mluvnici češtiny 3* sa používa výraz **sklamané očekávání**.

⁹ А. Р. Губанов skúma koncesívnosť ako myšlienkovú štruktúru, ktorá má charakter paradoxu, a prezentuje výsledok spojenia kauzality s odporovacím významom, keďže v príslušnom prototypickom scenári adverzativnosť nadobúda charakter „kontrastívnej koincidencie“ („контрастной совмести-

König, 1985; 1986; 1988; 1991; Karlík, 1995; Ivanová, 2011); b) z aspektu sémantiky podmienky (porov. Апресян, 1999; 2006; 2014; tiež Morel, 2000; Haspelmath – König, 1998). Postoj, ktorý zastáva В. С. Храковский, je založený na integrácii sémantiky príčiny, podmienky a adverzativnosti (Храковский, 1998; 2004). Interpretáčnne východiská v rámci kauzálnych vzťahov sa opierajú o sémantické komponenty ‚preto‘ (,потому что‘), ‚pretože‘ (,поэтому‘) alebo ‚vplýva‘ (,влияет‘), interpretáciám z aspektu podmienky zodpovedá sémantický komponent ‚ak... tak‘ (,если... то‘).

KONCEPCIA PETROHRADSKÉJ TYPOLOGICKEJ ŠKOLY

V intenciách Petrohradskej typologickej školy sa koncesívne konštrukcie analyzujú na pozadí ruštiny, a to v takých jazykoch, ako napr. arménsky, bulharský, starogrécky, francúzsky, anglický, fínsky, estónsky, maďarský, indonézsky, vietnamský, evenský, eskimácky, japonský a iné (porov. zborník *Типология уступительных конструкций*, 2004).¹⁰ Za administratívny začiatok školy sa považuje rok 1961 a výskumné impulzy sa spájajú s menom А. А. Холодовича. K ďalším spolupracovníkom patria: И. Мельчук, В. С. Храковский, А. К. Оглоблин, Г. Г. Сильницкий, И. В. Недялков, А. Л. Мальчуков, С. Е. Яхонтов, Н. А. Козинцева a i.

Koncepcia Petrohradskej typologickej školy vychádza najmä zo sémantickej a syntactickej štruktúry viet a v nich realizovaných gramatických kategórií predikátov (času, vidu a spôsobu). Koncesívny význam sa nepovažuje (na rozdiel od Moskovskej sémantickej školy) za „sémantický primitív, ale za zložitý význam utvárajúci sa na základe konceptov ‚príčinných významov‘, ‚podmienkových významov‘ a ‚odporovacích významov‘“ (Храковский, 2004, s. 10; tiež Капу, 2006).¹¹ Vo vzťahu k príпустkovej konštrukcii sa uprednostňuje koncept prototypu, ktorým je bipredikatívna jednotka, t. j. podrad'ovacie súvetie s vedľajšou vetou uvedenou koncesívnym operátorom. Prototypickú príпустkovú konštrukciu autor opisuje nasledovne: ‚má miesto P a má miesto ne-Q; ne-Q nevyplýva z P; podľa hovoriaceho, z P normálne musí vyplývať Q‘ (Храковский, 1999, s. 105).¹²

мости“) a sémantický invariant „adverzatívny kompromis“ („противительный компромисс“) označuje, že konflikt udalosti (P a Q) sa rieši vďaka akémusi kompromisu R (Губанов, 1999, s. 21).

¹⁰ Zborník vyšiel v sérii kolektívnych monografií: *Типология каузативных конструкций* (1969); *Типология пассивных конструкций* (1974); *Типология результативных конструкций* (1983); *Типология итеративных конструкций* (1989); *Типология императивных конструкций* (1992); *Типология условных конструкций* (1998); *Типология уступительных конструкций* (2004); *Типология таксисных конструкций* (2009).

¹¹ Рогов. „уступительное значение не является семантическим примитивом, а является сложным и формируется на базе концептов ‚причинное значение‘, ‚условное значение‘ и ‚противительное значение‘“ (Храковский, 2004, s. 10).

¹² Рогов. „имеет место P и имеет место не-Q; не-Q не следует из P; по мнению говорящего, из P нормально должно следовать Q“.

Presadzuje sa postoj, že opis príčinnno-prípustkových a podmienkovo-prípustkových konštrukcií musí najskôr vychádzať z výkladu príčinných a podmienkových konštrukcií.

Opis príčinných konštrukcií typu *Q*, pretože *P* (*Q*, *потому что P*) sa interpretuje nasledovne: ‚je situácia *P* a s ňou spojená situácia *Q*; hovoriaci vie alebo predpokladá, že je to normálne‘.

Opis súvzťažných príčinnno-prípustkových konštrukcií typu: *hoci P, ne-Q* (*хотя P, не-Q*) má podobu: ‚je situácia *P* a s ňou spojená situácia *ne-Q*; hovoriaci vie alebo predpokladá, že zo situácie *P* normálne musí vyplývať situácia *Q*‘.

Opis podmienkových konštrukcií typu *ak P, Q* (*если P, Q*) je nasledovný: ‚môže byť situácia *P* alebo situácia *ne-P*; pri realizácii situácie *P* sa bude realizovať aj s ňou spojená situácia *Q*; hovoriaci vie alebo predpokladá, že je to normálne‘.

Opis súvzťažných podmienkovo-prípustkových konštrukcií typu *dokonca ani ak P, ne-Q* (*даже если P, не-Q*) má podobu: ‚môže byť situácia *P* alebo situácia *ne-P*; pri realizácii situácie *P* sa bude realizovať aj s ňou spojená situácia *ne-Q*; hovoriaci vie alebo predpokladá, že zo situácie *P* normálne musí vyplývať situácia *Q*‘ (Храковский, 2004, s. 13 – 14).

V Petrohradskej typologickej škole sa rozlišujú negeneralizované a generalizované prípustkové konštrukcie. Táto koncepcia vychádza najmä z adaptovanej klasifikácie Martina Haspelmatha a Ekkeharda Königa (1998, s. 563), podľa ktorej sa prípustkové vety delia na: (a) skalárne (doklad 2), (b) alternatívne (doklad 3) a (c) univerzálne, resp. generalizované (doklad 4), porov.:

- (2) *Even if we do not get any financial support, we will go ahead with our project.*
Аж keby sme nedostali finančnú podporu, budeme pokračovať v našom projekte.
- (3) *Whether we get any financial support or not, we will go ahead with our project.*
Аж keď nedostaneme finančnú podporu, budeme pokračovať v našom projekte.
- (4) *No matter how much (However much) financial support we get, we will go ahead with our project.*
Без охл'яду на то, акү dostaneme финанчнү подпору, будеме pokračовать в нашом projekte.

Ako vidieť, základom klasifikácie je spôsob realizácie podradenej vety. V skalárnych prípustkových vetách je vyjadrená podmienená prípustka *P*, ktorá v štandardných podmienkach neprekáža realizácii situácie *ne-Q*. Vo vedľajšej vete alternatívnych prípustkových súvetí sú realizované minimálne dve podmienené prípustky *P*₁ a *P*₂, pričom žiadna z nich neprekáža realizácii situácie *ne-Q*. Podradenú časť univerzálnych prípustkových viet možno interpretovať nasledovne: ‚nejestvuje ani jedna konkrétna podmienená prípustka, ktorá by prekážala realizovaniu situácie *ne-Q*‘.

Виктор Самуилович Храковский negeneralizované a generalizované prípustkové konštrukcie ďalej konkretizuje.

1. Nегeneralizované prípusťkové konštrukcie člení na dve veľké skupiny podľa spôsobu realizácie častí súvetia:

1.1 Prípusťkové konštrukcie, napr.:

- (5) *Хотя шел дождь, Петров вышел из дома без зонтика.*
Носи пршало, Petrov vyšiel z domu bez dáždника.

1.2 Podmienkovo-prípusťkové konštrukcie, ktoré sa delia do dvoch skupín:

1.2.1 Reálne podmienkovo-prípusťkové konštrukcie:

- (6) *Даже если пойдет дождь, Петров выйдет из дома без зонтика.*
Ај keď bude пршаť, Petrov vyjde z domu bez dáždника.
- (7) *Даже если бы пошел дождь, Петров выйдет из дома без зонтика.*
Ај keby пршало, Petrov vyjde z domu bez dáždника.

1.2.2 Nereálne podmienkovo-prípusťkové konštrukcie:

- (8) *Даже если бы пошел дождь, Петров вышел бы из дома без зонтика.*
Ај keby пршало, Petrov by vyšiel z domu bez dáždника.

Nегeneralizované prípusťkové konštrukcie sa opisujú jednak ako podraďovacie súvetia (presnejšie, ako súvetia, v ktorých obe časti obsahujú finitné slovesá) a jednak ako konštrukcie majúce povahu rozšírenej (осложненной) vety (útvary, v ktorom je finitné sloveso len v jednej časti). Pre každý typ sa uvádzajú možnosti, resp. nemožnosti spôsobov vyjadrenia predikátov (čas, vid, slovesný rod).

2. Generalizované (univerzálne) prípusťkové konštrukcie sa v rusistike nazývajú aj vety so všeobecnoprípusťkovými vzťahmi (обобщенно-уступительными отношениями; porov. *Русская грамматика II*, 1980) a za ich sémantické špecifikum sa považuje „nezvratnosť tvrdeného v hlavnej časti napriek vysokej miere presvedčivosti protiargumentu alebo napriek sile nepriaznivých okolností“ (*Русская грамматика II*, 1980, s. 592).¹³ V typológii V. S. Chakovského sa sémanticky členia do dvoch skupín:

2.1 Prípusťkové konštrukcie vyjadrujúce opakujúcu sa situáciu a s ňou spojený iteratívny význam, napr.:

- (9) *Куда (бы) Петров ни обращался, он нигде не получил вразумительного ответа.*
Камкоľvek (by) sa Petrov obracaľ, nikde nedostal uspokojivú odpoveď.

Neprirodzenosť slovenského prekladu má tieto príčiny: (a) antepozičné použitie operátora *kamkoľvek* sa spája s dynamickým smerovaním deja a veta má platnosť adverbialnej vedľajšej vety miesta; (b) verbum *обратиť sa/обращаť sa 3* (vo význame ‚prichádzať so žiadosťou, prosbou‘) má valenčnú štruktúru: $S_n - VF - na S_a - (s S_i)$.¹⁴ Navyše, slovenský pendant s významom prípusťky si vyžaduje partikulu *nech*, ktorá

¹³ Рогов. „неопровержимость утверждаемого в главной части, несмотря на высокую степень убедительности контраргумента или вопреки силе препятствующих обстоятельств“ (*Русская грамматика II*, 1980, s. 592).

¹⁴ Рогов. *Валенčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe* (2014, s. 216).

uvádza príпустkovú vetu: *Nech (by) sa Petrov obracal na kohokoľvek, nikto mu nedal uspokojivú odpoveď.*

2.2 Podmienkovo-prípustkové konštrukcie sú konštrukcie „označujúce jednotlivé situácie a vyjadrujúce význam, že „príznak/dej v podradenej časti sa realizuje s maximálnym presahom uzuálnej normy, t. j. alebo intenzívne, alebo dlho““ (Храковский, 2004, s. 22).¹⁵

2.2.1 Reálne podmienkovo-prípustkové konštrukcie:

(10) *Куда бы Петров ни обращался, он нигде не получит вразумительного ответа.*

Nech by sa Petrov obracal na kohokoľvek, nikto mu nedá uspokojivú odpoveď.

(11) *Куда Петров ни обратится, он нигде не получит вразумительного ответа.*

Nech sa Petrov obráti na kohokoľvek, nikto mu nedá uspokojivú odpoveď.

2.2.2 Nereálne podmienkovo-prípustkové konštrukcie:

(12) *Куда бы Петров ни обратился, он бы нигде не получил вразумительного ответа.*

Nech by sa Petrov obrátil na kohokoľvek, nikto by mu nedal uspokojivú odpoveď.

Opozíciu iteratívnosť – neiteratívnosť В. С. Храковский podrobne analyzuje v štúdiu *Универсальные уступительные конструкции* (1999). Opozícia sa realizuje najmä v komunikačne úspešných konštrukciách typu **к-зáměно + ни X, P**. Rôzne jej modifikácie majú rôzne gramatické vyjadrenia a rôzne referenčné statusy. Vyznačujú sa tesnejšou spätosťou s kontextom, výraznejším uplatnením mienky hovoriaceho a posúdením dôveryhodnosti informácie. V slovenčine sa uplatňujú pendanty s forantom *-koľvek* (*ktokoľvek, čokoľvek, kdekoľvek, kamkoľvek, kedykoľvek, akokoľvek*).

Neiteratívny príznak v rámci generalizovaných (univerzálnych) konštrukcií В. С. Храковский prezentuje na pozadí ich uplatňovania jednak bez častice *by* a jednak s ňou: (i) *как ни, как бы ни*; (ii) *сколько ни, сколько бы ни*; (iii) *какой бы ни*. Autor konštatuje, že modely konštrukcií nemožno považovať za synonymické. Kým konštrukcie bez častice *by* sa interpretujú ako vlastné koncesívne konštrukcie, konštrukcie s časticou *by* spravidla vyjadrujú koncesívno-podmienkový význam (potenciálny a ireálny).

Pri **iteratívnom** príznaku rozlišuje: a) distributívno-iteratívne významy a operátory (i) *кто ни (кому ни, с кем ни)*; *кто бы ни (кому бы ни, с кем бы ни)*; (ii) *что ни (чему ни, с чем ни)*; *что бы ни (чему бы ни, с чем бы ни)*; (iii) *какой ни (какому ни, за какой ни)*; *какой бы ни (какому бы ни, за какой бы ни)*; b) disperzívno-iteratívne významy a operátory *где ни; где бы ни*; c) diverzatívno-iteratívne významy

¹⁵ Рогов. „обозначающие единичные положения дел и выражающие специфический общий смысл /признак / действие в зависимой части осуществляется с максимальным превышением условной нормы, т. е. или интенсивно, или длительно““ (Храковский, 2004, s. 22).

a operátory *куда; куда бы ни; d)* vlastné iteratívne významy a operátor *когда бы ни* (Храковский, 1999, s. 103 – 122). V prípade iteratívnych významov sú konštrukcie s časticou *by* a konštrukcie bez častice viac-menej synonymické.

V. С. Храковский pri interpretácii nepoužíva strohý metajazyk. Ako doklady formuluje vety, v ktorých sa alternujú gramaticky možné uplatnenia výrazov (najmä predikátov). Zameriava sa aj na okrajové javy skúmanej problematiky. V súvislosti s koncesívnosťou upozorňuje napr. na koncesívne konštrukcie, ktoré môžu byť interpretované aj ako adverzatívne,¹⁶ aj ako koncesívne, resp. závisia od kulturologického kontextu. Pragmatickú adekvátnosť dokladu (13) autor spája len so spoločnosťami, v ktorých je bežné mnohoženstvo, porov.:

- (13) *Хотя у него было много денег, он не стал брать вторую жену.
Hoci mal veľa peňazí, nechystal sa oženiť s druhou ženou.*

V. С. Храковский využíva dva parametre, ktoré sa pri klasifikácii koncesívnych konštrukcií zatiaľ neuplatňovali: 1) „taxisovú“¹⁷ závislosť (таксисная; termín R. Jakobsona) medzi prípusťou P a antidôsledkom (антиследствием) *ne-Q*“; 2) „časovú súvislosť P a *ne-Q*, t. j. absolútnu lokalizáciu na časovej osi“ (Храковский, 2004, s. 81 – 82). Na širokom typologickom materiáli autor tiež podrobne opisuje gramatikalizáciu slov s významom „želaťel'nosti“ a slov s významom „zodpovedajúci skutočnosti“ ako cestu rozvíjania koncesívneho významu.

KONCEPCIA MOSKOVSKÉJ SÉMANTICKEJ ŠKOLY

Koncepciu Moskovskej sémantickej školy (vo vzťahu k prezentovanej problematike) reprezentuje E. В. Урысон a В. Ю. Апресян. Hlavným nástrojom interpretácie významov jazykových jednotiek sú analytické opisy v špeciálnom sémantickom jazyku. Metajazyk Moskovskej sémantickej školy sa od jazyka A. Wierzbickej líši tým, že je a) etnosignifikatívny (prezentuje zjednodušený a štandardizovaný podjazyk) a b) vo svojom slovníku má okrem sémantických primitívov¹⁸ niektoré význa-

¹⁶ Kým v základe odporovacieho vzťahu je výskyt dvoch faktov protirečiacich zvyčajnej situácii, pričom jeden oslabuje relevanciu druhého, prípusťka je vzťah, ktorý hovoriaci prezentuje ako rozpor vyplývajúci z nerealizovanej kauzálnej spojitosti (*Млвнице чештны* 3, 1987, s. 461; tiež Санников, 2008), resp. ako súvislosť medzi neúčinnou príčinou a neočakávaným následkom (Ivanová, 2011, s. 140).

¹⁷ Taxis V. С. Храковский definuje nasledovne: „функционально-семантическая категория, которая реализуется в бипропозитивных (и шире полипропозитивных) конструкциях, где различными грамматическими средствами маркируется временная локализация (одновременность / неодновременность: предшествование, следование) одной ситуации P₁ относительно другой ситуации P₂, чья временная локализация характеризуется относительно времени речи, т. е. независимо от какой-то еще ситуации P_n (Храковский, 2009, s. 20).

¹⁸ Sémantické primitívy sú sémanticky natoľko jednoduché lexémy, že nemôžu byť opisované prostredníctvom iných lexém daného jazyka (napr. v ruštine: *пространство, время, причина, один, хороший, хотеть, считать, делать, говорить, знать, можно, не* a i.). Tvoria báзовý slovník opisov lexikálnych a gramatických významov.

my nutné pre opis viacerých lexém – sémantické kvarky¹⁹ (семантические кварки; termín Ю. Д. Апресяна).

Елена Владимировна Урысон sémantickú a pragmatickú analýzu triedy koncesívnych operátorov rieši s oporou na význam príčiny a prítomnosť hovoriaceho, ktorý vyhodnocuje situáciu Q ako narušenie prirodzeného chodu udalostí, očakávaní a pod. To znamená, že podstatou sémantického invariantu koncesívnosti sú sémantické primitívy kauzality a negácie.

Analýzu operátorov *хотя* (*hoci*), *несмотря на то что* (*nehľadiac na to, že*), *все-таки* (*aj tak*), *тем не менее* (*napriek tomu*), *как-никак* (*koniec koncov; nech je to, ako chce*) autorka zakladá na sémantike kauzálnosti, pričom spája kauzálny význam ‚vplyva‘ (‚влияет‘) a podmienkový význam ‚ak‘ (‚если‘), porov. jej interpretáciu:

Хотя <несмотря на то что> Q, P:

(A) [i, presupozícia] spravidla situácia typu Q vplyva na daný stav vecí; v dôsledku ak má miesto situácia typu Q, tak má miesto situácia typu P;²⁰

[ii] v danom prípade má miesto Q, má miesto P (Урысон, 2003, s. 227).

Ak však existuje faktor (R),²¹ ktorý eliminuje vplyv nepriaznivej situácie (Q) na kľúčovú situáciu (P), potom:

(B) [i] má miesto situácia Q;

[ii] má miesto situácia R;

[iii, presupozícia] spravidla situácia typu Q vplyva na daný stav vecí; v dôsledku ak má miesto situácia typu Q, tak má miesto situácia typu R;

[iv, presupozícia] spravidla situácia typu R vplyva na daný stav vecí; v dôsledku ak má miesto situácia typu R, tak má miesto situácia typu P;

[v] v danom prípade situácia R vplyva na stav vecí viac než situácia typu Q; v dôsledku:

[vi] má miesto situácia P (Урысон, 2003, s. 228).

E. В. Урысон používa teoretický konštrukt „všeobecná schéma koncesívneho významu“ („общая схема уступительного значения“). Na rozdiel od invariantu, ktorý

¹⁹ Sémantické kvarky sú deverbálne (neverbalizovateľné) sémantické komponenty, menšie než sémantické primitívy, napr. spoločná časť významov sémantického primitívu *chciť* (*chciť*) a jeho najbližšieho synonyma *želať si* (*желать*). Ю. Д. Апресян ich spočiatku (v prácach z 80. rokov) nazýval нетривиальные семантические компоненты (netriviálne sémantické komponenty).

²⁰ Štylizácia v slovenčine je zvolená tak, aby korešpondovala so sémantickým jazykom, ktorý používa E. В. Урысон.

²¹ V rámci prípustkového významu sa rozlišuje aj komponent (R) – očakávaná, ale nerealizovaná ne-P situácia, porov.:

(14) *И хотя он был красив* (Q), *она оттолкнула его* (P) [ожидаемое следствие – не-P, т. е. ‚она неоттолкнет его‘], потому что боялась отца (R).

А hoci bol švárny (Q), *odmietla ho* (P) [očakávalo sa ne-P, t. j. ‚neodmietne ho‘], lebo sa bála otca (R).

Poznámka: doklad (14), ktorý po prvý raz uviedla A. В. Богомолова (1955), sa uvádza prakticky vo všetkých rusistických prácach venovaných problematike koncesívnosti.

sa viaže na polysémiu slova, „všeobecná schéma koncesívneho významu“ je ponímaná širšie, týka sa triedy slov s koncesívnou sémantikou a pripúšťa modifikácie. Štandardné zmeny schémy, ku ktorým patrí (a) usporiadanie (ранжировка) a (b) eliminácia jej aktantov, umožňujú nadobudnúť koncesívnu sémantiku rôznym slovám a naopak, v rámci koncesívneho slova pomáhajú rozvíjať rôzne významy. Autorka v tejto súvislosti konštatuje analógiu medzi štruktúrou sémantickej triedy a štruktúrou polysémie, na ktorú ešte v 70. rokoch minulého storočia ako prvý upozornil Ю. Д. Апресян.

„Všeobecná schéma koncesívneho významu“ je podobná konceptu „prípustková situácia“ („уступительная ситуация“), ktorú pre porozumenie textov s prípustkovými a adverbzátivnými operátormi uviedla P. M. Теремова (1986). Metatextovú funkciu častice *тем не менее* na rozdiel od prípustkového operátora *хотя* potvrdila aj E. B. Урысон (2001), porov.:

(15) *Петя теперь очень много занимается. Тем не менее учителя им по-прежнему недовольны.*

Peter sa teraz veľa učí. (téma – Peter) Jednako však učítelia nie sú s ním spokojní. (téma – učítelia)

(16) *Петя теперь очень много занимается, хотя учителя им по-прежнему недовольны.*

Peter sa teraz veľa učí, hoci učítelia stále nie sú s ním spokojní. (téma – Peter)

V doklade (15) častica *тем не менее* začína novú tému (tému – učítelia). To znamená, že v mikrotexte potvrdzuje metatextovú funkciu, t. j. rozdeľuje text, vyčleňuje v ňom dôležitejšie, zaujímavejšie alebo menej zaujímavé informácie a pod. Kým v ruštine *тем не менее* i *хотя* (partikula – spájací operátor) sú vo vzťahu gramatickej homonymie, v slovenčine metatextovú funkciu plní adverbzátivný operátor s odtienkom prípustky, teda gramatická homonymia nevzniká.²² Oba spájacie výrazy *jednako však* – *hoci* sú vo vzťahu gramatickej synonymie.

S porozumením textu autorka spája poznanie presupozícií (Урысон, 2002, s. 41). Presupozície (prezumpcie) usúvzťažňuje s uplatňovaním rôznych princípov, napr. „princípu aktívnosti“, ktorý sa vo vete (17) spája s presupozíciou „spravidla ak chce niekto študovať na univerzite, pripravuje sa na prijímacie skúšky“:²³

(17) *Хотя Петя не прочь был учиться в университете (Q), он совсем не готовился к вступительным экзаменам (P).*

Ночи неbol proti tomu, aby študoval na univerzite (Q), vôbec sa nepripravoval na prijímacie skúšky (P).

V prácach E. B. Урысон sa prípustková sémantika usúvzťažňuje s ideou nesplneného očakávania, ktorá vyplýva z implikácie vyjadrujúcej „apriórnu pravdu“.²⁴

²² Na túto skutočnosť ma upozornila recenzentka štúdie.

²³ P. Karlík (1995, s. 114) ju interpretuje v kontexte „praxeologickej úsudkovej schémy“.

²⁴ Za základný sémantický príznak koncesívnosti M. B. Ляпон rovažuje „paradox“, ktorý sa konštituuje na protiklade „apriórnej“ pravdy a „aktuálnej“ pravdy (Ляпон, 1986).

Apriórna pravda sa formuluje v podobe ‚spravidla ak P, tak ne-Q‘ (Урысон, 2011, s. 680), t. j. indukuje isté očakávanie.

V kontexte operátora *hoci* (*хотя*) a nespĺneného očakávania (ktoré E. В. Урысон označuje za most medzi jednotlivými významami spojky *хотя*) autorka venuje pozornosť otázkam, ktoré obrazne nazýva ‚*hoci* logickej pasce‘ (‚*хотя* логической ловушки“) a ‚*hoci* pokazeného telefónu“ (‚*хотя* испорченного телефона“; Урысон, 2001, s. 677 – 688). ‚*Нoci* logickej pasce“ dokumentuje na doklade:

(18) *Хотя* большинство потухших вулканов – это горы конусообразной формы (P), не всякая такая гора – бывший вулкан (Q).

Нoci väčšina vyhasnutých sopiek sú korce kužeľovitého tvaru (P), nie každý taký korec je bývalá sopka (Q).

‚Logickou pascou“ je tu presupozícia ‚spravidla ak sú vyhasnuté sopky korce kužeľovitého tvaru, tak každý taký korec je bývalá sopka‘, ktorá vyplýva zo stereotypov usudzovania, a síce, že ak objekty R_s sú R_b, tak aj objekty R_b sú R_s (Урысон, 2001, s. 682).

‚*Нoci* pokazeného telefónu“ spočíva akoby na oprave neúmyselného skreslenia informácie, porov.:

(19) *Хотя* Петя иногда остается в гостях (P), обычно он приходит ночевать домой (Q).

Нoci Peter niekedy ostáva na návšteve (P), zvyčajne prichádza nocovať domov (Q).

Doklad (19) sa vzťahuje na situáciu P, ktorej predchádza informácia, že Peter u hostiteľov pravidelne ostáva na noc, takže je tu tendencia usudzovať, že Peter nespáva doma. Operátor *хотя* signalizuje, že to tak nie je.

Валентина Юрьевна Апресян skúma systémotvorný význam²⁵ koncesívnosti, analyzuje sémantiku jazykových jednotiek vyjadrujúcich koncesívnosť (okolo 70 lexikálnych a syntaktických jazykových jednotiek), prezentuje sémantický invariant koncesívnosti, ktorého základom sú sémantické primitívy podmienky a negácie,²⁶ formuluje hlavné smery sémantických modifikácií prototypu. Bádanie opiera o opis (толкование) ako spôsob explikácie významu a objasnenia vzťahov medzi rôznymi významami. Zdôrazňuje vplyv jazykovej pragmatiky na lexikálne obsadenie a interpretáciu koncesívnych konštrukcií.

²⁵ Систémotvorný význam (termín Ю. Д. Апресяна) je jeden z kľúčových termínov Moskvskej sémantickej školy. Je to význam (často gramatikalizovaný), ktorý je súčasťou jazykových jednotiek rôznych rovín, rôznej formálnej zložitosti. To znamená, že je súčasťou významu väčšieho okruhu jazykových jednotiek.

²⁶ Ako zaujímavosť uvedieme, že I. Nebeská (1976) vyčlenila 3 typy prípustkových vzťahov a z toho 2 typy spája s podmienkou, porov.: 1. typ: negácia príčinného vzťahu, 2. typ: negácia vzťahu so splniteľnou podmienkou, 3. typ: negácia vzťahu s hypotetickou podmienkou.

Systémotvorný význam koncesívnosti podľa autorky predstavujú sémantické primitívy ‚podmienka‘, ‚norma‘, ‚očakávanie‘, ‚negácia‘, ‚situácia‘.

Sémantický invariant koncesívnosti tvoria komponenty, ktoré sa realizujú vo všetkých významoch prípusťkových slov, výrazov a konštrukcií.

Koncesívnu lexiku В. Ю. Апресян klasifikuje podľa: a) stupňa kompozicionality (lexémy, frazémy); b) syntaktických vlastností (konštrukcie vs. lexikálne jednotky); c) sémantiky (synonymá, konverzíva).

Za sémantický prototyp koncesívnosti autorka považuje prípusťkové operátory, ktorých význam tvorí výhradne invariant. Príkladom je spojka *хотя* 11²⁷ v doklade (20):

(20) *Хотя соседи делают ремонт, у нас в квартире ничего не слышно.*

Носі u susedov prebieha rekonštrukcia, v našom byte nič nepočuť.

Vzd'aloňovaním sa od sémantického prototypu u časti koncesívnych operátorov (napr. *только бы* 1, *по крайней мере* 2) dochádza k náragstu sémantickej a pragmatickej zložitosti a k výraznejšej sémantickej spätosti s významom ‚ustupovať‘ – ‚уступать‘ (Апресян, 2006, с. 87).

Prototyp koncesívneho významu spojky *хотя* 1 má podobu:

Хотя P, Q = ‚имеет место P; имеет место Q; говорящий считает, что если имеет место ситуация типа P, то обычно или естественно, чтобы имела место ситуация типа не-Q‘ (Апресян, 2015, с. 10).²⁸

Носі P, Q = ‚мá miesto P; мá miesto Q; hovoriaci predpokladá, že ak má miesto situácia typu P, tak je zvyčajné alebo prirodzené, aby mala miesto situácia typu не-Q‘.

(21) *Хотя он был болен (P), он пошел на работу (Q).*

Носі бол chorý (P), odišiel do práce (Q).

Pre spojku *хотя* 1 platí, že pripúšťa tak poradie *Хотя P, Q*, ako aj poradie *Q, хотя P*, поров.:

(22) *Хотя была плохая погода (P), они пошли гулять (Q) vs. Они пошли гулять (Q), хотя была плохая погода (P).*

Носі bolo zlé počasie (P), šli sa prechádzať (Q) vs. Šli sa prechádzať (Q), носі bolo zlé počasie (P).

Keďže pre operátory *все-таки* 1 (*aj tak*) a *все же* 1 (*predsa len*) situácia P sa ukazuje ako menej dôležitá, tvorí pozadie oznámenia, operátory preferujú poradie *P, все-таки* <*все же*> Q:

²⁷ Číslo označuje poradie v polysémickej štruktúre operátora. V Moskovskej sémantickej škole sa pre každý význam používa termín lexéma (лексема). Lexéma je teda slovo v jednom z jeho významov. Na rozdiel od významu (tiež lexikálno-sémantického variantu) lexéma je multilaterálna jednotka majúca označujúce, označované a syntaktiku (signifikantnú spájateľnosť).

²⁸ Poznámka: fráza *чтобы имела место ситуация типа не-Q* sa používa vo význame ‚aby nemala miesto situácia typu Q‘.

(23) Я тороплюсь (P), но вы все-таки <все же> зайдите (Q).

Ронáhl'am sa (P), но напрíек тому <aj tak, predsa len> войдите (Q).

Sémantické modifikácie prototypu sa v ďalších lexikálnych a syntaktických koncesívnych jednotkách rozvíjajú v dvoch smeroch: a) v podobe syntaktickej modifikácie koncesívneho významu, t. j. ako (i) sémantická konverzia (семантическая конверсия), alebo (ii) rozšírenie valencie (добавление валентности); b) v podobe sémantických modifikácií prototypu, t. j. augmentáciou o systémotvorné významy (iii) ‚hypotetickosť‘ (‚вероятность‘), (iv) ‚želateľnosť‘ (‚желательность‘) a (v) ‚stupeň‘ (‚степень‘).

(i) Konverzívmi k operátoru *хотя* 1 sú lexémy, ktoré sa v ruštine tradične považujú za odporovacie spojky: *тем не менее*, *все-таки* 1, *все же* 1. Rozdiel medzi nimi a *хотя* 1 je v statuse valencií. Operátor *хотя* 1 má prvú valenciu P (porov. doklad 22), operátory *тем не менее*, *все-таки* 1, *все же* 1 majú prvú valenciu Q, porov.:

(24) Шел дождь (P), тем не менее мы пошли гулять (Q).

(a) Pršalo (P), напрíек тому сме са šli prejsť (Q).

(b) Напрíек тому, že прšало (P), šli сме са prejsť (Q).

V slovenčine sú vety vo variante (a) priradené asyndeticky a ich vzťah možno interpretovať ako implicitne adverbatívny, porov.: *Pršalo, [ale/no] напрíек тому сме са šli prejsť*. Vo variante (b) operátor *напрíек тому, že* má v slovenčine podobne ako operátor *hoci* prvú valenciu P.

(ii) Rozšírenie valencie (pridáva sa valencia príčiny jestvovania situácie Q) vykazujú operátory *как-никак* 1, *все-таки* 2, *все же* 2, porov.:

(25) – Зачем ты пригласил на день рождения (Q) этого зануду Анатолия (P)?

– Родственник, как-никак <все-таки, все же> (R).

– Наčo si pozval на народенíны (Q) того unudenca Анатолия (P)?

– Je príbuzný, keď sa to tak vezme (R).

Skutočnosť, že Anatolij je nudný človek (situácia P), by mala zabrániť jeho pozvaniu na oslavu narodenín (situácia Q); pozvanie sa uskutoční kvôli R (Anatolij je príbuzný). V slovenčine dôvod (R) nevyjadrujú operátory, ale buď kvázivedľajšia parentetická veta (*keď sa to tak vezme*), alebo partikuly (*конiec koncov, napokon*), porov.:

– Keď sa to tak vezme, je príbuzný. // Je конiec koncov príбuzный. // Конiec конcov je прíbuzный. // Ведь je наpokон прíbuzный.²⁹

(iii) Zvýšenie hypotetickosti (komponent ‚má miesto P‘ sa modifikuje na ‚môže mať miesto P‘, komponent ‚má miesto Q‘ sa modifikuje na ‚bude mať miesto Q‘)

²⁹ Za doplnenie interpretácií dokladov (24 – 25) úprimne ďakujem recenzentke tejto štúdie.

zaznamenáva napr. opis lexém *пусть 3, пускай 3*. Interpretácia: *Пусть <пускай>* $P, Q =$ ‚môže mať miesto P; hovoriaci je presvedčený, že bude mať miesto Q; hovoriaci sa nazdáva, že ak má miesto situácia typu P, tak je zvyčajné alebo prirodzené, aby mala miesto situácia typu $ne-Q'$ (Апресян, 2014, s. 72).

(26) *Пусть угрожает* (P), *я не пойду на это* (Q).
Неch sa vyhráza (P), *неприступим на то* (Q).

Slovenský ekvivalent s partikulou *nech* nereflektuje zvýšenie hypotetickosti (môže odkazovať aj na reálne prebiehajúci dej). Bližšie k originálu je veta: *Неch by sa akokoľvek vyhráza, nepřиступим на то*.

(iv) Modifikácia (ne)želateľnosti (*все равно 3*), keď situácia Q sa poníma ako isté víťazstvo nad nepriaznivou okolnosťou P, resp. naopak, jestvovanie (nepriaznivej) situácie Q je ústupkom okolnostiam.

(27) *Хотя были заблаговременно приняты меры безопасности* (P), *ураган всё равно разрушил большую часть зданий в этой местности* (Q).
Ночи боли наčas prijaté bezpečnostné opatrenia (P), *ураган aj tak пошкодил väčšину будов на tomto území* (Q).

Interpretácia: $P, всё равно 3 Q =$ ‚má miesto Q; má miesto P; hovoriaci sa nazdáva, že ak má miesto situácia typu P, tak je zvyčajné alebo prirodzené, aby mala miesto situácia typu $ne-Q$; subjekt Q alebo hovoriaci chce, aby Q mala miesto, alebo chce, aby Q nemala miesto‘ (Апресян, 2014, s. 77). Veta (27) má výklad: Napriek vynaloženému úsiliu P, aby sa vyhlo nástupu neželanej situácie Q, situácia Q *aj tak* vzniká (časť *aj tak* tu vyjadruje platnosť výpovede navzdory predchádzajúcim okolnostiam).

(v) Modifikácia stupňa (*несмотря ни на что*; a konštrukcií *при всё X-е, как ни X*), t. j. situácia Q sa poníma ako zásadná prekážka k P.

(28) *Как он ни старался* (P), *а ничего у него не вышло* (Q).
Акокоľvek sa snažil (P), *нич ту невучхádzало* (Q).

Interpretácia: *Как ни P, Q =* ‚má miesto mnoho P alebo veľmi významné P; má miesto Q; hovoriaci sa nazdáva, že ak má miesto situácia typu P, tak je zvyčajné alebo prirodzené, aby mala miesto situácia typu $ne-Q'$ (Апресян, 2014, s. 78).

Spojenie sémantickej modifikácie hypotetickosti a stupňa sa rezultovalo vo význame lexém a konštrukcií *хоть 5, пускай 3, пусть даже, даже если 2* a *и*.

Spojenie sémantickej modifikácie hypotetickosti, stupňa a želateľnosti sa odrazilo vo význame lexém a konštrukcií *по крайней мере 2; хотя бы 2; хоть 3; если уж не..., то; только бы 1; лишь бы 1; хоть бы 2*.

В. Ю. Апресян prichádza k záveru, že v ruštine „vysoký stupeň želanja koreluje s vysokým stupňom hypotetickosti, t. j. s nízkou pravdepodobnosťou vzniku

situácie a tým aj s nízkym stupňom kontroly subjektu nad ňou“ (Апресян, 2015, s. 26).³⁰

В. Ю. Апресян, oponujúc kauzálnemu ponímaniu koncesívnosti s oporou na kauzálny komponent ‚влиять‘ (‚vplývať‘), upozorňuje na možnosť nepresnej interpretácie v prípade epistemického a ilokutívneho použitia. Navrhuje opierať sa o širší význam ‚ак‘ (‚если‘), ktorý pokrýva epistemické aj ilokutívne použitia *хотя*.

Príklad na epistemické použitie:

(29) *Хотя его фамилия Иванов (P), он китаец (Q).*

Носи sa volá Иванов (P), je Číňan (Q).

(30) *Хотя утром больному было немного лучше (P), вечером он умер (Q).*

Носи ráno sa pacient cítil lepšie (P), večer zomrel (Q).

Pre epistemické použitie *носи* (*хотя*) výklad prostredníctvom ‚vplývať‘ (‚влиять‘) dáva anomálne interpretácie (porov. meno *вплыва* na jeho národnosť, malé zlepšenie zdravotného stavu *вплыва* na vývoj choroby), kým použitie ‚ак‘ (‚если‘) je adekvátnejšie (porov. *ак* sa niekto volá Иванов, zrejme nie je Číňan; *ак* sa zdravotný stav zlepšuje, možno očakávať vyzdravenie).

Príklad na ilokučné použitie:

(31) *Хотя я туда не собираюсь (P) – когда будет собрание? (Q)*

Výklad operátora *хотя* prostredníctvom ‚vplývať‘ (‚влиять‘) autorka hodnotí ako neadekvátny, keďže zahŕňa kauzatívne spojky *потому что, поскольку, так как*, pre ktoré (na rozdiel od podmienkových) je interogatívna komunikačná funkcia netypická, porov.:

(32) **Потому что <поскольку, так как> я собираюсь к нему на день рождения, какой у него адрес?*

V slovenčine vo výpovedi *Носи sa tam nechystám – кedy bude stretnutie?* nejde o pravú vedľajšiu vetu, ale o kvázipripustkovú parentetickú vetu (porov. Ivanová, 2011, s. 144 – 145). Koncesívny vzťah v týchto prípadoch možno postulovať medzi touto kvázivedľajšou parentetickou vetou a implicitnou, formálne nevyjadrenou vetou, porov. *Носи sa там nechystám, [пýтам са,] кedy буде стретнутіе?* To znamená, že pri výpovediach *Кедже са там nechystám, пýтам са, кedy буде стретнутіе?*, *Кедже <pretože> са chystám к нему на народеніны, пýтам са, акі ма адресу?* možno použiť kauzálny výklad. Spojky *кедже, pretože, лебо* sú v slovenčine operátormi príčiny.³¹

Rozdiely v sémantike konštrukcie s kauzálnym operátorom a konštrukcie s koncesívnym operátorom В. Ю. Апресян interpretuje nasledovne: kým doklad

³⁰ Поров.: „высокая степень желания коррелирует с высокой степенью гипотетичности, т. е. с низкой вероятностью наступления ситуации, и, соответственно, с низкой степенью контроля субъекта над ней“.

³¹ Na vhodnosť uvedenia aj iného výkladu upozornila recenzentka.

(33) s kauzálnym operátorom *из-за* sa vzťahuje na konkrétnu epizódu, doklad (34) s operátorom *хотя* ukazuje aj na istú zákonitosť:³² hovoriaci vie, že prehru peňazí spravidla sprevádza rozmrzenosť, a preto situáciu Q v tomto prípade vyhodnocuje ako narušenie zvyčajného a prirodzeného chodu udalostí, porov.:

- (33) *Иван не расстроился* (Q) *из-за того, что проиграл много денег в рулетку* (P).
Ivan nestratil dobrú náladu (Q) *preto, že prehral v rulete veľa peňazí* (P).
- (34) *Иван не расстроился* (Q), *хотя <несмотря на то, что> проиграл много денег в рулетку* (P).
Ivan nestratil dobrú náladu (Q), *hoci <napriek tomu, že> prehral v rulete veľa peňazí* (P).

Zaujímavá je interpretácia konštrukcie **как R ни P, Q** z pohľadu jej obsadenia rôznymi typmi participantov (porov. Апресян, 2014; 2015).

1. Ukazuje sa, že konštrukcia má interpretáciu „neúspešného úsilia“ (неудачного усилия) v prípadoch obsadenia valencie P konatívom (*стараться, пытаться*) alebo ilokutívom (*уговаривать, умолять*), porov.:

- (35) *Как она его ни уговаривала, он не согласился.*
Akokoľvek ho presviedčala, nesúhlasil.

Interpretácia „neúspešného úsilia“ sa zakladá na predstave, že úsilie spravidla vedie ku kladnému výsledku a že udalosti sú konzekvenciou vedomého úsilia zainteresovaného subjektu (a nie dôsledkom absencie vonkajších prekážok).

2. Pri obsadení P gradovateľným príznakom s významom hypotetického hodnotenia konštrukcia má interpretáciu „neobvyklosti“ (необычности), porov.:

- (36) *Как это ни странно <удивительно>, он пришел.*
Akokoľvek je to zvláštne <prekvapujúce>, prišiel.

Interpretácia „neobvyklosti“ vyplýva z predstavy, že neobvyklosť situácie je prekážkou jej jestvovania.

3. Pri obsadení P gradovateľným príznakom s významom negatívneho hodnotenia konštrukcia má „ospravedľujúcu sa“ (извиняющуюся) interpretáciu, porov.:

- (37) *Как это ни глупо, но это так.*
Akokoľvek je to hlúpe, ale je to tak.

„Ospravedľujúca sa“ interpretácia vychádza z princípu naivnej etikety, podľa ktorej v prípadoch potenciálne nepríjemnej situácie pre adresáta by mal hovoriaci explicitne vyjadriť svoj názor.

³² Т. М. Николаева poukazuje na opačnú závislosť: kontext generalizácie, zovšeobecnenia má za následok koncesívnu interpretáciu výpovede, porov. „кромe противопоставленности, скрытая генерализация привносит смысл уступительности“ (okrem adverzativnosti, skrytá generalizácia prináša význam koncesivnosti; Николаева, 1985, s. 96).

4. Pri obsadení P gradovateľným príznakom s významom pozitívneho hodnotenia konštrukcia má „vyvažujúcu“ (уравновешивающую) interpretáciu, porov.:
(38) *Как она ни хороша собой, а есть и более красивые девушки.*

Akokoľvek je pekná, sú aj krajšie dievčatá.

„Vyvažujúca“ interpretácia sa zakladá na predstave, že objekty majú často rôzne hodnotené vlastnosti. V slovenčine v tomto prípade operátor *akokoľvek* „vysúva do popredia rozpor medzi síce vysokým, ale aj tak nedostatočným stupňom vlastnosti“ (Kesselová, 2011, s. 217).

Konštrukcia *как R ни P, Q* je výrazne lingvošpecifická. V slovenčine sa nepoužíva, a preto jej analógy vyznievajú pomerne neprirodzene (porušujú optimálnu mieru prirodzenosti). Napriek tomu je operátor *akokoľvek* v slovenčine funkčne atraktívny (porov. 18 256 tokenov v Slovenskom národnom korpuse, korpusová verzia prim-7.0-public-all). Sémantiku „neúspešného úsilia“ vyjadruje konštrukcia *Akokoľvek sa však huslistka na pódiu snažila, počuť ju nebolo*; sémantika „neobvyklosti“ vyplýva zo súvetia *Na príklade kardiostimulátorov sa ukázalo, že využitie nových techník sa môže (akokoľvek je to prekvapujúce) zvrhnúť na životu nebezpečnú mániu*; „ospravedlňujúcu sa“ sémantiku má súvetie *Akokoľvek je to pre našich zamestnancov ťažké, sme presvedčení, že tieto kroky sú nevyhnutné, <...>*; „vyvažujúci“ význam zaznieva z konštrukcie *Akokoľvek sú rozdielni, majú niečo spoločné*.

ZÁVER

Cieľom práce bolo priblížiť problematiku koncesívnosti v lingvistickom uchopení predstaviteľov dvoch významných centier ruskej teoretickej jazykovedy – Petrohradskej typologickej školy (sústreduje sa na syntaktickú sémantiku) a Moskovskej sémantickej školy (sústreduje sa na lexikálnu sémantiku). Práce V. S. Chrakovského, Je. V. Urysonovej a V. Ju. Apresianovej znamenajú výrazný vklad do explanačného prístupu k skúmanej téme a ich poznanie môže byť inšpiratívne a možno aj provokujúce.

Ukázalo sa, že k výkladu koncesívnosti sa dá pristupovať buď z pozície sémantiky koncesívnych operátorov, sémantiky konštrukcií s koncesívnymi operátormi, alebo z hľadiska ich diskurzívneho fungovania. Súčasný stav explanačného prístupu ku koncesívnosti v jej sémantickom alebo funkčnom aspekte ponúka akceptovateľné, aj keď len čiastočne zjednotené metodologické rámce vysvetľovania.

Potvrdilo sa, že problematika koncesívnosti je pre teoretické spracovanie náročná svojou difúznosťou, keďže je úzko prepojená s kauzalitou, adverbzátivnosťou a kondicionálnosťou. V jej základe je entymématické usudzovanie zahŕňajúce indukzívne usudzovanie a usudzovanie analógiou. Vysoká početnosť údajov zo Slovenského národného korpusu ukazuje, že vyjadrovanie prípustkových vzťahov nositelia jazyka preferujú.

Nazdávame sa, že pre lingvistickopragmatickú interpretáciu koncesívnosti naďalej ostáva aktuálnou otázka vyvažovania, hľadania rovnováhy medzi prirodzeným orientačným správaním nositeľov jazyka a reflexívnym orientačným správaním lingvistu, ktoré „sa premieta ako uvedomovaná aktualizácia a akceptácia štruktúr na základe analýzy príslušných výsekov systému“ (Dolník, 2010, s. 50). Autorom sa tak dostáva priestor na prezentáciu vlastného štýlu myslenia, spôsobu spracovania a manažovania výsledkov. V kontexte metodologického rámca slovenskej lingvistiky výzvou môže byť napr. uchopenie koncesívnosti z aspektu uplatňovania princípov (presnejšie, ich porušovania), keďže sledovanie jazykových princípov sa v slovenskej lingvistickej teórii v poslednom období ukazuje ako jedna z najproduktívnejších metód.

Bibliografia

- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave 2010. 301 s.
- HASPELMATH, Martin – KÖNIG, Ekkehard: Concessive Conditionals in the Languages of Europe. In: *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Eds. Johan van der Auwera, Dónall P. O’ Baoill. Berlin, New York: Mouton de Gruyter 1998, s. 563 – 640.
- IMRICHOVÁ, Mária: Adverzatívnosť a koncesívnosť rovnocenných členov v slovenčine (formálne vyjadrených najmä spojkou a). In: *Jazykovedné štúdie XXX. Syntax a morfológia – Väzby a súvislosti*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave 2013, s. 73 – 80.
- IVANOVÁ, Martina: *Syntax slovenského jazyka*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2011. 249 s.
- IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSELOVÁ, Miroslava – PEROVSKÁ, Veronika: *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2014. 534 s.
- KARLÍK, Petr: *Přípustková souvětí*. In: *Studie o českém souvětí*. Brno: Masarykova univerzita 1995, s. 106 – 127.
- KESSELOVÁ, Jana: *Operátory přípustkového vztáhu v současnej písanej slovenčine*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy: na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 208 – 219.
- KÖNIG, Ekkehard: *On the history of concessive connectives in English. Diachronic and synchronic evidence*. In: *Lingua*, 66, 1985, s. 1 – 19.
- KÖNIG, Ekkehard: *Conditionals, Concessive Conditionals and Concessives: Areas of contrast, overlap and neutralization*. E. G. Traugott, A. ter Meulen, J. S. Reilly, C. A. Ferguson (eds.). In: *On Conditionals*. Cambridge: Cambridge University Press 1986, s. 229 – 246.
- KÖNIG, Ekkehard: *Concessive connectives and concessive sentences: Cross-linguistic regularities and pragmatic principles*. In: *Explaining language universals*. Ed. by J. A. Hawkins. Oxford: Basil Blackwell 1988, s. 145 – 151.
- KÖNIG, Ekkehard: *Concessive Relations as the Dual of Causal Relations*. D. Zaefferer (ed.). In: *Semantic Universals and Universal Semantics*. Berlin; New-York: Foris Publications 1991, s. 190 – 209.
- Mluvnice češtiny 3. Skladba*. F. Daneš, M. Grepl, Z. Hlavsa (red.). Praha: Academia 1987. 746 s.
- MOREL, Mary-Annick: *La concession en français*. Paris: Ophrys 2000. 158 s.
- NEBESKÁ, Iva: *K negaci v souvětích příčinné povahy*. In: *Slovo a slovesnost*, 37, 1976, 4, s. 291 – 307.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 272 s.

RUŽIČKA, Jozef: Prípustkové a krajnopolodmienkové súvetie. In: Kultúra slova, 8, 1974, č. 5, s. 149 – 151.

Slovenský národný korpus; korpusová verzia prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.

SOKOLOVÁ, Jana: Spojka *kým* v sémantických a komunikačných súvislostiach. In: Jazykovedný časopis, 2015, 66, 1, s. 17 – 39.

АПРЕСЯН, Юрий Дереникович: Избранные труды, том X. Лексическая семантика. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Школа Языка русской культуры; Издательская фирма Восточная литература РАН 1995. 472 с.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна: Механизмы образования и взаимодействия сложных значений в языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН 2015. 54 с.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна: Механизмы образования и взаимодействия сложных значений в языке. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН 2014. 637 с.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна: Уступительность как системообразующий смысл. In: Вопросы языкознания, 55, 2006. № 2, с. 85 – 110.

АПРЕСЯН, Валентина Юрьевна: Уступительность в языке и слова со значением уступки. In: Вопросы языкознания, 48, 1999. № 5, с. 24 – 44.

БОГУСЛАВСКИЙ, Андрей: Уступительность как метатекстовое явление. In: Lingua Posnaniensis, 52, 2010, 1, с. 7 – 13.

БУЛЬГИНА, Татьяна Вячеславовна – ШМЕЛЕВ, Алексей Дмитриевич: Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва: Школа Языка русской культуры 1997. 576 с.

ЕВТЮХИН, Вячеслав Борисович: Категория обусловленности в современном русском языке и вопросы теории синтаксических категорий. Санкт-Петербург: СПбГУ 1997. 198 с.

ЕФРЕМОВ, Николай Николаевич: Уступительные конструкции в якутском языке. In: Сибирский филологический журнал, 2015, № 1, с. 173 – 180.

ГУБАНОВ, Алексей Рафаилович: Отношения обусловленности в разноструктурных языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Чебоксары: Чувашский государственный университет имени И. Н. Ульянова 1999. 43 с.

КАРУ, Катрин: Уступительные конструкции в эстонском и русском языках. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тарту: Отделение русской и славянской филологии Тартуского университета 2006. 73 с. Dostupné na: <http://www.digar.ee/arhiiv/ru/books/57279>. [cit. 15. 11. 2015]

Корпусная грамматика русского языка. Dostupné na: <http://rusgram.ru/main>. [cit. 04. 04. 2016]

КРЕЙДЛИН, Григорий Ефимович – ПАДУЧЕВА, Елена Викторовна: Значение и синтаксические свойства союза *a*. In: НТИ, сер. 2, 1974, № 9, с. 31 – 37.

КУЛЕШОВА, Анна Васильевна: Уступка как способ организации фонового диалога с читателем (на примере португальского языка). In: Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского, 2, 2015, № 2, с. 121 – 125.

ЛЯПОН, Майя Валентиновна: Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений. Москва: Наука 1986. 201 с.

МАЛЬЧУКОВ, Андрей Львович: Синтаксис эвенского языка. Структурные, семантические, коммуникативные аспекты. Санкт Петербург: Наука 2008. 432 с.

НИКОЛАЕВА, Татьяна Михайловна – ФУЖЕРОН, Ирина: Некоторые наблюдения над семантикой и статусом сложных предложений с уступительными союзами. In: Вопросы языкознания, 48, 1999, № 1, с. 17 – 36.

НИКОЛАЕВА, Татьяна Михайловна: Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков). Москва: Наука 1985. 170 с.

ПАДУЧЕВА, Елена Викторовна: Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры 2004. 608 с.

Русская грамматика 2. Ved. red. K. Horálek. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1979. 1093 s.

Русская грамматика II. Гав. ред Н. Ю. Шведова. Москва: Издательство Наука 1980. 709 с.

САННИКОВ, Владимир Зиновьевич: Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве. Москва: Языки славянских культур 2008. 624 с.

ТЕРЕМОВА, Римма Михайловна: Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке. Ленинград: ЛГПИ 1986. 75 с.

ТЕРЕМОВА, Римма Михайловна: Уступительные конструкции в современном русском языке: теоретический и методический аспекты. In: Слово. Словарь. Словесность: Коммуникация. Текст. Синтаксис. Материалы Всероссийской научной конференции (к 90-летию со дня рождения С. Г. Ильенко). Санкт-Петербург: Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена 2013, с. 292 – 298.

Типология уступительных конструкций. Ред. В. С. Храковский. Санкт-Петербург: Наука 2004. 625 с.

Типологические обоснования в грамматике. К 70-летию профессора В. С. Храковского. Отв.ред. А. П. Володин. Москва: ЗнаК 2004. 520 с.

УРЫСОН, Елена Владимировна: Союз *ЕСЛИ* и семантические примитивы. In: Вопросы языкознания, 2001, 50, № 4, с. 45 – 65.

УРЫСОН, Елена Владимировна: Союз *ХОТЯ* сквозь призму семантических примитивов. In: Вопросы языкознания, 51, 2002, № 6, с. 35 – 54.

УРЫСОН, Елена Владимировна: Семантическая и валентная структура слов с уступительным значением. In: Русский язык в научном освещении, 2003, № 6, с. 217 – 246.

УРЫСОН, Елена Владимировна: К проблеме неединственности лингвистического описания: союз *хотя* и обманутое ожидание. Dostupné na:

<http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2011/materials/ru/pdf/65.pdf>. [cit. 10. 09. 2015]

ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович: Введение. Уступительные конструкции: семантика, синтактика, синтаксис. In: Типология уступительных конструкций. Санкт Петербург: Наука 2004, с. 3 – 91.

ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович: Универсальные уступительные конструкции. In: Вопросы языкознания, 48, 1999, № 1, с. 103 – 122.

ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович: Таксис: семантика, синтаксис, типология. In: Типология таксисных конструкций. Москва: Знак 2009, с. 11 – 113.

ЧУМАКИНА Марина Эдуардовна: Типология уступительных конструкций. В. С. Храковский (ред.). Санкт Петербург: Наука 2004. 626 с. In: Вопросы языкознания, 55, 2006, № 4, с. 119 – 126.

ШМЕЛЕВ, Дмитрий Николаевич.: О «связанных» синтаксических конструкциях в русском языке. In: Вопросы языкознания, 9, 1960, № 5, с. 47 – 60.

DICTIONARIES OF CRITICALLY ENDANGERED LANGUAGES: FOCUS ON USERS

OLGA NIKOLAJEVNA IVANISHCHEVA*

Faculty of Philology, Journalism and Intercultural Communication,
Murmansk Arctic State University in Murmansk, Russia

IVANISHCHEVA, Olga N.: Dictionaries of Critically Endangered Languages: Focus on Users. *Journal of Linguistics*, 2016, Vol. 67, No 1, pp. 73 – 86.

Abstract: The article describes specific features of dictionaries of endangered languages from the perspective of their user. Dictionaries of the Saami language – the language of the indigenous minority of the North – are used to describe the anthropocentric, cognitive and pragmatic approach to lexicographical description of culture. The article shows that the focus on the dictionary user becomes especially critical for the endangered languages. It proves that the purpose of such dictionaries is not only to preserve the knowledge that the speakers of the endangered language and bearers of the culture still keep, but also to revitalize this knowledge. The article states that contemporary lexicography must consider several factors for making an endangered language dictionary: the present state of the language in the language community and the scope of background knowledge of a language speaker that represents everyday level of the world cognition by indigenous minority. The article shows that the most relevant type of dictionary for the endangered languages is both a learner's dictionary and a linguoculturological dictionary (active type). We emphasize that on the one hand the Saami dictionaries describe a culture that is often unknown even to most Saami culture bearers and on the other hand, the dictionaries are also intended for Saami who have no command of the native language. The peculiarities of the relevant dictionary comprise the fact that alongside the translation in the basic part of the dictionary there is a culturological commentary that as fully as possible reflects the knowledge of language speakers.

Key words: dictionary, endangered language, Saami language, lexicography

INTRODUCTION

One of notable tendencies in contemporary lexicography is the focus on the dictionary user. Taking their needs, interests and experience into account meets current requirements to linguistics on the whole. The anthropocentric tendency in the development of present scientific thought as well as the cognitive approach to language assume turning to human being as language speaker and culture bearer. With regard to endangered languages the accumulation and preservation of verbalized experience of spiritual and material life of people appears to be of immediate interest. Such a position shall allow not only to preserve the cultural baggage accumulated by language for the future generations, but also to understand people's mentality, which means to develop a correct strategy for its revitalization.

* Pri prepise vlastných mien z ruskej pravopisnej sústavy a pri uvádzaní bibliografických jednotiek a odkazov rešpektujeme medzinárodnú normu, ktorú uplatnila autorka štúdie. (pozn. red.)

RESEARCH SUBJECT AND APPROACHES

The purpose of this paper is to prove that it is important to pay due regard to user of an endangered language dictionary from anthropocentric and cognitive-and-pragmatic perspective. The paper develops the claim that focus on the dictionary user is especially important for endangered languages. At this it must be taken into account that dictionary user being an ethnos representative and claiming their nationality, observing the traditions and preserving their culture, often has no or limited command of the native language. Such a speaker knows certain terminological base which is required to master a craft and use everyday language with limited vocabulary. The dictionary purpose in this situation is not only to preserve what the speakers of an endangered language still remember, but also to revitalize this knowledge. From our point of view, the contemporary lexicography should take several aspects into account for dictionary making: who this dictionary is made for (anthropocentric aspect), what will this dictionary be used for (pragmatic aspect) and what skills the user shall need to use it (cognitive aspect). These factors, pointed out for lexicography of any language, have certain peculiarities, when we speak of endangered languages. We think that in connection with this the most suitable for the endangered languages is learner's and linguoculturological dictionary (dictionary of active type).

RESEARCH METHODS

We used the following methods of sociolinguistics for making Saami dictionaries: a field study, questionnaires, written surveys and interviews, expert survey and biographical approach (case study used to examine contemporary real-life). In our research we used the Saami archives and libraries of the Murmansk region. The descriptive method, componential analysis, definition analysis, continuous and random sampling were also used in our research.

ACTIVE AND PASSIVE LANGUAGE COMPETENCE AS THE BASIS FOR CONTEMPORARY LEXICOGRAPHY

As was repeatedly outlined by researchers making dictionaries of active type is gaining importance. The issue of dictionaries used for encoding and decoding (active and passive dictionary) arises almost in every lexicographical paper (see e.g.: Landau, 2001, p. 9; Gao, 2013; Nkomo, 2015; Schryver – Prinsloo, 2011).

For Lev V. Shcherba, for instance, it was evident that every pair of languages requires two explanatory (definition) foreign-native dictionaries – for Russians with explanations in the Russian language and for foreigners in their native languages. These four dictionaries for each pair of languages in the opinion of L. V. Shcherba

would give an opportunity to read and understand foreign books and get to know the real faces of foreign words (Shcherba – Matusевич, 1993, p. 7). It is the division of bilingual dictionaries into active type (Russian-foreign for a Russian user, for instance) and passive type (foreign-Russian for a Russian user) that defines their tasks. The usefulness of a French-English dictionary for the Americans and French-English for the French is discussed by Sidney Landau, for instance (2001, p. 9).

As L. V. Shcherba claims, the primary contrast in foreign languages teaching methodology is the opposition of teaching active language knowledge and teaching passive language knowledge. L. V. Shcherba wrote: “Teachers, who believe that one can learn to read only as much as they speak, unwittingly find themselves in a deceiving circle: in order to learn to read book one must learn to speak, but it turns out that in order to learn to speak one should read a lot” (Shcherba, 2002, p. 99).

According to Vladimir G. Gak, the purpose of a passive dictionary is to open up the meaning of a word when a translation within a certain context can be found by a reader himself based on their native language competence. Turning to an active dictionary the reader looks not for an explanation of a meaning of a word to be translated (they know it already), but for instructions, which would let them find an exact equivalent in the target language (Gak, 1995, p. 53). Thus, an active type dictionary shall present such a characteristic of a word that will allow not only to understand it in a given context, but to use it properly in one’s own speech (Apresyan, 1999, p. 7). What is basically meant here is the grammatical and the semantic aspect of the issue. An active dictionary, in the opinion of V. G. Gak, for instance, shall show various semantic and grammatical changes that happen to the words as they go from a language system into speech (Gak, 1995, pp. 53 – 54).

The authors of *Explanatory and Combinatory Dictionary of the Russian Language* Igor A. Melchuyk and Alexandr K. Zholkovskiy (Melchuyk – Zholkovskiy, 1984) emphasized the active character of their dictionary implying that their dictionary is a dictionary of synthesis, focused on the needs of the speaker (writer).

The ideas of L. V. Shcherba were put into practice among other things in making of an active dictionary of Russian language, theoretical basis of which is presented in the monograph *Prospect of Active Dictionary of the Russian language* (Apresyan, V. – Apresyan, Yu. – Babaeva – Boguslavskaya – Galaktionova – Glvinskaja – Iomdin – Krylova – Levontina – Ptentsova – Sannikov – Uryson, 2010). In the opinion of Yurij D. Apresyan, the basic formula of a passive dictionary is – many words, minimum information for each word, sufficient for its understanding in a random context. The basic formula of an active dictionary is far less words but whenever possible full information about each word, required for its correct use in speaker’s own speech. This task is solved by supplying the dictionary with as full as possible information about all sides of a word that are essential for correct speech, – its forms and meanings, its stylistic, syntactic and selectional properties in various

meanings, pragmatic conditions of its use, its synonyms, antonyms, converse terms, derivatives, counterparts and thematically-linked words, forming its “lexical environment”, about phrasemes, which it is included into, etc. The attention of the authors of the active dictionary of the Russian language is focused on providing such information that would include contextual use of a word and its semantic connections with other words in the dictionary of this language (Apresyan, V. – Apresyan, Yu. – Babaeva – Boguslavskaya – Galaktionova – Glovinskaia – Iomdin – Krylova – Levontina – Ptentsova – Sannikov – Uryson, 2010, pp. 18 – 19). “Active” character of dictionaries, i.e. a dictionary entry containing as full as possible information about a word, including paradigmatic and syntagmatic aspects, lexical and syntactic co-occurrence range, allows the latest researches to turn back to the issues of inclusion of encyclopaedic information into a dictionary definition area (see e.g.: Grigorovich, 2013).

DICTIONARY USERS: ANTHROPOCENTRIC, COGNITIVE AND PRAGMATIC ASPECTS

Contemporary practical lexicography has begun to focus on the user. Prof. Valerij P. Berkov, for instance, outlines two principles for making a bilingual dictionary: maximum information in minimum space without inconvenience to the reader, and maximum consideration of the reader’s interests (Berkov, 2013, p. 13).

Traditionally, the usability of a dictionary depends on various criteria but the most important of all is how easy it is to search for information. The authors of *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Beryl T. Atkins and Michael Rundell, point out that when making a dictionary one should remember that dictionary space is limited and that a dictionary is a peculiar ecosystem, all parts of which are interconnected. If you have a clear idea of who your user is and what they want from their dictionary, you stand a good chance of achieving the right fit between dictionary type and user need (Atkins & Rundell, 2008, pp. 20, 23).

L. V. Shcherba’s idea of active and passive dictionaries is widely accepted in contemporary lexicography. In his classic textbook, *A Handbook of Lexicography: Principles and Methods of Dictionary Making* (Svensén, 1987), Swedish researcher and dictionary maker Bo Svensén considers the primary needs of a dictionary user. He considers four primary types of language use: reading, writing, listening and speaking. Each of these uses requires a dictionary for different purposes – to find the meaning, spelling, pronunciation, synonyms, usage and etymology of a word.

When a user refers to dictionaries in their native language, for instance a definition dictionary of this language, particular needs are actualized: when reading in a native language the dictionary will not be used to look up spelling or co-occurrence as it is already given in the text. In this case the dictionary user will be looking up the meanings of words and expressions. When writing, a dictionary user

who is a speaker of the language will be looking up grammatical features of the words and peculiarities of their use (stylistic peculiarities) whereas meanings of words and expressions will only be in demand if a dictionary user doubts his/her knowledge of the meaning of a certain word. For listening and speaking in the native language the speaker will need a native language dictionary to a lesser extent.

When using a bilingual (translation) dictionary the languages which the dictionary translates from and to are critical: from native into foreign or vice versa. If, for instance, a Swede is translating from French into Swedish, he will not be looking up language structures, usage of words and collocations or the stylistic features of Swedish words and expressions. The pronunciation of French words will be of interest to him only for interpretation. He will only need to find grammatical features of French words when translating into French. The same happens when there are several translation equivalents in a dictionary entry: when translating into Swedish, a Swedish-speaking user will have fewer doubts about the correct word whereas when translating into French the selection of synonyms in a dictionary entry will be crucial for him. This is why, as Svensén (following Shcherba) claims, users need four translation dictionaries: a Swede needs a passive dictionary to understand French text and an active dictionary to reproduce French text; a Frenchman needs a passive dictionary to understand Swedish text and an active dictionary to reproduce Swedish text. This seems to go without saying, but, in the opinion of Svensén it is not systematically taken into account by dictionary makers, often because it is unprofitable to publish four dictionaries. This is why, for instance, a French–English dictionary is intended for Frenchmen who produce English text and for Englishmen who read a French text. Quite often pairs of dictionaries (French–English and English–French, for instance) are combined into one volume giving users a chance to ‘have their cake and eat it’ without achieving the required aim. For dictionaries of ‘minor’ languages, such as Swedish, producing four dictionaries is hardly feasible because making such dictionaries takes a lot of time and money.

The user of a dictionary of a foreign language demands all kinds of information: the spelling and pronunciation of individual words, collocations and their pronunciation. Dictionaries intended for speakers of a language and for those who study it also show some differences. In the latter case, there is a greater need for information about the grammatical characteristics of words, their connotations and usage, including stylistic features. In both cases it is important to take into account that the level of the language used in any definition of a word in a dictionary entry should match that of the user, or else they will not understand it.

Some difficulties arise when making dictionaries of foreign words for a user who is studying a language because some of the information can be in the foreign language and some of it in the user’s native language. Such dictionaries are published in Sweden in the framework of the LEXIN project (Lexikon för invandrare – dictionary for immigrants).

B. Svensén gives interesting facts about how the needs of dictionary users depend on their spheres of language use. Research carried out by D. K. Barnhart, Henri Béjoint and Reinhard Rudolf Karl Hartmann showed that a user needs definition dictionaries of his/her native language primarily to look up the meaning of a word and then for spelling, pronunciation, synonyms, usage and etymology. Definition dictionaries of a foreign language are needed first of all to find the meaning of a word and to determine its grammatical features, and then to search for synonyms, spelling, pronunciation, usage and etymology. Bilingual dictionaries (from foreign to native) need to define the meaning of a word and then to specify its grammar features, word collocations (usage context), synonyms, spelling, pronunciation, usage and etymology. In his research, D. K. Barnhart found that definition dictionaries of native language are most often used to look up idioms and words from different spheres of human activity and almost never to look up common content or functional words: the use is 'encyclopaedic'. R. R. K. Hartmann emphasizes that bilingual dictionaries (foreign to native) are most often used to look up functional words and culturally connoted lexis (realia words, non-equivalent lexis). Only 50 % of users look for common vocabulary in such dictionaries. Svensén was surprised by the results obtained by H. Béjoint: it turns out that definition dictionaries of foreign languages are used passively because the users are interested in the first place in the categories of words that are required for 'passive' use of language, that is, not for reproduction but for reading (idioms, 'encyclopaedic' words, culturally connoted lexis, abbreviations and slang expressions) (Svensén, 1987, pp. 10 – 16).

The typology of a dictionary is also determined by consideration of the psychology and sociological context of users: a dictionary description cannot but take into account the attributes and peculiarities of the human beings for whom it is written. In our modern age there has arisen a demand for dictionaries made for man-machine systems and it is the difficulty of creating these that reveals how fundamental the psychological aspect is. Indeed, in the opinion of P. N. Denisov, it alone distinguishes three types of dictionaries: for language speakers, for foreigners, and for computer-aided learning and translation. Due to their stage of cognitive development, children of preschool and school age also need special dictionaries, such as picture dictionaries. Adding sociological considerations results in the lexicographer having to take into account the psychological peculiarities not of an abstract man, but of a particular – and first of all social – one: a representative of a certain culture, a certain society, a speaker of a certain language (Denisov, 1980, pp. 210 – 211).

The basis for the description of words in a dictionary is to focus on the addressee. The addressee, that is, the dictionary user, is a certain universal unit, idealized in the dictionary maker's mind. Denisov suggests several principles for a definition, some of which – regularity, economy, simplicity, fullness – are often

relatively easy to achieve, but the efficiency of a description is more nebulous, in particular because it is connected with eagerness to build a dictionary entry in form of an algorithm so that reading an entry in an active dictionary (a dictionary for speech synthesis) would result in correct usage of the described word in speech, and in a passive dictionary (a dictionary for speech analysis) it would allow understanding of the exact meaning of a word in a context (Denisov, 1980, p. 215).

The Oxford Guide to Practical Lexicography presents different types of dictionary users. The authors claim that the way to make the dictionary required is to study the needs and skills of the user. Dictionary makers must clearly understand who will use the dictionary, for what purpose and what skills they possess. In order to decide which group the user belongs to, they should answer the following questions:

User type – Which of the following groups does the user belong to: an adult, a young child or a schoolchild? If they study the language, is it at beginner, intermediate or advanced level? Are they a general user or a specialist (if so, in what field)? What are the user's aims: learning, personal or professional?

Usage type – Why does the user need the dictionary? Is it for general purposes (looking up meanings of unknown words, checking spelling or pronunciation, solving crosswords); study of a particular subject; language studies; translation from one language to another; making text in a language; preparation for written or oral examination?

Skillset – What skills does the user already have? Do they have knowledge of peculiarities of the lexical and grammatical structure of languages in general and a certain language (languages) in particular? Are they able to use dictionaries in general?

It is very important for publishers, teachers, high school researchers and lexicographers to have information about how potential users use a dictionary, what they like and what they do not like about dictionaries, and what their expectations are. Monitoring can be done in various ways, for instance by collecting statistics from websites created for different types of users (Atkins & Rundell, 2008, pp. 28–33).

S. Landau underlines the importance of taking into account the status of a user, emphasizing that the person who needs a monolingual dictionary will be one studying the language in a country where it is widely spread and is the native language of part of the population or used as a lingua franca (Landau, 2001, p. 8).

User type is even more important for dictionaries such as those aimed at learners. Learner's dictionaries are usually divided into two groups based on their addressee: 1) dictionaries for foreigners (i.e. those to whom this language is foreign/not native); 2) dictionaries for native speakers who study their native language as a subject (schoolchildren and students). B. Svensén includes these dictionary types in various oppositions: dictionaries for general use versus dictionaries for study; dictionaries for adults – dictionaries for children. The specific feature of dictionaries for study purposes is that users of such dictionaries have limited possibilities to use

the dictionary contents. The aim of study dictionaries is to serve as an effective auxiliary means of communication. Dictionaries for children should not be just short versions of dictionaries for adults (Svensén, 1987 p. 20).

An important feature of the COBUILD learner's dictionaries published by Collins, according to Ladislav Zgusta, is user-friendly definitions. This user-friendliness, according to him, is expressed in different ways, including how the dictionary maker words a definition. For instance, instead of using a formal wording for a definition of *to scold*, the author uses a structure with *you* ('If you scold someone, you speak angrily to them because they have done something wrong.'). Another peculiar feature of the user-friendly definitions in COBUILD dictionaries is the orientation towards the living experience of a speaker, his/her knowledge of the world. If a building is defined as a structure with a roof and walls and a pyramid as an ancient stone building, then the dictionary maker leans on the user's knowledge that some building have roofs while others may not and that a pyramid has no roof. Thus, Zgusta follows this example by presenting a prototype for a dictionary definition (Zgusta, 1992, pp. 4 – 5; see also Atkins & Rundell, 2008, p. 419). For a learner's dictionary, in the opinion of Landau, it is important to show not only what a word means, but also how it is to be used (Landau, 2001, p. 9).

From our point of view, an important point is that any form of dictionary (printed, electronic or on-line) needs to have selection criteria for the information used in an entry. The formula 'Explain, don't "define": you have to tell users what people really mean when they use a word' (Atkins & Rundell, 2008, p. 451) can and should be critically reviewed. It is evident that the primary factors guiding the selection of information are the type of dictionary and the needs of a user. This is especially important when making of dictionaries of endangered languages.

ENDANGERED-LANGUAGE DICTIONARIES: THE PRIMACY OF THE USER

Linguistic papers view the issues of lexicographical work with endangered languages from different perspectives. Ulrike Mosel describes the difficulties of documenting an endangered language of Papua New Guinea and issues connected with this process. The principal differences between making a dictionary for a major language and an endangered language, in her opinion, are that the documentation of endangered languages is not a business and that the database maker is not a speaker of the language. A dictionary of an endangered language is usually made by a teacher or a missionary who has regular contact with the language speakers and lives among them or often visits them. A dictionary is most often a by-product of scientific research. Mosel states that the purpose of an endangered-language dictionary is not translation or language study, but description with the aims of scientific research and revitalization of the language. But in this case too the making of a dictionary should

be preceded by comprehension of who will use it and for what purpose: that is, the dictionary should address the interests of both speakers and researchers. The best option in this instance is to make two dictionaries: one meeting the needs of language speakers and the other meeting the needs of the researcher and his/her scientific work. But if it is not possible to make both, the first has priority. Making an endangered-language dictionary is connected with several issues that are crucial for researchers, such as choice of the basic dialect for the dictionary, definition of dictionary type, and decisions about spelling words. Speakers of the language should decide which dialect is to be primary for the dictionary, but if this right is given to the researcher, he should decide based on the number of speakers of each dialect, their age, and how the dialect is used for different functions. If an endangered language has no standardized orthography, the dictionary maker should consult the language community. When doing so, they should remember that this issue is often political. Despite the fact that alternative spellings can make a dictionary bulky, sometimes keeping such alternatives cannot be avoided (Mosel, 2011).

In focusing on these issues, in our opinion, researchers often overlook some of the user-centred aspects of creating an endangered-language dictionary.

Our work on making of dictionaries of the Saami language – dictionary of spiritual culture lexis, traditional trades and husbandry lexis and zoonyms in Kildin Saami (Ivanishcheva & Bakula, 2013; Ivanishcheva & Ershtadt, 2014; Ivanishcheva & Mitina, 2015) – led to some conclusions regarding the peculiarities of a potential user of these dictionaries.

The Saami are indigenous small-numbered people of the North that have been divided historically and presently live in four countries: Russia, Finland, Norway and Sweden. The Russian Saami (the Kola Saami) live mainly on the Kola Peninsula which lies within the administrative unit of Murmansk. The language of the Kola Saami (the Kola Saami language) has four dialects: Kildin, Ter, Akkala and Skolt Saami. Kildin is the most widespread dialect.

According to the 2010 Russian population census (Russian Population Census, 2010) there are 1771 Saami in Russia (urban population – 787, rural population – 984), of whom 1599 live in the Murmansk region. The traditional Saami trades are reindeer husbandry, hunting, fishing and foraging. It is reindeer husbandry that lies at the root of the ethnographic uniqueness of the Saami. Analysis of the contemporary sociolinguistic situation shows that the Kola Saami language is critically endangered and this threat is connected to the fact that the Saami have been breaking away from traditional trades and ways of life, they are becoming dispersed, there is a lack of educational opportunities, the demand for the Kola Saami language among the Saami is low and the Russian language has had a long-term impact on it. In addition, the Kola Saami did not have a writing system until recently. With the language being the guardian of spiritual and material culture, the Saami may lose the knowledge of their culture as well as the language itself.

The dictionaries of the Saami lexis listed above achieve the primary objective of our research – they record the present state of the Saami language within the language community. In doing so, they perform a very important function – preserving components of the traditional world outlook which encapsulates the northern ethnoses. The lifestyle of indigenous small-numbered people is determined mainly by three factors: natural conditions, the distribution of the population and type of economy. The latter two determine the culture. This knowledge of such peoples reflects a more archaic, fundamental human attitude to the world, from the perspective of the senses and the utilitarian values of folk culture.

The experience of making dictionaries of the Saami language showed that dictionaries of endangered languages have their own specificity, one which lies in their users, wordlists and definitions.

The specificity of a potential user of our dictionaries is that his/her knowledge of the native language is problematic and, should the dictionary be bilingual, the user will have to have a command of at least one of the languages – Russian or Kola Saami. The majority of the Kola Saami have a command of Russian and just some of them have a command of the native Saami language. It is estimated that Kildin Saami is spoken by 700 people, but this number is rather optimistic. According to E. Scheller, there are likely to be 100 active speakers: these are people fluent in the Kildin Saami language and using it on different levels. They form 5 % of the Saami living in Russia in 2010. Around 200 speakers are regarded as passive speakers: they understand everything or pretty much everything and they are able to speak Kildin Saami but do not for various reasons (Scheller, 2010).

As a result our dictionaries are translation (bilingual) dictionaries, i.e. they contain an original Saami word and a dictionary entry consisting of a translated equivalent most often in the form of a description. Besides the Saami lexis, equivalents, comments and explanations are given in Russian. But the focus of attention in the dictionaries is not on a word's grammatical features but on a culturological commentary which reflects the background knowledge of a speaker as shown in the following examples from our dictionaries of the Saami lexis:

в҃нхэй – a matchmaker, matchmaking. Matchmakers were usually close relatives, but sometimes they were chosen from outsiders, peers, friends. In the Pazretsk village a male matchmaker was called 'a thread spinner' or 'a coachman'. The origin of the first name lies in the matchmaker's duty to ask the bride questions, to praise her; to arrange things; and 'a coachman' because he invited relatives to the wedding and served wine to all of them. A female matchmaker was also called 'a thread spinner' because she praised the bride and prepared her for the wedding. Their presence in the church was not compulsory as they didn't have any duties there. N. N. Kharuzin assumes that the matchmakers were called 'thread spinners' because they started spinning threads before matchmaking. All the relatives of the bride and the groom were also considered to be matchmakers for each other.

A matchmaker could be either a middle-aged man or a middle-aged woman (Ivanishcheva & Bakula, 2013, p. 69).

ледник – an icehouse for storage of fish, a natural crevasse or a buried structure which was filled with ice in springtime. The ice was brought from frozen lakes where it was broken off using ice picks. Throughout the summer, from May to July, the ice slowly melted preserving the fish very well (Ivanishcheva & Ershtadt, 2014, p. 159).

пальтэсь – a wolf. When Saami hunters saw a wolf they tried to exhaust it by chasing it on skis and stabbing it with stakes. Should a wolf be able to resist and left traces when trying to hide, they would finish it off with a crossbow, a bear spear or a javelin. Another way of wolf hunting is to make a trap. Wolves were driven into these traps and killed by lead bullets fired from hand cannons. The Saami have always had at war with wolves because large wolf packs cause great damage to their reindeer herds. Olaus Magnus speaks about leg-hold traps which crushed wolves' legs at the moment they bore down on food placed next to it. Wolf skins were articles of barter for trade with the Swedes. The Saami exchanged wolf skins for copperware and cheap fabric made by Swedish peasants. Sometimes wolf fur was used for mittens. Mittens had fur on the outside (Ivanishcheva & Mitina, 2015, p. 56).

As can be seen from the examples, definitions in our dictionaries are of a bilingual kind: they consist of a word with a culturological commentary to the translated equivalent. The primary purpose of our dictionaries is the preservation of unique facts about the culture, and language as part of the culture, of an indigenous minority. That is why the first part of each definition in the dictionary is a notion (a concept), rather than a single word (see e.g.: Alefirenko, 2015; Cukan, Korina & Lenovsky, 2014).

The content of definitions in dictionaries such as ours, of indigenous small-numbered people's languages, reflect the everyday level of cognition: the immediate personal experience of people. Although this is more individual than a scientifically described level, using such an approach has advantages which lie in the variety of solutions and the width of search that is possible. The dictionaries of the Kola Saami lexis reflects this situation: where there is no live speaking environment – because there are limited opportunities to use the language in private and public life, most active speakers are seniors, and speakers are separated from the material and spiritual culture of the language habitat – it is natural to turn to the cognitive rather than the communicative essence of the background knowledge. In such cases the typical ways of finding out the background knowledge of a language speaker (interviews, analysis of various dictionary entries and examination of fiction and journalism) cannot be used to their full extent. A researcher must therefore record all the knowledge of a language speaker making no differentiation between the personal and the social: the recounted personal experience of a language speaker who is an informant has to be considered typical and usual because tsuch knowledge is recorded only in the social environment in which he grew up.

Our field studies of the Saami language showed how different the knowledge of realia can be for different speakers. Comparison of field data and Saami language dictionaries compiled by Georgij M. Kert (Kert, 1986) and by Nina Afanasjeva et al. (Afanasjeva, 1985) revealed some discrepancies in the age ranges for a reindeer name. Cf.: *вундел* – *reindeer doe of two years* (Anna Nikolaevna Yurjeva, native Kildin Saami speaker) and *вуньял* – *reindeer doe of three years* (Anna Nikolaevna Yurjeva, native Kildin Saami speaker); *воджемь* – *young reindeer doe of three-four years* (Anna Nikolaevna Yurjeva, native Kildin Saami speaker) and *ваджь* – *reindeer doe of three-six years, fawned once* (Kert, 2003, p. 54), *важь* – *reindeer doe (three-year-old reindeer doe after first fawning)* (Afanasjeva, 1985, p. 33). These discrepancies cannot yet be explained.

Our dictionaries of the spiritual and material culture of the Saami are of mixed type – they are learner’s dictionaries and linguoculturological dictionaries. On the one hand they describe a culture which is foreign to a Russian-speaking user – and indeed they contain data that is often unknown even to most Saami culture bearers. On the other hand, the dictionaries are also intended for Saami who have no command of the native language. It is this duality that makes makes the dictionaries of indigenous minorities whose language is critically endangered specific.

CONCLUSION

A dictionary of an endangered-language lexis is a unique lexicographical product. When making such dictionary one should take many factors into account (the purpose of the dictionary, grammatical features of the language, spelling options in the absence of a standard, etc.), but special attention, in our opinion, should be paid to the dictionary user – the bearer of this culture and speaker of this language: his/her experience and knowledge (or lack of knowledge) of his/her own culture and language and his reasons for using the dictionary. Such a dictionary therefore is both a learner’s dictionary and a linguoculturological dictionary: alongside the translation in the basic part of the dictionary there is a culturological commentary that as fully as possible reflects the knowledge of language speakers, derived from interviews with living speakers, ethnographical sources, texts of fiction and folklore. Such a dictionary serves as both a textbook of native language and culture and an encyclopaedia of folk wisdom, thus putting into practice the anthropocentric, cognitive and pragmatic approach to lexicographic description of culture.

References

AFANASJEVA, Nina – KURUCH, Rimma – MECHKINA, Ekaterina – ANTONOVA, Alexandra – JAKOVLEV, Leonid. – GLUCHOV, Boris: Saami-Russian Dictionary. САМЬ-РУШИ СОАГКНЭНЬК. Moscow: Russkij Jazyk 1985. 568 pp.

ALEFIRENKO, Nikolaj: Language as a State of Ethno-Cultural Consciousness. In: *XLinguae Journal*, 2015, Vol. 8 Issue 3, June, pp. 3 – 18.

APRESYAN, Valentina – APRESYAN, Yurij – BABAIEVA, Elisaveta – BOGUSLAVSKAYA, Olga – GALAKTIONOVA, Irina – GLOVINSKAIA, Marina – IOMDIN, Boris – RHYLOVA, Tatiana – LEVONTINA, Irina – PTENSOVA, Anna – SANNIKOV, Andrej – URYSON, Elena: Prospect of Active Dictionary of the Russian Language. Ed. Yu.D. Apresyan. Moscow: Jazyki slavjanskih kul'tur 2010. 784 pp.

APRESYAN, Yurij: Lexicographical Conception of the New Unabridged English-Russian Dictionary. In: *The New Unabridged English-Russian Dictionary*. Of 3 Volumes. Ed. Yu.D. Apresyan and E.M. Mednikova; 3rd edition; reprint. Moscow: Russkij Jazyk 1999. Vol. 1, pp. 6 – 17.

ATKINS, B. T. Sue – RUNDELL, Michael: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. N.Y.: Oxford University Press 2008. 540 pp.

BERKOV, Valerij (ed): *Stor norsk-russisk ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget 2003. 1605 pp.

CUKAN, Jaroslav – KORINA, Natalia – LENOVSKY, Ladislav: Culture – Language – Identity (problem of relations). In: *XLinguae Journal*, 2014, Vol. 7 Issue 4, October, pp. 21 – 32.

GAK, Vladimir: Bilingual Dictionary of an Active Type. In: *Language – System. Language – Text. Language – Ability*. Ed. Yu. Stepanov. Moscow: IRYA RAN 1995, pp.53 – 62.

GAO, Jun: Basic Cognitive Experiences and Definitions in The Longman Dictionary of Contemporary English. In: *International Journal of Lexicography*, 2013, Vol. 26 Issue 1, March, pp. 58 – 89.

GRIGOROVICH, Leonid: Encyclopaedic Details in “New Definition Dictionary of Russian Standard Language with Extended Word Details”. In: *Současná slovanská lexikologie a lexikografie / Contemporary Slavic Lexicology and Lexicography*. Prague, 2013, pp. 283 – 289.

DENISOV, Petr: *Lexis of the Russian Language and Principles of its Description*. Moscow: Russkij Jazyk 1980. 251 pp.

IVANISHCHEVA, Olga – BAKULA, Viktoria: *Dictionary of Kola Sami Spiritual Culture Lexis*. Murmansk: Murmansk State Humanities University 2013. 222 pp.

IVANISHCHEVA, Olga – ERSHTADT, Alexandra: *Dictionary of Kola Saami Traditional Trades and Husbandry Lexis (A Case Study of Kildin Saami)*. Murmansk: Murmansk State Humanities University 2014. 249 pp.

IVANISHCHEVA, Olga – MITINA, Yulia: *Zoonymikon in the Kildin Saami Language: Learner's Culturological Dictionary*. Murmansk: Murmansk State Humanities University 2015. 108 pp.

KERT, Georgij: *Saami-Russian and Russian-Saami Dictionary: Handbook for Primary School Children*. Leningrad: Prosveshchenije, Leningrad Division 1986. 247 pp.

LANDAU, Sidney I.: *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. 2nd edition. Cambridge: Oxford University Press 2001. 477 pp.

MELCHUYK, Igor – ZHOLKOVSKY, Alexandr: *Explanatory and Combinatory Dictionary of Contemporary Russian Language. Practice of Semantic and Syntactic Description of Russian Lexis*. Vienna: Wiener Slavistischer Almanach 1984. 992 pp.

MOSEL, Ulrike: *Lexicography in endangered language communities*. 2011. Accessed on http://www.linguistik.uni-kiel.de/sldr/stuff/CUP_Mosel_Lxicography140809.pdf:

NKOMO, Dion: An African User-Perspective on English Children's and School Dictionaries. In: *International Journal of Lexicography*, 2015, first published online August 28. Accessed on: <http://ijl.oxfordjournals.org/content/early/2015/08/28/ijl.ecv025.abstract>

RUSSIAN POPULATION CENSUS: Final Data of the Russian Population Census in 2010. Accessed on: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/perepis_itogi_1612.htm

SHELLER, Elisabeth: Situation of the Saami Languages in Russia. In: *Science and Business on Murman*, 2010, No. 2(69), pp. 15 – 27.

SCHRYVER de, Gilles-Maurice – PRINSLOO, D. J.: Do dictionaries Define on the Level of their Target Users? A Case Study for Three Dutch Dictionaries. In: *International Journal of Lexicography*, 2011, Vol. 24 Issue 1, March, pp. 5 – 28.

SHCHERBA, Lev: Teaching Languages at School: General Methodology Issues: Training Aid for Students of Linguistics Department. 3rd ed., revised impression. St.-Petersburg Filologicheskij fakul'tet SPbGU; Moscow: Academia 2002. 160 pp.

SHCHERBA, Lev – MATUSEVICH, Mikhail: Russian-French Dictionary: 14th edition. Moscow: Russkij Jazyk 1993. 837 pp.

SVENSÉN, Bo: Handbok i lexikografi: Principer och metoder i ordboksarbete. Stockholm: Esselte Stadium och Tekniska Nomenklaturcentralen 1987. 279 pp.

ZGUSTA, Ladislav: Manual of Lexicography. The Hague/Paris: Mouton 1971. 360 pp.

Resumé

SLOVNÍKY VÁŽNE OHROZENÝCH JAZYKOV: SO ZAMERANÍM NA POUŽIVATEĽA

Cieľom štúdie je dokázať, že v prípade zanikajúcich jazykov je nutné zohľadňovať špecifiká používateľa ich slovníkov z pozície antropocentrického a kognitívno-pragmatického prístupu. Štúdia ukazuje, že pri zanikajúcich jazykoch je orientácia na používateľa slovníka zvlášť aktuálna. Pritom je nevyhnutné brať do úvahy, že používateľ slovníka je síce predstaviteľom príslušného etnika, deklaruje svoju etnickú príslušnosť, rešpektuje tradície svojho národa a zachováva si svoju kultúru, často však neovláda rodný jazyk alebo ho ovláda len v obmedzenej miere. Takýto nositeľ jazyka pozná určitú terminologickú základňu, ktorá je nutná pre ovládanie remesiel, a takisto používa hovorový jazyk s obmedzenou slovnou zásobou. Účelom slovníka v takejto situácii je nielen uchovať, čo ešte zostalo v pamäti nositeľov zanikajúceho jazyka a kultúry, ale aj revitalizovať tieto vedomosti. Podľa autorky musí súčasná lexikografia zohľadňovať pri tvorbe slovníka niekoľko faktorov: pre koho sa slovník zostavuje (antropocentrický aspekt), aké sú ciele používania príslušného slovníka (pragmatický aspekt) a aké zručnosti potrebuje používateľ slovníka na jeho používanie (kognitívny aspekt). Tieto faktory, konštatované v lexikografii ktoréhokoľvek jazyka, majú v prípade zanikajúcich jazykov svoje špecifiká. Autorka sa domnieva, že pre zanikajúce jazyky je v uvedenej súvislosti najaktuálnejší taký typ slovníkov, ako je študijný a lingvokulturologický (slovník aktívneho typu). V štúdiu sa zdôrazňuje, že slovníky laponského (sámskeho) jazyka na jednej strane najčastejšie prinášajú informácie, ktoré nie sú známe dokonca ani nositeľom laponskej kultúry, a na druhej strane sú určené aj pre laponského používateľa neovládajúceho jazyk svojho etnika. To určuje špecifikum slovníka vrátane faktu, že základnú časť slovníka spolu s prekladom, tvorí kulturologický komentár, čo najúplnejšie odrážajúci extralingvistické znalosti nositeľa jazyka.

RECENZIE A SPRÁVY

JEZIČNA KULTURA. PROGRAM I NASLIJEDE PRAŠKE ŠKOLE. Uredio, preveo i uvod napisao Petar VUKOVIĆ. Zagreb: Srednja Europa 2015. 342 s. ISBN 9789537963248

V mnohých krajinách (napr. aj v dnešnom Japonsku) sa Pražskej lingvistickej škole dostáva aj dnes mimoriadnej pozornosti a uznania. Obdiv k dedičstvu Pražskej lingvistickej školy vyjadruje aj najnovšia jazykovokultúrna antológia „pražských“ textov, ktorá vyšla v r. 2015 pod názvom *Jazyková kultura. Program a dedičstvo Pražskej školy*. Ide o zaujímavú antológiu, ktorú usporiadal, úvodom vybavil a jednotlivé texty preložil Petar Vuković, mimoriadny profesor slavistiky na Filozofickej fakulte Univerzity v Záhrebe, znalec (odkazu) Pražskej školy.

Jazykovokultúrny program Pražskej školy bol sformulovaný, ako je dostatočne známe, začiatkom 30. rokov 20. storočia ako súbor univerzálnych zásad na kultivovanie spisovného jazyka a jeho potrieb a práve vďaka nim táto oblasť aplikovanej jazykovedy nadobudla modernú – v základe štrukturalistickú a funkčnú – bázu. Uvedený program sa vzápätí stal základom kultivovania spisovného jazyka v Čechách, ale v priebehu ďalších rokov si ich osvojila aj istá časť slovenskej jazykovednej obce a od 50. rokov ju prijala aj medzinárodná spoločnosť. Doplňme, že napr. L. N. Zasorinová v *Úvode do štruktúrnej lingvistiky* (1974) považuje Prahu 30. – 40. rokov za ohnisko svetovej lingvistiky. Do Chorvátska učenie tejto školy preniesol podľa editora predovšetkým Ljudevit Jonke, pričom jazyková situácia a rozvoj jazykovej kultúry v tejto balkánskej krajine má oproti Prahe svoje špecifiká. Ale nijaká koncepcia sa neprenáša nikam inam celkom bez zmien. Každá krajina a jazyková situácia má svoje špecifiká a tie mala a má, ako v úvodnej kapitole so znalosťou veci vysvetľuje editor, aj sama česká jazyková situácia. A povedané sa týka, pravdaže, aj slovenskej jazykovej situácie vo vzťahu k Pražskému lingvistickému krúžku.

Uvedená publikácia obsahuje preklad 20 českých a slovenských prác o jazykovej kultúre. Editor pritom vymedzuje hranice Pražskej školy dosť široko. Vo svojej antológii odtláča nielen všeobecne známe a uznávané klasické práce tejto školy, ale aj články „predchodcov“ alebo inšpirátorov Pražského lingvistického krúžku, ako aj články povojnových českých a slovenských lingvistov, ktorí tento program jazykovej kultúry ďalej rozvíjali. No nájdeme tu aj celkom súčasné práce, ktoré klasický štrukturalizmus Pražskej školy vnímajú kriticky, resp. ktoré ponúkajú inú, dalo by sa povedať postštrukturalistickú, alternatívu jazykovej kultúry. Treba uznať, že väčšina prác, ktoré sa v antológii v chorvátskom preklade odtláčajú, sa v odbornej literatúre hodnotia ako prelomové. Napriek tomu však v istých prípadoch boli pri výbere zrejme rozhodujúce editorove subjektívne preferencie, ktoré spomína v úvodnej kapitole.

Ktoré texty teda vybral editor do kompendia? Sú to články „predchodcov“ Pražského lingvistického krúžku Jiřího Hallera a Václava Ertla: Z Jiřího Hallera sa sem dostala stať *Problém jazykové správnosti II* (1931), z Václava Ertla zasa *Dobrý autor* (1927) a okrem toho aj článok *O germanismech* (1928). Potom prichádzajú preklady dobre známych štúdií z po-

vestného zborníka *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932), z ktorého sa preberajú štúdie Viléma Mathesiusa *O požadavku stability ve spisovném jazyce*, Bohuslava Havránka *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, Romana Jakobsona *O dnešním brusičství českém* a Jana Mukařovského *Jazyk spisovný a jazyk básnický*. Z uvedeného súboru sa vynecháva teda jedine článok Miloša Weingarta *Zvuková kultura českého jazyka*.

Nasleduje článok Eugena Paulinyho *Nářečie a spisovný jazyk* z brožúry *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nářečí* (1946), ďalej článok Miloša Dokulila *K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace* zo Slova a slovesnosti (1952), štúdia Petra Sgalla *Obecná čeština* (vyšla pôvodne po rusky vo *Voprosach jazykoznanija*, 1962). Ďalej nasledujú dva články Jozefa Ružičku *Problém jazykovéj kultúry* a *Tézy o slovenskom jazyku* (oba pochádzajú zo zborníka *Problémy jazykovéj kultúry*, ktorý redigoval sám J. Ružička, 1967). Za nimi nasleduje článok Františka Daneša *Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků (příspěvek sociolingvistický)*, ktorý pôvodne vyšiel v *Čs. přednáškach pre VI. mezinárodní zjazd slavistov v Prahe* (1968). Ďalej je tu text Aloisa Jedličku *Vývojová dynamika současné spisovné češtiny* (z časopisu *Naše řeč*, 1968), ale je tu aj text Jána Horeckého *K teorii spisovného jazyka* (*Jazykovedný časopis*, 1981), ďalej úryvok od Zdeňka Starého s názvom *Ve jménu funkce*, ktorý pochádza z jeho knihy *Ve jménu funkce a intervence* (1995). A napokon tu nájdeme text Václava Cvrčka *Koncept minimální intervence* (z časopisu *Slovo a slovesnost*, 2008), ako aj Jiřího Neustupného *Sociolingvistické aspekty modernizácie spoločnosti* (vyšlo v angličtine 2006) a Jiřího Nekvapila *Integratívny potenciál teórie jazykového manažmentu* (vyšlo v angličtine, 2009).

P. Vuković vo svojom komentári pripomína v súvislosti s Pražskou lingvistickou školou vyjadrenie Otta Jespersena (1925, s. 87), že „language is an organism which develops best in a state of complete freedom, so that all dogmatizing or meddling with language is evil“, ktorý by sme do slovenčiny mohli preložiť napríklad takto: Jazyk je organizmus, ktorému sa najlepšie darí v podmienkach úplnej slobody, a každý druh dogmatizácie a zasahovania do jazyka je zlý.“ Spomína sa tu aj Robert A. Hall (1950), podľa P. Vukovića „jeden z najdôležitejších predstaviteľov amerického štrukturalizmu“, ktorý svoju knihu priamo aj nazval *Nechajte svoj jazyk na pokoji!* Pripomeňme k tomu, že učenie Pražskej lingvistickej školy sa s týmto heslom celkom nekryje, ako to potvrdil aj František Daneš v článku *Nenechávejte svůj jazyk na pokoji!* (Vesmír, 2000). Zároveň však malo k nemu veľmi blízko.

Editor spomína špecifiku českej jazykovej situácie, na ktorú narazila česká kultúra v 20. rokoch 20. storočia. Moderný český spisovný jazyk sa totiž utváral začiatkom 19. storočia oživením jazykovej normy zo 16. storočia, a to najmä v oblasti morfológie. V tom čase bola rozšírená predstava, že v 17. storočí sa začal proces jazykovej regresie a masívneho privalu germanizmov a 16. storočie sa začalo vnímať ako „zlatý vek“ českého jazyka. V českých intelektuálnych kruhoch sa rozšírila predstava o nevyhnutnosti zásadnej intervencie do jazyka a do jazykovej praxe, čomu zodpovedalo posilnenie puristického prístupu k jazyku. Na druhej strane český jazyk sa už v 20. rokoch 20. storočia podľa editora postupne menil na polyfunkčný a prestížny komunikačný prostriedok. Po osamostatnení Československa už český jazyk nebol ohrozený ako kedysi dominantnou nemčinou a v takých podmienkach tradičná puristická starostlivosť strácala svoju dôveryhodnosť, najmä ak predstavitelia Pražskej lingvistickej školy ponúkli za ňu plnohodnotnú alternatívu. To na rozdiel od jazykovej situácie na Slovensku, kde na začiatku 30. rokov puristický prístup kulminoval.

V odbornej literatúre sa objavuje aj názor, že tradícia českého jazykového purizmu siaha až do začiatku 15. storočia, do čias, keď Ján Hus kritizoval okolnosť, že Pražania hovoria „napoly česky, napoly nemecky“. Jazykový purizmus však neskôr bujnel nielen v Čechách, ale aj v iných krajinách stredovýchodnej a severnej Európy. Bol to ohlas na nemecký protifrancúzsky purizmus zo začiatku 19. storočia a reakcií naň. V podmienkach nemecko-francúzskych vojen začali nemeckí „jazykovi aktivisti“ vyzývať na vyradovanie a likvidáciu galicizmov a ich zámenu za domáce výrazy. Tento xenofóbny jazykový purizmus sa postupne, ako ukazuje aj editor, rozšíril na európsky sever a východ. K nemu sa pridružili severogermánske národy a Fíni, ale aj Česi, Slováci, Maďari, Slovinci a Chorváti v rôznom tempe a s rôznou intenzitou s tým, že v týchto jazykových situáciách a jazykoch boli uvedené puristické hnutia orientované na boj proti germanizmom, potom postupne v slovenskej situácii najmä proti bohemizmom. Známe je, že v Čechách v 2. polovici 19. storočia sa objavilo veľké množstvo puristických príručiek, najznámejšie z nich boli tzv. brusy českého jazyka (1877, 1881, 1894), ktoré vydávala Matica česká. Pripomeňme, že autorom jedného z nich (1887) bol aj náš Martin Hattala. Ale zápal pre čistenie jazyka neochaboval v Čechách ani na začiatku 20. storočia. Puristické články vychádzali v uvedenom čase i v serióznom jazykovednom časopise Naše řeč (vychádzajúcom od r. 1916), a to najmä od čias, keď sa jeho šéfredaktorom stal Jiří Haller (od r. 1929). Ide o najznámejšieho „moderného českého jazykového puristu“, ale i jedného z posledných puristov v Čechách. Práve jeho ostrá kritika súdobého jazyka a kritika tejto kritiky zo strany avantgardných českých autorov však podnietili jednu z najväčších polemík príslušnej českej kultúrnej obce, pričom podľa editora Hallerove formulácie boli priamym podnetom a zámenkou na formulovanie programu jazykovej kultúry Pražskej školy.

Čo bolo jadrom Hallerovho prístupu k jazyku, odhaľujú dva články *Problém jazykové správnosti I* a *Problém jazykové správnosti II*, z ktorých druhý otvára túto publikáciu. Ako vidieť, Haller bol voči tradičnému českému purizmu pomerne kritický, odmietal najmä jeho subjektivismus pri hodnotení jazykových javov. Sám však prejavoval – na rozdiel od svojich predchodcov – omnoho viac pochopenia pre historizmus v jazyku, čo P. Vuković oprávnené vysvetľuje ako vplyv mladogramatickej tradície. Aj Haller pritom občas odkazoval na isté štrukturalistické a funkčné postoje súdobých lingvistických prác. Naďalej však zastával názor, že češtinu ohrozuje nemčina a že puristický prístup má svoj zmysel, iba je v ňom nevyhnutné posilniť objektivitu a schopnosť argumentovať. Na rozdiel od iných puristov 19. storočia pre Hallera nebolo dôležité logické a estetické kritérium.

Z komentára sa ďalej dozvedáme, že k tradičnému českému purizmu bol svojim spôsobom kritický aj ďalší autor Václav Ertl, o ktorom sa dá povedať, že na rozdiel od Hallera hľadal inú alternatívu. Potvrdzujú to aj dva Ertlove články, ktoré sa odtláčajú v publikácii. Podobne ako Jiří Haller aj on sa pokúšal o objektívnejší základ, išiel však ďalej a tento základ staval výlučne na súčasnej jazykovospisovnej praxi. Urobil to najmä v článku *Dobrý autor*. Dobrí autori sú podľa neho tí významní spisovatelia, ktorí majú široký okruh čitateľov, vďaka čomu ich jazyk má najväčší vplyv na jazykové vedomie hovoriacich, ale za správne nemožno považovať všetky javy, ktoré sa u nich vyskytujú, ale len tie, ktoré zodpovedajú väčšinovému použitiu. V článku *O germanismech* Ertl už celkom kriticky reaguje na tradíciu českého jazykového purizmu. Boj proti germanizmom mal podľa neho dôležitú spoločenskú úlohu, no po dosiahnutí emancipácie už nie je naň dôvod. Germanizmy sú záťažou pre jazyk, ale v prípade, že sa štruktúrne prispôbili domácemu jazyku a integrovali sa doň a bežne sa používajú, boj

proti nim stráca akýkoľvek zmysel. Vinou svojej predčasnej smrti sa už nemohol zúčastniť na diskusiách Pražskej školy, no svojimi článkami podporil jej program.

Program jazykovej kultúry predstaviteľa Pražskej lingvistickej školy formulovali predovšetkým v zborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932), pričom isté prvky obsahujú už *Tézy* predstavené na 1. slavistickom kongrese v Prahe (Thésés, 1929). V antológii sa oprávnene odkazuje na názory škandinávskych lingvistov Adolfa Noreena a Otta Jespersena, ktorých dobre poznal anglista Vilém Mathesius. Dôležitý bol aj vplyv Moskovského lingvistického krúžku, ktorý do Čiech prinášali predovšetkým Roman Jakobson a Nikolaj Trubeckoj. Nie je prekvapujúce, že v antológii P. Vukovića našiel svoje miesto predovšetkým prvý z nich.

Akokoľvek by sme mohli uvažovať nad konkrétnym výberom konkrétnych autorov a konkrétnych textov Petara Vukovića do antológie (týka sa to aj zastúpenia slovenských autorov), je zrejmé, že už len „prenos“ týchto textov predstavuje nielen významnú „správu“ o dejinách slovanských spisovných jazykov adresovanú južno-slovanským oblastiam, ale je to aj dôležitý podnet do súčasného chorvátskeho jazykovopolitického a jazykovokultúrneho diskurzu, ktorému sa takáto vzpruha celkom zišla. Propagujú sa tu však zároveň aj texty slovenských autorov, a teda aj slovenská jazykoveda, hoci by sme možno vybrali pri niektorých z nich (E. Pauliny, J. Horecký) iné ich príspevky.

Slavomír Ondrejovič
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Bratislava

GENZOR, Jozef: *JAZYKY SVETA. HISTÓRIA A SÚČASNOSŤ*. Bratislava – Praha: Lingea 2015. 672 s. – GENZOR, Jozef: *JAZYKY SVĚTA. HISTORIE A SOUČASNOST*. Bratislava – Praha: Lingea 2015. 672 s. ISBN: 9788081451140

Vydavateľstvo Lingea vydalo paralelne v slovenskej i českej mutácii takmer 700-stranovú výpravnú knihu od PhDr. Jozefa Genzora s názvom *Jazyky sveta. História a súčasnosť*. Je to vynikajúci prehľad a opis takmer 2000 jazykov zo všetkých kontinentov. Je pritom zrejme už od prvej strany knihy, že je písaná nielen pre lingvistov a antropológov, ale pre všetkých záujemcov a obdivovateľov rozmanitosti nášho sveta, jazykov sveta zvlášť. Kniha sa začína klasickou štúdiou s názvom *Jazyk a jeho stručná charakteristika*, v ktorej sa čitateľ vovádza do zázračného a dobrodružného sveta jazyka a jeho okolia. Dozvie sa tu okrem iného, čo je to významová rovina jazyka, čo sú to zdvorilostné štýly v jednotlivých jazykoch, aké sú funkcie jazyka, ako sa líši spisovný jazyk od nárečia a žargónu a aké sú problémy pri ich vymedzovaní v rámci opisu jazykov sveta. Preberajú sa otázky vývinu s ohľadom na tzv. primitívne jazyky, vysvetľuje sa, ako sa jazyky šíria, aké sú princípy a porovnávanie jazykov a ich klasifikácie. Kládne sa otázka, či je pravdepodobnejšia hypotéza o monogenéze alebo polygenéze jazykov sveta, teda či dnešná situácia jazykov sveta má začiatok v jednom zdroji, alebo v zdrojoch viacerých. Autor sa prikláňa skôr k teórii o monogenéze a v súvislosti s tým charakterizuje v základných črtách najvýznamnejšie jazyky sveta.

Vo výklade sa pokračuje jazykovými rodinami, z ktorých sa autor venuje najprv – pochopiteľne –, „našeje“ indoeurópskej rodine jazykov. Nasledujú jazyky eurázijského areálu, paleoázijské, indiánske, sinotibetské, tajské, austroázijské, hmngsko-mienske, austrálske, ázjské a ďalšie jazyky. V každej kapitole nájdeme údaje o zemepisnom rozšírení jazykov, etnicko-kultúrnu a štruktúrnu charakteristiku, informácie o príbuzenských vzťahoch k iným zoskupeniam jazykov a v niektorých prípadoch sa dozvieme aj o výpožičkách, ktoré prenikli z uvedených jazykov do slovenčiny alebo češtiny (podľa toho, o ktorú mutáciu knihy ide). Dozvieme sa zároveň napríklad to, čo všetko prevzali Maďari zo slovanských jazykov, ale aj to, čo prevzala slovenčina z maďarčiny. Z kórejšiny máme v slovenčine podľa autora iba niekoľko výrazov (komungo, kobukson, kajagum), ale aj tie ostávajú celkom na jeho periférii. Možno sa mohlo uviesť, ako sa tieto dva jazyky (severokórejský a juhokórejský) od seba vzdiaľujú. Pri paleoázijských jazykoch sa pôvodný názov nivchský jazyk mení na nivšský. Thajské jazyky sa menia v tomto vydaní na tajské, hoci sa hovorí potom o thajčine a Thajčanoch.

Knihu dopĺňajú a zároveň zatriktívňujú mapy, ilustrujúce obrázky, prehľadové tabuľky a ukážky písem. No vydavateľ a treba pochváliť aj za skvelý papier, ktorý vybral pre danú publikáciu. Keď prechádzame jednotlivými kapitolami knihy, máme dojem, že sme na prechádzke slovnou zásobou a gramatikou jednotlivých jazykov od prajazyka po súčasnosť. Ide teda nielen o farebný horizontálny pohľad na jazyky sveta, ale aj o pohľad kolorovaný vertikálne. Zaujímavé informácie sa zvýrazňujú v rámečkoch a rovnako aj v kvalitných fotografiách, ktorých je v publikácii viac než dvesto. Na konci knihy nájdeme veľmi potrebný register i zoznam najdôležitejších jazykovedných termínov, ktoré sa viažu na výklad o klasifikácii jazykov sveta.

V prípade knihy *Jazyky sveta* ide fakticky o jej 3. vydanie (predtým 1989, 1996). Veľmi dobrý dojem z jej lektúry však trochu ruší (aspoň mňa) fakt, že prvú kapitolu *Jazyk a jeho charakteristika* (s. 11 – 65) pôvodne napísal Viktor Krupa. J. Genzor ju čiastočne upravil, ale

iba minimálne, a preto je namieste veľká otázka, prečo autorom tejto publikácie neostal spolu s Jozefom Genzorom aj Viktor Krupa, aj keď sa už vzhľadom na svoj zdravotný stav na úprave knihy nemohol zúčastniť. Na s. 9 J. Genzor pod čiarou síce uvádza, že: „... k tomuto dielu prispeli viacerí odborníci, niektorí nepriamo tým, že som čerpal z ich diela, iní poskytli informácie a rady. Chcem sa poďakovať predovšetkým kolegovi V. Krupovi, s ktorým sme spoločne napísali dve vydania kníh o jazykoch sveta. Bez jeho pôvodnej spoluúčasti by nevznikla ani táto publikácia...“ Ale vo vzťahu k Viktorovi Krupovi také vyjadrenie podľa môjho názoru zďaleka nestačí. Jeho autorská účasť (okrem iného a najmä koncepčná) v tejto knihe je taká významná, že sa to nemôže takto odbaviť a jeho meno malo stáť aspoň podľa môjho názoru vedľa mena Jozefa Genzora. Dokonca aj v prípade, ak by Viktor Krupa ponechal napísanie ďalšieho vydania knihy celkom na Jozefa Genzora. Pôvodného, resp. kozmeticky upraveného, tam ostáva príliš veľa.

Hoci je to pre mňa zásadná otázka, je to jediná výhrada, ktorú mám ku knihe o jazykoch sveta. Keďže som bol recenzentom predchádzajúcich dvoch vydaní tejto knihy o jazykoch sveta, vydaní, ktoré spomína aj J. Genzor, nemohlo mi ujsť to, o čom hovorím, že niektoré časti sú prebraté z predchádzajúcich vydaní iba s minimálnymi úpravami. Úvodná kapitola je napríklad celá Krupova. Nemá význam teraz vypočítavať, ktoré kapitoly (o indoeurópskych jazykoch, o baskickom jazyku, o kaukazských jazykoch či o vymretých neklasifikovaných jazykoch Blízkeho východu a Stredomoria, o burišskom jazyku alebo o drávidských, ural-ských, altajských, samodijských či paleoázijských, indiánskych, o jazykoch sinotibetských, thajských, afrických, austroázijských, semitohamitských a ďalších, resp. o tzv. umelých jazykoch, pidžinách a kreolských jazykoch) napísal pôvodne Jozef Genzor a ktoré napísal Viktor Krupa. Vcelku je zrejmé, že pri väčšine z nich je autorom Jozef Genzor. Sú tu však ešte kapitoly v časti Ohrozené jazyky a aktualizácia jazykov – zamerané na ohrozené jazyky v Európe, v Ázii, v Severnej Amerike, v Latinskej Amerike, Austrálii a Oceánii, kapitoly o revitalizácii jazykov a pod., ktoré sú „nové“, v predchádzajúcich vydaniach neboli, ale zasa mnohé pasáže sú od slova do slova prebraté z neskorších štúdií a knížiek Viktora Krupu. Veď sú to jeho témy a Jozef Genzor sa nimi nikdy nezaoberal.

Pre čitateľov, ktorí nepoznajú predchádzajúce vydania, môže byť všetko, o čom píšem, jedno. Kniha naozaj ponúka vynikajúce čítanie a je to spoľahlivý encyklopedický zdroj o jazykoch sveta. Predpokladám, že *Jazyky sveta/Jazyky světa* na slovenskom i českom trhu určite zažiaria. Škoda len, že na ne dopadá ťažký tieň, na ktorý som vzhľadom na dlhoročné priateľstvo s Viktorom Krupom, týmto úžasným lingvistom, orientalistom, spisovateľom a prekladateľom, nemohol neupozorniť.

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Bratislava

REFERÁTY

AKTUÁLNE OTÁZKY A METÓDY TERMINOLOGICKEJ PRÁCE

Spoločným menovateľom terminologickej práce v 21. storočí je jej variabilita, využívanie IT technológií, nevyhnutnosť spracovávať veľké množstvo informácií a zaznamenávať dynamiku ich zmien, ako aj dôraz na viacjazyčnosť terminologických produktov. Koncom roka 2015 sa uskutočnili tri zahraničné medzinárodné podujatia, z ktorých každé svojím spôsobom reflektovalo aktuálne požiadavky na terminologickú prácu a jej výsledky, ako aj na aktualizáciu ISO noriem týkajúcich sa terminológie.

Hlavným cieľom konferencie *Crossing Borders – Terminological Resources and Open Science*, na ktorej sa v dňoch 29. – 30. októbra 2015 vo fínskych Helsinkách zúčastnila J. Levická, bolo prezentovať výsledky 5-ročného terminologického projektu budovania *Banky fínskej terminológie umení a vied* (<http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu/en>, ďalej BFT) a zároveň diskutovať o problémoch pri riešení tohto projektu a plánoch do budúcnosti. Ide o ojedinelý príklad terminologickej práce nielen svojím rozsahom, ale najmä z hľadiska úspešného zapojenia širšej verejnosti. Názov konferencie príznačne naznačoval filozofiu tohto projektu, ktorý paralelne prekračuje viaceré hranice: hranice jazykov, hranice vedných disciplín a odborov a napokon hranice medzi vedou a verejnosťou. Celkovo sa tomuto projektu venovalo päť z jedenástich príspevkov konferencie a jeden poster.

Myšlienku vytvorenia národnej terminologickej banky možno nájsť vo fínskej jazykovej a vedeckej politike, konkrétne v akčnom pláne fínskej vlády z roku 2009, ktorý odporúča paralelné používanie fínčiny a angličtiny. Takéto riešenie by umožnilo vedcom diskutovať vo vlastnom jazyku a zároveň by zabezpečilo prístup verejnosti k výsledkom vedeckej práce. V druhom rade sa jej vybudovaním sleduje cieľ zachovania a rozvoja fínčiny v situácii, keď do vedeckej sféry vo Fínsku čoraz viac preniká angličtina.

Aj keď ide o fínsku terminologickú banku, ktorú spravuje Helsinská univerzita spolu s Fínskou akadémiou, neobmedzuje sa len na fínčinu – jazykové hranice prekračuje jednak zaradovaním cudzojazyčných ekvivalentov a definícií, jednak zahŕňa aj menšinové jazyky používané vo Fínsku. Napokon, internacionálny rozmer je terminológii a terminologickej práci inherentný, ani v súčasnosti sa totiž nezaobíde bez skúmania medzijazykových vzťahov.

Budovanie BFT sa začalo v roku 2010 tromi pilotnými projektmi z oblasti botaniky, lingvistiky a právnej vedy, v súčasnosti ponúka terminologické systémy v 29 vedných odboroch a celkovo obsahuje viac ako 37 000 pojmových záznamov a viac ako 300 000 k nim prislúchajúcich termínov v rôznych jazykoch.

Z hľadiska softvérového riešenia siahol autorský kolektív netradične po licenčne voľnej a dostupnej platforme sémantickej MediaWiki, ktorú upravuje podľa potrieb a požiadaviek čiastkových terminologických projektov v jednotlivých oblastiach.

Novátorským riešením projektu terminologickej databázy je zapojenie verejnosti do jej tvorby. Autori na vedeckom fóre poukázali na fakt, že pri obmedzenom či výberovom zapojení verejnosti, čo nazvali termínom *niche-sourcing*, sa šetrí finančné prostriedky a zároveň sa prenáša zodpovednosť za kvalitu a aktualizáciu terminologických informácií na konkrétnych spracovateľov, v prípade BFT konkrétnych vedcov, postgraduálnych študentov a vedecké spoločnosti. Fínsko má výhodu v dlhodobej tradícii spolupráce odborníkov a verejnosti a tiež v existencii učených spoločností.

Ako však uviedla Tiina Onikki-Rantajääskö, hlavná riešiteľka projektu z Helsinskej univerzity, nie v každom odbore odozva laickej či odbornej verejnosti splnila očakávania, a to napriek mnohým snahám najmä vo forme organizovania seminárov a prezentácií. Napríklad do pilotného projektu zameraného na terminológiu lingvistiky bolo pozvaných celkovo 150 lingvistov s akademickou hodnosťou PhD. a vyššou, v skutočnosti však spolupracuje len niekoľko z nich. Na porovnanie, celkovo sa do všetkých projektov BFT zaregistrovalo 600 ľudí, z toho cca 300 expertov, pričom mesačnú pracovnú aktivitu v priemere vykazuje maximálne 30 z nich. T. Onikki-Rantajääskö podotkla, že v BFT sa využili aj existujúce zdroje, ktoré majú tvorcovia k dispozícii v elektronickej verzii, čo, samozrejme, predpokladalo vyriešenie autorských práv.

T. Onikki-Rantajääskö na záver zdôraznila, že úspešné pokračovanie BFT a jej rozvoj predpokladá zahrnutie terminologickej práce medzi akademické výstupy a zároveň využívanie BFT ako didaktickej pomôcky pri príprave na prednášky alebo diskusie so študentmi. V ďalšej fáze BFT sa plánuje dopĺňanie cudzojazyčných ekvivalentov, vývoj automatických nástrojov na extrakciu termínov, definícií a ekvivalentov z odborných korpusov špecializujúcich sa na konkrétne oblasti v spolupráci s iniciatívou FIN-CLARIN a v neposlednom rade tiež aktualizáciu údajov.

Špecifický projekt v rámci BFT predstavuje spracovanie právnej terminológie v jednotlivých čiastkových disciplínach, ktorú organizačne zastrešila Fínska právnická asociácia. Celkovo tak v tejto oblasti pôsobí takmer 200 prispievateľov v dvojstupňovej edičnej štruktúre, pričom všetky terminologické záznamy, resp. celé články, nesú podpis autora, aby sa zdôraznila kvalita a aby sa zároveň mohli vykázat' ako akademické výstupy. Heikki E. S. Mattila z Laplandskej univerzity upozornil, že sa v tomto projekte osvedčilo pripraviť autorom materiál na spracovanie, najmä články zo 7-zväzkového diela *Encyclopaedia Iuridica Fennica* (1994 – 1999), z ktorého sa podarilo do BFT zapracovať až dve tretiny. V súvislosti s cudzojazyčnými ekvivalentmi upozornil, že na rozdiel od iných oblastí v BFT ich nezaraďovali aj vzhľadom na zložitosť právnej komparatistiky. Druhou odlišnosťou je rozsah článkov, ktorý takisto vyplýva zo špecifickosti práva: H. E. S. Mattila zdôraznil význam encyklopedických informácií pri interpretácii a správnom pochopení právnych termínov, preto výsledný terminologický záznam alebo skôr článok v oblasti práva obsahuje v časti komentár dva alebo tri odseky, okrem toho ponúka skrytý text v dĺžke dvoch až troch strán, ktorý poukazuje na geografický a komunikačný rozsah používania daného termínu/pojmu, štruktúru a obsah príslušnej legislatívy nielen vo Fínsku, ale v celej Škandinávii.

Päťročná existencia BFT zaznamenala aj experimentálny interdisciplinárny terminologický projekt v humanitných vedách, do ktorého sa zapojili akademici z oblasti filozofie, literárnej vedy, semiotiky, estetiky a divadelnej vedy, ktoré sú podľa členov riešiteľského kolektívu vo svojej podstate interdisciplinárne. Cieľom projektu bolo vytvoriť množinu inter-

disciplinárnych termínov a navrhnúť k nim definície a výklady, o ktorých diskutovali a ktoré analyzovali na otvorených seminároch a prednáškach. Tiina Käkälä-Puumala z Univerzity v Turku a Markku Roinila z Helsinskej univerzity ako príklad práce tohto tímu na konferencii predstavili analýzu termínu *realizmus* a najmä pojmov, ktoré vo filozofii a v literárnej vede tento termín označuje, čo v slovenskej terminologickej praxi možno charakterizovať ako hľadanie spoločných logických predikátov v jednotlivých disciplínach.

V sekcii posterov sa BFT prezentovala najmä botanickou a mykologickou terminológiou. Ako uviedli zástupkyne riešiteľského kolektívu Vanamo Salo z Fínskeho prírodovedného múzea a Sari Timonen z Helsinskej univerzity, v tejto oblasti je čoraz väčší dopyt po terminológii vo fínčine. Celkovo sa v botanike vytvorilo 2 683 pojmových stránok, ktoré obsahujú 24 242 pomenovaní, z toho 65 % definovaných, zatiaľ čo v mykológii existuje v BFT 558 pojmových stránok obsahujúcich 1 878 pomenovaní, z toho je 55 % definovaných. V oblasti morfológie rastlín spracovali okrem cudzojazyčných termínov aj rôzne pojmové vzťahy, predovšetkým generické, partitívne či asociatívne.

Práve tomuto projektu sa podarilo prepojiť terminologickú prácu s pedagogickou prácou, konkrétne v dvojročnom univerzitnom predmete Úvod do botaniky, ktorého študenti sa stali zároveň tvorcami terminologických záznamov. Prirodzene, tie následne skontrolovali experti. Významným spolupracovníkom bola Fínska biologická spoločnosť Vanamo, z ktorej prispievalo aktívne a dobrovoľne 30 expertov, projekt však krátkodobo zamestnal aj dvoch botanikov v úlohe terminológov na plný úväzok. Riešiteľský tím siahol aj po nevšednom postupe pri výbere a konsolidácii terminológie: v spolupráci s popredným denníkom *Helsingin Sanomat* usporiadal verejné hlasovanie o výstižnom fínskom ekvivalente pre *archaeóny*, organizmy predstavujúce podľa jednej klasifikácie jednu z troch ríš (*archebaktérie*, *baktérie* a *eukaryoty*).

Z ostatných šiestich prednášok vynikli tri, z pohľadu Fínska zahraničné. Henrik Nilsson zo Švédскеho centra pre terminológiu (<http://www.tnc.se/>) a zároveň predseda Európskej asociácie pre terminológiu (<http://www.eaft-aet.net>, EAFT) sa venoval porovnaniu tradičných a inovatívnych terminologických databáz vrátane tých, ktoré využívajú softvér wiki. Ako protiklad k prezentovanej BFT uviedol projekt svojej materskej inštitúcie – švédsku *Rikstermbanken*, – ktorá vznikla z jej existujúcich zdrojov v roku 2009. Ide o výsledok preskriptívnej terminologickej práce úzkej skupiny expertov. Táto terminologická databáza sa len minimálne prispôsobuje používateľom a nevelmi ráta s ich spätnou väzbou. H. Nilsson sa ďalej zamerával na analýzu atribútu *národný* v označení súčasných terminologických databáz a uviedol viacero možných výkladov: *národný* v zmysle financovania príslušnej vlády alebo chápaný v zmysle prepojenia s národným terminologickým centrom či interpretovaný ako odraz pojmového sveta daného jazyka, alebo vo význame zaradenia jednojazyčnej terminológie, prípadne menšinových jazykov daného štátu, či *národný* v zmysle istého statusu, kvality a tiež dostupnosti. H. Nilsson v tejto súvislosti spomenul medzinárodný workshop a zároveň 6. samit EAFT na tému národných terminologických databáz, ktorý sa konal v Osle v októbri 2012, na ktorom sa účastníci dohodli, že označenie *národný* v súvislosti s terminologickou databázou sa vzťahuje na rozsah spracovanej terminológie, na jej status (t. j. mala by byť uznávaným referenčným zdrojom pre odborníkov a garanciou miestnej jazykovej alebo terminologickej inštitúcie) a na jej prístupnosť (t. j. mal by to byť voľne dostupný zdroj aj z hľadiska autorských práv).

H. Nilsson poukázal aj na súčasné trendy v terminologickej práci, ako je narastanie terminologických údajov na spracovanie, dôraz na opätovné využitie terminologických produktov, ako aj zapojenie širokej verejnosti do terminologickej práce. Na záver podčiarkol význam spolupráce terminológov s novinárskou obcou, ktorá sa osvedčila v jeho inštitúcii: súčasťou skupiny ustávajúcej terminológiu sú aj novinári, čo sa premieta do lepšej propagácie a použitia novej terminológie.

Marita Kristiansen z Nórskej vysokej školy ekonómie sa zaoberala dynamikou ekonomických termínov, konkrétne korpusovou analýzou ekonomických termínov v odborných textoch a novinách. V úvode načrtla právny rámec fungujúci v Nórsku, ktorého cieľom je zachovať nórcinu v odbornej sfére, resp. zabezpečiť jej paralelné používanie s angličtinou. Zodpovednosť kladie legislatíva (*Zákon o vysokých školách* z roku 2009) na nórske inštitúcie vyššieho vzdelávania, ktoré majú na starosti rozvoj odborného jazyka. Ako uviedla M. Kristiansen, Nórska vysoká škola ekonómie v tomto duchu buduje národnú databázu terminológie v oblasti ekonómie a podnikového riadenia a takisto spolupracuje na tvorbe infraštruktúry pre terminológiu, ktorá je súčasťou európskych projektov CLARINO a CLARIN ERIC. Ide o terminologický portál, ktorého cieľom je zhromažďovať terminologické zdroje a umožniť tvorbu terminologických databáz rôznym záujemcom.

V samotnej prezentácii sa M. Kristiansen venovala neologizmom z oblasti ekonómie, ktoré vzhľadom na nedostatok aktuálnej odbornej literatúry hľadala v publicistických textoch, konkrétne v *Nórskom korpuse denníkov* (<http://avis.uib.no/>), ktorý sa buduje od roku 1998 a pravidelne sa dopĺňa. Okrem toho webové stránky tohto korpusu ponúkajú užitočný nástroj na extrakciu neologizmov, ktorý využila, a výsledok podrobila slovotvornej typológii neologizmov týkajúcich sa finančnej krízy. Poukázala aj na možnosť zamerať sa pri určovaní preferovaného termínu nielen na frekvenciu výskytu, ale vziať do úvahy aj časové hľadisko. V ďalšej analýze neologizmov upriamila M. Kristiansen svoju pozornosť na priame výpožičky z angličtiny, hybridy a ekvivalenty získané z odborného blogu a korpusu Národnej banky Nórska. V závere spomenula existenciu terminologického projektu makroekonomickej a finančnej terminológie, ktorého cieľom je zníženie variantnosti prostredníctvom celoštátne akceptovanej a používanej terminológie. V tomto projekte sa využíva ako zdroj paralelný korpus oficiálnych textov Nórskej národnej banky. Aj v tejto súvislosti M. Kristiansen opakovane zdôraznila veľký význam korpusov pre terminologickú prácu a tvorbu terminologických databáz.

Všestranne podnetná bola prezentácia Rity Temmerman z Vrije Universiteit v Bruseli, ktorá sa venovala problematike kontextuality termínov, ako aj všeobecne termínom, deskriptorom a porozumeniu ako výsledku tzv. del'by jazykovej práce, ktorá podľa prednášajúcej prináša viac otázok ako odpovedí. Výhodiskom jej úvah bola účasť na ročnom aktuálne prebiehajúcom projekte, ktorého cieľom je spracovať najmä novú terminológiu z oblasti kvality a testovania potravín vrátane chutí a vôní. Práve táto problematika v sebe zahŕňa kultúrny aspekt vnímania chuti a tiež fakt, že klasifikáciu chutí a vôní sprostredkujú v prvom rade zmysly a v druhom rade zahŕňa tzv. distribuované poznanie, t. j. spoločnosť vzájomnou interakciou dospieva k významu daných jazykových jednotiek buď štandardizáciou smerom od odborníkov k laikom, alebo opačne, od spotrebiteľov a marketérov k výrobe a kontrole.

V súčasnej dobe sa senzorická analýza kvality potravín opiera o štandardizované postupy, pričom používa slovníky odborne definovaných deskriptorov, ktoré sa snažia objektiv-

ne opísať kvalitatívne a kvantitatívne vlastnosti potravín. Napriek tomu sa v nich objavujú príklady zle definovaných deskriptorov, ako je napríklad *mineralita* vo víne. Tento termín sa objavuje nielen v odborných správach, ale aj na etiketách, no jeho použiteľná definícia neexistuje, nanajvýš sa dá pracovať iba so zoznamom predikátov logického spektra. Nepodarilo sa ju určiť ani na základe objektívnej skúšky, ktorej sa podrobili enológovia. Tento pojem či deskriptor sa však bežne používa pri klasifikácii vína, lebo, ako uviedla Temmerman, má „marketingovú hodnotu a závan tajomnosti“.

Druhým jej príkladom bola terminológia chutí kávy, ktorá predstavuje veľmi komplexnú problematiku závislú od množstva faktorov, kde znovu vstupuje do hry kultúrny aspekt, napríklad pri spôsobe prípravy kávy. Skúmanie chuti a vône a, samozrejme, aj ich opis, majú v rukách odborníci z rôznych oblastí vrátane chémie. S odvolaním sa na Hilaryho Putnama a jeho hypotézu o deľbe jazykovej práce R. Temmerman poukázala na fakt, že porozumenie je tvorivý proces závislý od jazyka, pričom jednotky porozumenia sú výsledkom deľby jazykovej práce a môžu byť terminologizované. Členovia jazykového spoločenstva spolupracujú pri poznávaní presného významu termínov, ktoré používajú; väčšina ľudí si spája väčšinu slov s vágnymi a nie celkom identickými *stereotypmi*, ktoré sú však dostatočné na to, aby si ľudia vzájomne porozumeli v mnohých situáciách. V prípade pochybností sa konečné slovo ponecháva tým členom spoločnosti, ktorí majú status expertov, t. j. referenciu termínov určujú príslušní odborníci.

R. Temmerman v súvislosti so skúmaním terminológie podotkla, že aj terminologické jednotky chápeme v kontexte, a práve dynamický kontext, ktorý považuje za súhrn jazykového, situačného, kognitívneho, kultúrneho a metaforického kontextu, môže pomôcť vysvetliť, prečo je terminologická variantnosť a tiež vágnosť i nejednoznačnosť potrebná v procese porozumenia a deľby jazykovej práce.

Ďalšie dve stretnutia európskych i svetových terminológov, na ktorých sa zúčastnil Miroslav Zumrík, sa konali 3. decembra v Luxemburgu. Išlo o 5. ročník terminologického workshopu TOTh, ktorý zorganizovala Zložka pre koordináciu terminológie (TermCoord) Generálneho riaditeľstva pre preklad (DG TRAD) Európskeho parlamentu a o zasadnutie Európskej asociácie pre terminológiu (EAFT). Európske inštitúcie čelia z prekladateľského a terminologického hľadiska veľkej výzve, pretože musia zabezpečovať preklady vo všetkých úradných jazykoch Únie, čo v súčasnosti predstavuje vyše 550 jazykových kombinácií. Európsky parlament preto zriadil najprv samostatné terminologické oddelenie, ktorého prvotnou úlohou bolo zhromažďovať glosáre a ďalšie terminologické zdroje. Neskôr sa oddelenie doplnilo o zložku IT, výsledkom čoho bolo vytvorenie databázy *Euterpe (European Terminology for the European Parliament)*. Táto databáza sa zlúčila s ďalšími zdrojmi, najmä databázami *Euramis* či *Eurodicautom*, čím v roku 2004 vznikla spoločná terminologická databáza IATE, sprístupnená verejnosti v júni 2007. Databáza IATE v súčasnosti obsahuje vyše 8 miliónov termínov (k 31. 12. 2015 celkovo 33 185 slovenských termínov, z toho 21 979 termínov obsahuje komplexné terminologické informácie). Je preto prirodzené, že sa Európsky parlament v roku 2008 rozhodol zriadiť službu, ktorá by koordinovala činnosti spojené s rýchlo rastúcou a často používanou databázou. Výsledkom bolo vytvorenie inštitúcie TermCoord, ktorá dnes združuje viac ako sto terminológov. Toto oddelenie okrem terminologického výskumu a manažmentu organizuje terminologické semináre, konferencie a workshopy a spolupracuje s terminologickými asociáciami ako EAFT, Infoterm a TermNet.

Workshopy TOTH (*Terminology & Ontology: Theories and applications*) sa usilujú o prepojenie terminológie a ontológie. Ontológia sa v tomto zmysle nechápe ako filozofická disciplína, ale ako konceptuálna štruktúra konkrétnej domény.

Tohtoročný workshop s podtitulom *Terminológia a norma* sa zamerlal na terminologickú a normalizačnú prácu v podmienkach globalizovanej spoločnosti, ktorú charakterizuje na jednej strane rozvoj a špecializácia jednotlivých spoločenských a vedných odvetví, na druhej strane prepájanie a sprístupňovanie dát. Tento spoločenský vývoj sa premietol aj do práce v oblasti terminológie, konkrétne do úprav normy o terminologickom názvosloví (ISO 1087-1), resp. o princípoch a metódach terminologickej práce (ISO 704). Časť príspevkov prezentovaných na workshope odkazovala na tieto a ďalšie normy upravujúce terminografiu, lexikografiu, systémy znalostného manažmentu, ako aj aplikácie v oblasti prekladu, spracovania informácií a jazyka. Príspevky odzneli v angličtine a vo francúzštine, autori sa v nich venovali aj práci jednotlivých normalizačných a terminologických komisií.

Vedúci zložky TermCoord Rodolfo Maslias informoval o význame normalizácie a noriem ISO pri terminologickej práci v rámci európskych inštitúcií a načrtnol organizačnú štruktúru Generálneho riaditeľstva pre preklad s vyše tisíc zamestnancami. Potreba normalizovanej podoby informácií v dátových poliach v rámci databázy IATE vyplýva už z faktu, že do nej prispievajú viaceré inštitúcie. Základným dokumentom pri spracúvaní dát je príručka *IATE Handbook*, ktorá má všeobecnú časť a dodatky podľa jednotlivých jazykov a obsahuje pravidlá ukladania a reprezentácie dát v databázach, ako aj pravidlá odkazovania a klasifikáciu spoľahlivosti zdrojov. Databáza obsahuje ISO kódy všetkých jazykov v IATE a využíva základné definície terminologickej práce podľa noriem ISO 1087:1990, 1087-1:2000 (napr. *pojem, kontext, definícia, označovanie, neologizmus, synonymia*) a spôsob bibliografického odkazovania a označovania zdrojov podľa normy ISO12615:2004.

Kara Warburton, členka pracovnej skupiny ISO/TC 37WG 9, sa vo svojom príspevku venovala registru kategórií dát (*Data Category Registry, DCR*), ktorý bol vytvorený v roku 2008 na základe normy ISO 12620:2009. Kategória dát je výsledkom špecifikácie daného dátového poľa a funguje ako elementárny deskriptor, resp. anotačná značka. Zmyslom Registra je normalizácia kategórií dát s cieľom zvýšiť interoperabilitu jazykových zdrojov a s tým spojeného výskumu. Register v súčasnosti obsahuje vyše 6 000 kategórií dát, čelí však viacerým problémom, ako sú redundantné, duplicitné, nekvalitné či nerelevantné dáta, v praxi nepoužívané funkcie, príliš zložitá štruktúra, ad hoc klasifikácia oblastí jazykových zdrojov či nedostatočný rámec kontroly kvality. Nedostatočnosť vyplýva napríklad z toho, že Register nemá uspokojivo vypracovanú definíciu kľúčových termínov ako *kategória dát* alebo *jazykový zdroj* ani jasne odlišené termíny *kategória lingvistických dát (linguistic data category)* a *lingvistický pojem (linguistic concept)*.

V ďalších príspevkoch Daniela Vellutina z univerzity v Salerne a Francesca Rossiho a Rodolfa Maslias a z Európskeho parlamentu referovali autori o projekte sémantickej interoperability v rámci databázy IATE. Mungkhsegseg Namsrai z Mongolskej akadémie vied sa venovala normalizácii mongolskej terminológie z hľadiska jej historických predpokladov, súčasnej situácie, práce terminologických komisií a budúcich úloh. Sandra Cuandrado z Európskej asociácie pre preklad podala prehľad o práci terminologických komisií v katalánskom kontexte.

Workshop uzavrel svojim vystúpením John Hall z normalizačného konzorcia Object Management Group, účastníkom podujatia predstavil návrh normy obchodnej angličtiny pod

označením SBVR (*Semantics of Business Vocabulary and Business Rules*), ktorý sa opiera o medzinárodné normy ISO 1087-1 a ISO 704. Tento návrh sa zameriava na termíny používané napríklad v obchodných zmluvách alebo návodoch. Ako J. Hall ukázal na niekoľkých príkladoch z vlastnej praxe, nejednoznačnosť, resp. meniaci sa význam príslušných termínov môže viesť k neefektívnej komunikácii i k výrazným finančným stratám. Definícia pojmu, ktorý je označený termínom, sa môže postupom času meniť, čo vedie k situácii, že sa termín stane označením iného pojmu. Pozornosť pritom treba venovať nielen substantívnym termínom, ale aj slovesám, ktoré sú často prehliadané a považované za automaticky zrozumiteľné, hoci nezriedka absentuje ich explicitná definícia.

Po skončení konferencie sa v užšom kruhu konalo každoročné zasadnutie Európskej asociácie pre terminológiu (EAFI). Obsahom stretnutia bola okrem schvaľovania výročnej správy i diskusia, ktorá sa týkala štatútu a spôsobu odovzdávania bienálnych cien EAFI za najlepšie terminologické diela – Medzinárodnej ceny za aplikovaný terminologický výskum a rozvoj (ARD) a Medzinárodnej ceny za vynikajúce výsledky v teoretickom, resp. základnom výskume v oblasti terminológie (TFR).

V ďalšej časti stretnutia sa účastníci z jednotlivých krajín zaoberali plánmi a víziami terminologickej práce. Asociácia prijala ponuku Zložky pre koordináciu terminológie (TermCoord) na zorganizovanie jubilejného dvadsiateho samitu EAFI, ktorý sa bude konať 14. – 15. novembra 2016 opäť v historickej budove Európskeho parlamentu. Summit s predbežnou témou *Vízie a ohliadnutia (Visions and revisions)* sa zameria na nové výzvy v oblasti terminológie, napríklad v oblasti vzdelávania odborníkov.

Uvedené terminologické podujatia naznačili súčasné trendy v terminologickej práci a teórii. Ako ukázali prezentácie a diskusie, okrem nevyhnutnosti zahrnúť do terminologickej práce dimenziu viacjazyčnosti sa do popredia dostáva potreba zaznamenať a analyzovať novovznikajúcu lexiku v reálnom čase, čo najviac napomáhajú dnešné možnosti a nástroje korpusovej lingvistiky. Celkovo možno skonštatovať, že v rámci daných troch podujatí sa prezentovali dve línie terminologickej práce: tradičná normalizačná, vyúsťujúca do tvorby noriem, ktorá sa opiera o wüsterovské chápanie a definíciu termínu, a na druhej strane kognitívna a zároveň socioterminologická, ktorá musí brať do úvahy vágnosť a dynamiku pojmov, ako aj synonymiu a polysémiu. Príklad BFT budovanej vo Fínsku ukázal potenciál celospoločenského zapojenia do terminologickej práce, ako aj jej pedagogické využitie. Rozsah jednotlivých príspevkov na jednej strane umožňoval väčšinou iba stručné načrtnutie dosiahnutých, plánovaných či požadovaných výsledkov, na druhej strane však samotný prehľad svedčí o značnom objeme spracúvaných dát a ambíciách projektov vo sfére terminológie i normalizácie.

Jana Levická – Miroslav Zumrík
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Bratislava

SLOVKO 2015
*POČÍTAČOVÉ SPRACOVANIE PRIRODZENÉHO JAZYKA, KORPUSOVÁ LINGVISTIKA,
LEXIKOGRAFIA*

Oddelenie Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu E. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave (ďalej SNK JÚLEŠ SAV) zorganizovalo v dňoch 21. – 22. októbra 2015 8. ročník medzinárodnej konferencie SLOVKO 2015 s podnázvom *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, Lexicography – Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika, lexikografia*. Podujatie sa konalo v priestoroch Centra vedecko-technických informácií SR (ďalej len CVTI) na Lamačskej ceste v Bratislave. Konferenciu slávnostným príhovorom otvorili Ján Turňa, riaditeľ CVTI SR, Ľuboš Svetoň, hlavný štátny radca odboru implementácie štátnej politiky, európskych a medzinárodných iniciatív výskumu a vývoja Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR, a Jana Levická za organizátorov.

Na konferencii SLOVKO 2015 odznelo 16 príspevkov od 19 autorov, väčšina prezentácií (9) bola prednesená v českom jazyku, 4 v slovenskom a 3 v anglickom jazyku. Priestor na diskusiu využili mnohí účastníci konferencie a v reakciách na jednotlivé príspevky tak odznelo viacero podnetných názorov a informácií. V zborníku tlačených príspevkov *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, Lexicography* (Eds. K. Gajdošová – A. Žáková. Lüdenschied: RAM-Verlag 2015. 170 p. ISBN 978-3-942303-32-3), ktorý mali účastníci k dispozícii už počas konferencie, je uverejnených 15 príspevkov v anglickom jazyku. Pristavíme sa krátko pri každom z nich, hoci jeden publikovaný príspevok nebol prezentovaný na konferencii, a spomenieme aj dve prednášky, ktoré odzneli v rámci programu vedeckého podujatia bez publikovania (V. Cvrček, A. Karčová). Príspevky radíme podľa tematických okruhov.

Počas prvého dňa medzinárodnej konferencie SLOVKO 2015 pokrylo 7 príspevkov 3 tematické okruhy: tvorba slovníkov na báze korpusových dát, korpusové nástroje a korpusové dáta slúžiace na výskum jazykových javov.

V októbri 2014 bol spustený nový slovínský portál Fran, ktorý zahŕňa rôzne typy slovníkov (všeobecné, historické, terminologické, nárečové), jazykové atlasy, slovínsku terminológiu, jazykové poradenstvo, ako aj odkazy na korpusy. Kozma Ahačič, Nina Ledínek a Andrej Perdiš (Vedecko-výskumné stredisko SAZU, Lubľana) ho predstavili v príspevku *Fran: Nová generácia slovníkového portálu slovínsčiny*. Podľa slov A. Perdiša, ktorý o portáli referoval, jeho výhodou je jednoduchá navigácia, pričom pokročilý používateľ si môže zvoliť zložitejšie parametre vyhľadávania. V čase konferencie boli v procese príprav etymologický a frazeologický slovník, ktoré sú už toho času na stránke zverejnené. V blízkej budúcnosti by mali pribudnúť slovník štandardnej slovínsčiny zo 16. storočia, nový slovník hovorovej slovínsčiny a niekoľko nárečových slovníkov. Používateľ portálu Fran má k dispozícii množstvo informácií o vývoji a používaní slovínskeho jazyka od 16. storočia až po súčasnosť. Odzvou na podnet z diskusie k príspevku je anglická verzia portálu, ktorá bola spustená v apríli tohto roku. Tvorbe slovníkov na báze korpusových dát sa venujú aj na lexikografickom pracovisku v Prahe. Pre potreby tvorby *Akademického slovníka súčasnej češtiny* vyvíjajú pracovníci oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie Ústavu pre jazyk český Akadémie vied ČR podporný software ALEXIS, ktorý pred dvomi rokmi na konferencii SLOVKO 2013 predstavili ako novinku K. Barbierik a T. Liška. S odstupom času informovali o tom, ako sa za uplynulé ob-

dobie tento nástroj vyvinul, aké sú jeho nové možnosti, a načrtli jeho ďalší vývoj. V príspevku *DWS ALEXIS a jeho nové funkcie*, ktorý pripravil kolektív pracovníkov Kamil Barbierik, Martin Bodlák, Zuzana Děngeová, Vladimír Jarý, Tomáš Liška, Michaela Lišková, Josef Nový a Miroslav Virius (Akadémia vied ČR, Praha), poukazujú autori napríklad na možnosti editovania či funkcie webového rozhrania. V priebehu dvoch rokov sa menil aj lexikálny materiál, čo taktiež ovplyvnilo vývoj softvéru. Na slovníku prebiehajú práce on-line, pričom všetky zásahy ostávajú zaznamenané, čo prácu urýchľuje a zefektívňuje. V blízkej budúcnosti chcú pracovníci oddelenia sprístupniť softvér pre verejnosť a editačné práce tak budú viditeľné priamo v procese tvorby slovníka.

Výrazné tematické zastúpenie mali korpusové a webové nástroje, ktoré prezentovali traja pracovníci Ústavu Českého národného korpusu (ďalej ÚČNK). David Lukeš (Univerzita Karlova, Praha) predstavil dva webové nástroje AchSynku a MluvKonk, ktoré vznikli s cieľom uľahčiť prácu lingvistom a používateľom korpusov ORAL. V príspevku *Nové nástroje na prácu s korpusmi hovorenej češtiny radu ORAL: AchSynku a MluvKonk* poukazuje autor na nové možnosti, ktoré tieto dva nástroje ponúkajú. Nástroj AchSynku má doplniť chýbajúcu lematizáciu v hovorených korpusoch a možnosť vyhľadávania pomocou lemy. MluvKonk je vizualizačné prostredie, ktorého cieľom je sprehladniť konkordanciu v nástroji KonText tak, že sa kľúčový výraz rozdelí do viacerých riadkov, pričom jednému hovoriacemu prislúcha jeden riadok. Takýto typ konkordancie pripomína štruktúru dialógu. D. Lukeš zdôraznil, že oba nástroje sú ešte len vo vývoji a spätná väzba je preto veľmi vítaná. Projekt *Universal Dependencies (UD)* sa zameriava na syntakticky anotované korpusy a má pomôcť pri skúmaní vzťahov medzi jednotlivými jazykmi. Daniel Zeman (Univerzita Karlova, Praha) predstavil v prezentácii *Slovanské jazyky v Universal Dependencies* tento nástroj ako vhodný na analýzu vzťahov medzi slovanskými jazykmi (najmä na porovnanie zvláštností zámen, číslic, číslovkových zámen, ako aj modálnych sloviess, elíps, nominálnych predikátov a zvrtných zámen) pomocou automaticky vygenerovaných syntaktických stromov, ktoré zaznamenávajú syntaktické a morfológické javy jednotlivých viet. Vďaka interlingvisticky konzistentnej anotácii pre viacero jazykov, ktorú autor v rámci tohto projektu vyvíja, sa tiež uľahčí vývoj viacjazyčného syntaktického analyzátora, zlepši sa medzijazykové vzdelávanie a jazykový výskum z perspektívy jazykovej typológie (slovné druhy, morfológicko-syntaktické opisy a syntagmatické vzťahy). Syntaktickej anotácii sa venovala aj Milena Hnátková (Univerzita Karlova, Praha), ktorá v príspevku *Automatická identifikácia druhu príslovkových určení v syntakticky anotovaných textoch* referovala o výsledkoch automatickej identifikácie českých časových adverbiálií vygenerovaných z korpusových dát pomocou nástroja FRANTA. Cieľom výskumu bolo vytvoriť zoznam temporálnych adverbiálií pomocou ustálených frekventovaných kolokácií. M. Hnátková oboznámila účastníkov konferencie s možnosťami vyhľadávania a výsledkami výskumu. Pomocou nástroja FRANTA a následnej ručnej úpravy dospeli pracovníci ÚČNK k novému deleniu časových adverbiálií. M. Hnátková zdôraznila, že napriek vysokým kvalitám korpusového nástroja FRANTA je stále potrebná ručná úprava výsledkov.

Skutočnosť, že korpusy sú odrazom živého jazyka a obsahujú obrovské množstvo dát, ktoré ponúkajú nespočetne veľa možností na výskum rôznych jazykových javov, demonštrovala aj Petra Poukarová (Univerzita Karlova, Praha) v príspevku *Slovné tvary a funkcie verba „myslet“ v hovorenej češtine*. Pomocou dát z korpusu ORAL skúmala formy a funkcie slovesa *myslet*, jeho používanie v spontánnej hovorenej češtine, najmä tvary *já myslím, mys-*

lím, myslím, že... Po porovnaní prvého významu tohto slovesa zo *Slovníka spisovného jazyka českého* s výsledkami v korpuse ORAL prišla k zaujímavému záveru, že tento význam nemá v spontánnej reči takú prevahu, ako by sa očakávalo. Venovala sa aj porovnaniu výskytov spomínaných foriem v korpuse písaných textov SYN2000. Výsledkom výskumu je vízia využitia korpusov na prehodnotenie významov jednotlivých slov.

O tom, že niektoré zdroje Slovenského národného korpusu pomáhajú zvyšovať kvalitu vzdelávania na Slovensku, sa mohli účastníci presvedčiť vďaka prezentácii Júliusa Kravjara (Centrum vedecko-technických informácií SR, Bratislava) o slovenskom antiplagiátorskom systéme pod názvom SK ANTIPLAG: po piatich rokoch. J. Kravjar zhrnul výsledky a úspechy tohto systému a poukázal na veľmi pozitívne odozvy zo zahraničia. Prezentoval nevyhnutnosť projektu z viacerých hľadísk a príčin, ktoré majú vplyv na úroveň vzdelávania (ľahký prístup k informáciám a pod.). Pozitívne zhodnotil dôsledky využívania SK ANTIPLAGU, ako napríklad zvýšenie povedomia o plagiátorstve či zlepšenie kvality študentských prác. Veľkou výhodou oproti iným krajinám je, že od roku 2010 musia tento systém na Slovensku používať všetky vysoké školy.

Prvý deň konferencie spríjemnila účastníkom okrem obľúbených kávových prestávok aj prednáška o histórii, fungovaní a úlohách CVTI SR, ako aj prehliadka priestorov, najmä špecializovanej vedeckej knižnice a digitalizačného strediska.

Druhý deň konferencie otvoril Patrice Pognan (Národný inštitút orientálnych jazykov a civilizácií, Paríž) plenárnou prednáškou *Automatické lexikografické spracovanie jazykov s obmedzenými zdrojmi*. Autor predstavil realizáciu projektu najrozsiahlšieho slovníka berberčiny v Maroku, ktorý vzniká na základe francúzsko-marockej spolupráce a je podporovaný vládnymi inštitúciami. Projekt súčasne vytvára vhodné prostredie aj na automatické spracovanie berberčiny, najmä v oblasti lexikografie, a predstavuje východisko pri tvorbe zdravotníckeho cilubà-francúzskeho slovníka. Výsledkom doterajšieho výskumu je 1223 strán berbersko-francúzskeho slovníka, nahrubo štruktúrovaný korpus, slovné spojenia (z nich bude vytváraná učebnica berberčiny) a 5000 slovík berberčiny.

Václav Cvrček (Univerzita Karlova, Praha) predniesol príspevok *Paradigmatické dotazy: nový typ korpusového dotazovania*, čo je téma, ktorej sa venuje už dlhšiu dobu (prvý príspevok z tejto oblasti publikoval v roku 2007). Ide o javy, ktoré sú v miernom rozpore so základnými prioritami korpusového výskumu, keďže v korpusovej lingvistike prevažuje pohľad syntagmatický. Rozlišuje dva druhy dotazov. Prvým je syntagmatický dotaz (CQL a iný dotazovací jazyk), ktorého výsledkom je množina tokenov bez ohľadu na anotácie. Druhý, paradigmatický dotaz je prienikom kombinácie minimálne dvoch čiastkových syntagmatických dotazov. Výsledkom je množina typov, množina jednotiek bez kontextu, ktoré sú abstrakciou z tokenov. Paradigmatický dotaz zatiaľ nie je implementovaný, je na to potrebná viacúrovňová anotácia, 100-percentná dezambiguácia, interface, výpočtový backhand a databáza anotačných jednotiek, okrem iného aj na efektívny spôsob tohto hľadania. V. Cvrček vyjadril nádej, že paradigmatické dotazovanie v budúcnosti určite poslúži mnohým lingvistom v ich vlastnom korpusovom výskume.

Hovoreným a nárečovým korpusom boli venované tri nasledujúce príspevky piatich autorov.

Hana Goláňová (Univerzita Karlova, Praha) v príspevku *Nárečový korpus DIALEKT* predstavila pripravovaný, na internete verejne prístupný nárečový korpus, metodiku zberu dát

nárečí, sociolingvistické parametre korpusu a dve úrovne prepisu: dialektologický a ortografický. Následne ukázala prípravu základných máp pre korpus a ich začlenenie do interaktívneho webového prostredia určeného na analýzu dát zo všetkých typov hovorených korpusov. Táto interaktívna webová aplikácia bude umožňovať prístup k lingvistickým informáciám z oboch nárečových korpusov a tradičných hovorených korpusov a obsahovať aj užitočné funkcie pre vedeckú komunitu i laikov. Katarína Gajdošová, Radovan Garabík a Mária Šimková (Slovenská akadémia vied, Bratislava) sú autormi príspevku *Korpus nárečí Slovenského národného korpusu* (ďalej KN-SNK), ktorý na konferencii prezentovala M. Šimková. Vo svojej prezentácii podala prehľad o súčasných textových zdrojoch zahrnutých v nárečovom korpuse, o tvorbe KN-SNK a jeho súčasnom stave, o formáte záznamov metadát a priblížila informácie o hovoriacich, konverziu prepisov do jednotného formátu, značkovanie a spôsob vyhľadávania v tomto korpuse v nástroji NoSketch Engine. Na záver načrtla perspektívu ďalších nárečových korpusových zdrojov, ktoré by sa mohli spracovať v SNK. Hovoreným korpusom Českého národného korpusu sa venovala Marie Kopřivová (Univerzita Karlova, Praha) v príspevku *Somatické frazémy v hovorených korpusoch: Evalvacia automatického značkovania frazém v hovorených korpusoch – na príklade somatických frazém*. Označkovanie časti hovoreného korpusu série ORALF (ORAL2006 a ORAL2008) nástrojom FRANTA, založenom na Slovníku českej frazeológie a idiomatiky, predstavila autorka spolu s kolegyňou M. Hnátkovou už na konferencii SLOVKO 2013, aktuálne sa M. Kopřivová rozhodla pozrieť na to, ako bola ich snaha o označkovanie úspešná, a zhodnotiť spoľahlivosť anotácie frazém v hovorených korpusoch. Niektoré české idiomy sa zobrazujú v rôznych dĺžkach a v rôznom slovoslede, tieto vlastnosti výrazne komplikujú ich identifikáciu. Práve somatické idiomy, ľahko vyhladané pomocou kľúčového slova, sa ukázali ako najvhodnejšie na overenie presnosti anotácie.

Senja Pollak (Inštitút Jozefa Štefana, Ľubľana) v príspevku *Identifikácia kolokácií v korpuse: v hovorenej slovinčine* predstavila metodiku extrakcie a porovnávanía slovných spojení v dvoch rôznych korpusoch toho istého jazyka, identifikovala kolokácie, ktoré sú charakteristické pre hovorenú slovinčinu vo vzťahu k referenčnému písanému korpusu slovinčiny. O výhodách a nedostatkoch tohto prístupu, ako aj o možných aplikáciách a zlepšeniach z pohľadu rozsiahlejšieho experimentu, ktorý sa plánuje v budúcnosti, sa naďalej diskutuje.

Aksana Schillova (Univerzita Karlova, Praha), doktorandka v odbore slovanská filológia na FF UK, prezentovala časť svojej dizertačnej práce *České predložky vyskytujúce sa v postpozícii k podstatnému menu (na materiáli korpusu SYN2010)*. V práci sa venuje hľadaniu postpozícií v tomto korpuse a nasledujúcej analýze ich frekvenčných zoznamov, kolokačných zoznamov a konkordancií. Osobitnú pozornosť venuje deadverbiálnym jednotkám *navzdory*, *napospas*, *vstříc*, *naproti*, ktoré sa podľa korpusu pravidelne využívajú nielen ako predložky, ale aj ako postpozície podstatného mena (alebo jeho náhrady). Načrtla problematické otázky a hlavné smery nasledujúceho výskumu českých postpozícií.

Agáta Karčová (Slovenská akadémia vied, Bratislava) sa v prezentácii *Analýza záporových adjektív s derivačným prefixom ne- na korpusovom základe* venovala negácii ako formálno-sémantickej operácii, ktorá sa spravidla uskutočňuje pomocou negačnej morfémy alebo jej ekvivalentov. Podrobnejšie sa zamerala na adjektíva, v ručne morfológicky anotovanom podkorpuse r-mak-4.0 vyseletovala antonymné dvojice adjektív s prefixom *ne-* a ďalšími predponami s negujúcim významom (*bez-*, *de-/dez-*, *proti-*, *anti-* a i.). Po analýze tohto mate-

riálu poukázala na nehomogénnosť tejto skupiny záporových adjektív. Ďalej sledovala pomocou analýzy dát z korpusov r-mak-4.0 a prim-6.1-juls-all záporové adjektíva s prefixom *ne-* a príponou *-tel'ný*, ktoré nemajú svoj neutrálny pozitívny náprotivok, prípadne je frekvencia antonymického páru rádovo vyššia ako frekvencia nenegovaného tvaru, ktorý preto spravidla nie je zachytený v lexikografických dielach.

Jazyk ponúka mnoho možností na skrátenie dlhších slov alebo fráz. Jednou z možností je použitie akronymu, čo je skrátený tvar viac ako dvoch slov obsahujúci iba ich počiatočné písmená. Zuzana Komrsková (Univerzita Karlova, Praha) v príspevku *Použitie akroným v rôznych komunikačných situáciách (na korpusovom základe)* porovnávala distribúciu najčastejšie používaných akroným, ako sú *BTW, IMHO, LMAO, LOL, OMG, ROFL, WTF*, rozšírených v písaných textoch aj v prirodzenej reči.

V závere medzinárodnej konferencie SLOVKO 2015 sa Mária Šimková, vedúca oddelenia Slovenského národného korpusu JÚLŠ SAV, poďakovala organizátorkám, všetkým prednášajúcim, zúčastneným, diskutujúcim a vyjadrila nádej, že sa o dva roky opäť stretneme na konferencii SLOVKO 2017, ktorej hlavnou témou by mala byť počítačová terminológia a terminografia.

Katarína Chlpiková – Beáta Kmetová
Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Bratislava

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia JAZYKOVEDNÉHO ČASOPISU uverejňuje príspevky **bez poplatku** za publikovanie.

Akceptované jazyky: všetky slovanské jazyky, angličtina, nemčina. Súčasťou vedeckej štúdie a odborného príspevku je abstrakt v angličtine (100 – 200 slov) a zoznam kľúčových slov v angličtine (3 – 8 slov).

Súčasťou vedeckej štúdie a odborného príspevku v inom ako slovenskom alebo českom jazyku je zhrnutie v slovenčine (400 – 600 slov) – preklad do slovenčiny zabezpečí redakcia.

Posudzovanie príspevkov: vedecké príspevky sú posudzované anonymne dvoma posudzovateľmi, ostatné príspevky jedným posudzovateľom; priemerná dĺžka vypracovania posudkov je 1 mesiac. Autori dostávajú znenie posudkov bez mena posudzovateľa.

Technické a formálne zásady:

- Príspevky musia byť v elektronickej podobe (textový editor Microsoft Word, font Times New Roman, veľkosť písma 12 a riadkovanie 1,5). V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačený.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť tituly a pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný len z ľavej strany, slová na konci riadku sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadku sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- Kurzíva sa spravidla používa pri názvoch prác a pri uvádzaní príkladov.
- Polotučné písmo sa spravidla používa pri podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- Na literatúru sa v texte odkazuje priezviskom autora, rokom vydania a číslom strany (Horecký, 1956, s. 95).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkovom aparáte) v abecednom poradí. Pokiaľ obsahuje viac položiek jedného autora, tie sa radia chronologicky. V príspevkoch v rubrikách Recenzie, Referáty a Kronika sa bibliografické údaje uvádzajú priamo v príspevku.

Bibliografické odkazy:

- knižná publikácia: ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa. Bratislava: Veda 2008. 204 s.
- slovník: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUŽASSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- štúdia v zborníku: ĐUROVIČ, Lubomír: Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 111 – 117.
- štúdia v časopise: DOLNÍK, Juraj: Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, s. 3 – 12.
- internetový zdroj: Slovenský národný korpus. Verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.

INSTRUCTION FOR AUTHORS

JOURNAL OF LINGUISTICS publishes articles **free of publication charges**.

Accepted languages: all Slavic languages, English, German. Scientific submissions should include a 100-200 word abstract in English and a list of key words in English (3-8 words).

Scientific articles in a language other than Slovak or Czech should contain a summary in Slovak (400-600 words) – translation into Slovak will be provided by the editor.

Reviewing process: scientific articles undergo a double-blind peer-review process and are reviewed by two reviewers, other articles by one reviewer; the reviewing process takes 1 month on average. The authors are provided with the reviews without the name of the reviewer.

Technical and formal directions:

- Articles must be submitted in an electronic form (text editor Microsoft Word, 12-point Times New Roman font, and 1.5 line spacing). If the text contains special symbols, tables, diagrams, pictures etc. it is also necessary to submit a pdf or printed version.
- Contributions should contain the full name of the author(s), as well as his/her title(s) and institutional affiliation(s).
- The text of the contribution should be flush left; words at the end of a line are not hyphenated; a hard return is used only at the end of a paragraph.
- Paragraphs should be indented.
- Italics is usually used for titles of works and for linguistic examples.
- Boldface is usually used for subtitles and key terms.
- References in the text (in parentheses) contain the surname of the author, the year of publication and the number(s) of the page(s): (Horecký, 1956, s. 95).
- The list of references is placed at the end of the text (not in the notes) in alphabetical order. If there are several works by the same author, they are listed chronologically. Submissions to the journal sections “Book Reviews”, “Book Notices” and “Chronicle” should have references included directly in the text.

References:

- Monograph: ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa. Bratislava: Veda 2008. 204 pp.
- Dictionary: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUŽASSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda 2011. 1088 pp.
- Article in a collection: ĐUROVIČ, Lubomír: Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, pp. 111 – 117.
- Article in a journal: DOLNÍK, Juraj: Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: Jazykovedný časopis, 2009, Vol. 60, pp. 3 – 12.
- Internet source: Slovenský národný korpus. Verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.

ISSN 0021-5597 (tlačená verzia/print)

ISSN 1337-9569 (verzia online)

MIČ 49263

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

VEDECKÝ ČASOPIS PRE OTÁZKY TEÓRIE JAZYKA

JOURNAL OF LINGUISTICS

SCIENTIFIC JOURNAL FOR THE THEORY OF LANGUAGE

Objednávky a predplatné prijíma/Orders and subscriptions are processed by:
SAP – Slovak Academic Press s.r.o., Bazová 2, 821 08 Bratislava
e-mail: sap@sappress.sk

Registračné číslo 7044

Evidenčné číslo 3697/09

IČO vydavateľa 00 167 088

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 8 €, jednotlivé číslo 4 €
Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda, Štefánikova 3, 811 06 Bratislava 1

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava